
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

UPPSATSER

Patrik Hall: Autonoma krafter och anpassade människor: diskursiv makt inom svensk IT-politik

ÖVERSIKTER

Martin Carlstedt: Aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori
– En jämförande idéanalys

Tom Christensen – Katarina Eckerberg – Axel Hadenius: Sakkunnigutlåtanden över sökanden till professuren i statsvetenskap i Karlstad

LITTERATURGRANSKNINGAR

Ulrika Winblad-Spångberg: Från beslut till verklighet. Läkarnas roll vid implementeringen av valfrihetsreformer i hälso- och sjukvården. Anm. av Bo Bengtsson.

Alex Callinicos: Jämlikhet. Anm. av Nichlas Johansson.

Karin Lindgren: Vad styr ledaren? Om beslutsfattare och policyförändring i säkerhetspolitiska kriser. Anm. av Jakob Gustavsson.

Stig Hadenius: Dagens Nyheters historia. Tidningen och makten 1864–2000. Anm. av Torbjörn Vallinder

ABSTRACTS

Årgång 106 2003/04 **2**

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Patrik Hall*: Autonoma krafter och anpassade människor: diskursiv makt inom svensk IT-politik 97

ÖVERSIKTER

- Martin Carlstedt*: Aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori – En jämförande idéanalys 125
- Tom Christensen – Katarina Eckerberg – Axel Hadenius*: Sakkunnigutlåtanden över sökanden till professuren i statsvetenskap i Karlstad 145

LITTERATURGRANSKNINGAR

- Ulrika Winblad-Spångberg*: Från beslut till verklighet. Läkarnas roll vid implementeringen av valfrihetsreformer i hälso- och sjukvården. Anm. av Bo Bengtsson. 159
- Alex Callinicos*: Jämlikhet. Anm. av Nichlas Johansson. 167
- Karin Lindgren*: Vad styr ledaren? Om beslutsfattare och policyförändring i säkerhetspolitiska kriser. Anm. av Jakob Gustavsson..... 170
- Stig Hadenius*: Dagens Nyheters historia. Tidningen och makten 1864–2000. Anm. av Torbjörn Vallinder..... 176

- ABSTRACTS** 184

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen med stöd av Vetenskapsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Peter Santesson-
Wilson

Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Peter
Santesson-Wilson och Lars-Göran Stenelo

Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud

Göteborg: Mikael Gilljam

Karlstad: Curt Räftegård

Stockholm: Rune Premfors

Växjö: Lena Agevall

Umeå: Nicholas Aylott

Uppsala: Jörgen Hermansson

ISSN 0039-0747

Tryck: Studentlitteratur, Lund 2004

Tidskriften utkommer med fyra nummer per årgång.
Prenumerationspris 2003/04 (årg 106) 350 kr.

Pris för enstaka nummer 95 kr.

Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris

efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av avgiften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.

Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8093
(Santesson-Wilson), 222 1071 (Lundell)

Telefax 046-222 4006.

e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjuds.

Autonoma krafter och anpassade människor: diskursiv makt inom svensk IT-politik

Patrik Hall

På väg mot kunskapens kontinent

En ny epok bryter in. Framför oss ligger kunskapssamhället. En nästan helt okänd kontinent, men fylld av möjligheter. Om vi lär oss förstå och vågar ta till oss de förändringar som nu sveper över världen, har vi en enastående chans att bli en betydande drivkraft i utvecklingen.

Vi är med ökande hastighet på väg in i kunskapssamhället. Starka krafter driver på. Informationstekniken utvecklas i en takt som saknar motstycke. TV- och radiosignaler, tele- och datakommunikation smälter samman till ett. Var på jorden vi befinner oss och vilken tid på dygnet det är spelar inte så stor roll längre. Den nya tekniken låter oss arbeta, studera, leva och uträta en hel massa saker nästan var och när som helst. ... Om vi följer med i utvecklingen har vi alla chanser att lyckas. Avstår vi och fortsätter i de gamla spåren kommer utvecklingen att hinna upp och svepa iväg oss, utan att vi själva kan styra vår framtid (SOU 1998:65, s 4).

Detta inledande uttalande i SOU-rapporten *Nya tider, nya förutsättningar* är mycket karakteristiskt för den IT-politiska diskursen i Sverige. Det hävdas att IT innebär ingenting mindre än ett epokskifte i mänsklighetens historia. Ett nytt samhälle är på väg, kunskapssamhället. Här liknas detta samhälle vid en främmande kontinent. Men denna kontinent är vi inte själva med och skapar. Den skapas av "krafter" som informationstekniken och utvecklingen. Vad människorna kan göra är att anpassa sig till utvecklingen, till vad tekniken "låter oss" göra; anpassa sig till det autonoma, av människor opåverkbara, tillstånd "vi" är på väg mot. Ett grundläggande fundament för svensk, IT-politisk diskurs är att kunskapens kontinent, kunskapssamhället, inte skapas av människor utan av abstrakta krafter. Men det finns också en grundläggande ambivalens. Det sägs att kunskapens kontinent är "nästan helt okänd". Samtidigt handlar den IT-politiska diskursen om att definiera, tillrättalägga och i nuet skapa denna okända kontinent utifrån en redan befintlig karta.

Den IT-politiska diskursen i Sverige kan i år (2004) sägas fira sin tionde födelsedag. År 1994 fick Sverige nämligen en officiell IT-politik i och med IT-kommissionens bildande, med statsminister Carl Bildt som ordförande, samt denna kommissions första SOU-rapport *IT – vingar åt människans för-*

måga (1994:118). Självfallet finns kopplingar till tidigare "datapolitik" (jfr Glimell 1989; Henriksson 1995; Johansson 1997: kap 6; Ilshammar 2002), men datapolitiken hade trots allt begränsade målsättningar. I SOU 1994:118 görs IT-politik till ett av de mest centrala politikområdena, ett politikområde som i princip griper in i och har betydelse för alla samhällssektorer. Denna betydelse fick IT i ett stort antal stater vid samma tid, med början i USA (Karls-son 1996). IT-politiken kom också att ha en central betydelse i det offentliga materialet åtminstone fram till och med 2000. Från och med 2001 kan en liten men tydlig avmattning ses i IT-diskursen på central nivå, till exempel minskar antalet riksdagsmotioner om IT drastiskt; någon ny "IT-proposition" har inte kommit sedan 2000; antalet offentliga utredningar rörande IT har också minskat något. 2003 lades IT-kommissionen ned och efterträddes av en "IT-politisk strategigrupp" placerad direkt under IT-ministern, men utan organisatoriskt oberoende och utan egen budget. Här kommer inte orsakerna till eller de konkreta händelserna under den så kallade "IT-hypen" behandlas (för en sådan studie, se Santesson-Wilson 2003). Syftet med denna artikel är i stället att analysera den IT-politiska diskursen i Sverige som helhet.

Med "IT-politisk diskurs" menar jag alla representationer av verkligheten, i text och andra medier, som på något sätt uttalar sig om "IT" med, i vid mening, normgivande eller reglerande ambitioner. Konstruktionen av ett nytt policyområde kan också ses som den språkliga formuleringen av en ny diskurs. Självfallet är det så att det finns många varianter av IT-politiska diskurser. I den här artikeln avgränsar jag mig till att studera IT-politisk diskurs som den kommer till uttryck i svenskt, offentligt material såsom utredningar, propositioner och annat riksdagsmaterial. Även med denna avgränsning kan man förstås tänka sig olika IT-politiska diskurser, men jag menar att min analys kommer att visa att det finns fog för att tala om *en* nationell diskurs, åtminstone för den tidsperiod jag har studerat (1994–2003, se vidare sista avsnittet). Denna enighet kan sammanfattas i en central mening: Sverige befinner sig med hjälp av IT i en revolutionär och opåverkbar utvecklingsfas på väg mot ett nytt samhälle – informations- eller kunskapssamhället. Detta huvudbudskap, diskursens "huvudregel", ifrågasätts inte någonstans i det material jag studerat.

Vad innebär då en analys av den offentliga, IT-politiska diskursen i Sverige? Som nämndes ovan är en politisk diskurs liktydigt med representationer av verkligheten med reglerande ambitioner. Dessutom, för att man ska kunna tala om *en* diskurs, krävs förstås ett ämnesmässigt centrum, som i detta fall alltså utgörs av "IT", med övergången till informations- eller kunskapssamhället som sitt bärande tema. Med "representationer av verkligheten" menar jag inte att det finns en oberoende verklighet som diskurserna tolkar, utan att diskurserna gör anspråk på att tolka den, men i själva verket bidrar de till att skapa denna verklighet. Diskurser ordnar och strukturerar den samhällseliga verkligheten. Detta ska definitivt inte tolkas som att diskurser är allomfattande och allomslutande – tvärtom stöter de (och i de politiska diskursernas fall de reglerande ambitionerna) ständigt på motstånd från den mänskliga praktiken, dvs från de sociala relationerna (jfr Foucault 1980). Frågan om diskursers betydelse, exempelvis deras subjektskapande makt, är en av de svåraste och viktigaste

inom diskursanalysen (jfr Foucault 1983). Jag återkommer till frågan i den avslutande avdelningen om den visionära styrningen.

Den första delen av en diskursanalys består av att rekonstruera diskursen (jfr Hall 2003), i föreliggande fall den offentliga, svenska IT-politiska diskursen. En diskurs skapas genom att relateras till andra diskurser, exempelvis med hjälp av kategoriseringar och definitioner (jfr Foucault 1991). Man skulle kunna likna det vid ett katedralbygge där den ena stenen är nödvändig för att hålla den andra på plats. Å andra sidan är denna stenmetafor riskfylld; de diskursiva relationerna befinner sig nämligen hela tiden under förändring. För att undvika "förstening" är det därför bra om analysen görs över tid, något som endast varit möjligt i begränsad utsträckning i det här fallet. I avsnittet om visionerna kan dock exempelvis utläsas, och jag menar att det finns annat material som stödjer detta, att bilden av den "hjälplose" medborgaren inför den revolutionära omvandlingen har dämpats något.

Att avgöra genom vilka diskursiva relationer som den offentliga, svenska IT-politiska diskursen byggs upp är besvärligt, då materialet bara under perioden 1994–2003 är så enormt omfattande. Här är det upp till forskaren att göra val utifrån vad han/hon bedömer vara de mest centrala och återkommande diskursiva relationerna. I denna artikel har relationerna mellan IT och snabb och opåverkbar utveckling, visionärt tänkande, nationell integration och infrastruktur lyfts fram för en översiktlig diskussion, samt relationen mellan IT och kunskap/lärande valts ut för en något mer fördjupad analys. Det offentliga materialet innehåller också andra relationer – diskurser är öppna system, något som jag tror i extra hög grad gäller IT-diskursen som i materialet anses påverka mer eller mindre samtliga aspekter av mänskligt liv. En annan forskare skulle alltså mycket väl kunna göra en annan bedömning av vilka de centrala relationerna är. Förutom att motivera mina val med att jag anser ovanstående relationer vara extra framträdande och karakteristiska just för IT-diskursen, speciellt då relationen till lärande, kan jag här bara referera till mitt materialurval, som enbart utgör en liten del av det offentliga materialet.

För den generella bilden har jag valt att lägga tonvikt vid två propositioner som mejslar ut regeringens allmänna IT-strategi (prop 1995/96:125 samt prop 1999/2000:86) med efterföljande riksdagsdebatter, samt ett ganska stort urval SOU-rapporter från IT-kommissionen. I fördjupningen om IT och lärande ingår också annat material, främst regerings- och riksdagsmaterial om skolpolitik. Valet av IT-kommissionens SOU-rapporter kan anses diskutabelt; de är knappast representativa för offentliga utredningar. De är "hypade" med ett modernt IT-uttryck, skrivna i ett ganska uppskruvat tonläge, och innehåller ofta uttalanden av debattörer som vanligtvis inte deltar i offentliga utredningar. Samtidigt ingår dessa rapporter ändå i SOU-serien, och är därmed offentlig sanktionerade. Dessutom kan de anses ge uttryck för den IT-politiska diskursen i sin mest anspråksfulla version. Propositionerna, riksdagsmaterialet, samt ytterligare en SOU-rapport som studerats rörande infrastrukturen, kan sägas utgöra en motvikt. Citaten som återges är enligt min mening representativa för diskursens uppbyggnad, även om jag ibland har valt tillspetsade citat för att tydliggöra mina poänger.

Genom de diskursiva relationerna fylls det från början "tomma" begreppet IT med innehåll. Relationerna definierar vad som hör till det diskursiva området svensk IT-politik och bortdefinierar samtidigt andra relationer. Enligt diskursanalysen implicerar dessa definitioner och bortdefinitioner olika maktförhållanden. I Foucaultinspirerad diskursanalys är diskursernas subjektskapande roll central ur ett maktperspektiv. *Den andra delen* av en diskursanalys består därför i att utifrån en teoretisk förståelse analysera diskursens betydelse. Inom diskursanalysen finns flera skiljaktiga teoretiska förståelser (se exempelvis Åkerström Andersen 1999; Winther Jørgensen och Phillips 2000). I denna artikel utgår jag från Foucaults teori om diskurser såsom auktoritativa källor till kunskap som kan användas för den maktutövning som Foucault benämner subjektifiering, det vill säga när människan reduceras till en diskursivt skapad varelse med en entydig identitet, och som på politikens område kan ses som en form av styrning (Foucault 1983).

Det försiktiga uttrycket "kan" är adekvat här; att "mäta" den diskursiva maktutövningen är inte lätt, såvida man inte väljer de egentligen ganska extrema fall av disciplinär organisering som Foucault studerade, såsom mental- och fångvård. Man bör här kanske tala om en *potential* för makt och subjektskapande, så länge man inte företar mer djuplodande analyser av de vanliga samhällsmedborgarnas diskurs och praktik (något som delvis sker i andra studier inom ramen för det forskningsprojekt som denna artikel är en del av). En något mindre dramatisk form av diskursiv maktutövning än disciplinär makt är övertalning (jfr Johansson 1997 som gör en retorisk analys av svensk datapolitik under 50 år). En form av övertalning med maktsimplikationer är exempelvis försök att tvinga in människor i en viss aktörsroll, som också kan ses som en form av subjektifiering. Fortfarande är det dock omöjligt att enbart genom att studera diskursen förstå hur framgångsrik övertalningen är (jfr Czarniawska-Joerges 1988: 31; om övertalning i policy-processer generellt, se Majone 1989). Jag gör i denna artikel åtminstone ett försök att närma mig den sociala praktikens nivå, dels genom att något mer i detalj analysera förutsättningarna (i form av en syntes mellan IT och lärande) bakom IT-politiska projekt på skolområdet där eleven görs till ett ständigt lärande subjekt med hjälp av IT; dels genom att i avslutningen mer allmänt diskutera genomförbarheten av den visionära styrning som IT-diskursen tecknar konturerna av.

Nu är det bråttom att göra det som behöver göras – den snabba och opåverkbara utvecklingen

Nu är det bråttom att göra det som behöver göras. Några långa utredningar finns det inte tid för (*Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag*, SOU 1998:54, s 45).

Kommunikationsministerns uttalande om att det är bråttom är typiskt för den IT-politiska diskursen i Sverige. Det finns ett starkt inslag av brådska och tidspress i det offentliga materialet. Utvecklingen är irreversibel – redan i *Informationsteknologin: Vingar åt människans förmåga* hävdades det att det var

nödvändigt för staten ”att verka pådrivande och vara ett föredöme för att påskynda en utveckling som förr eller senare kommer av sig själv i samhället i stort”. Skälen för detta är ”att det inte finns tid att vänta med att införa ny IT”. Bland statliga uppgifter nämns att bedriva upplysningsarbete om IT:s möjligheter; att peka på goda exempel; att genomföra insatser inom utbildningen; att effektivisera den offentliga administrationen; att främja den regionala utvecklingen; att välja ut olika ”fyrtnsprojekt” som kan demonstrera den nya teknikens möjligheter, och att inom detta område även ge stöd till ”särskilt angelägna och ljusstarka fyrtnsprojekt” utanför det offentliga eget ansvarsområde (SOU 1994:118 s 32–33). I utredningen hävdas det alltså att utvecklingen förr eller senare blir densamma ändå. Trots detta måste staten gripa in för att påskynda denna utveckling. Man erinras här nästan om de motstridiga revolutionsteorierna inom marxismen.

I SOU 1997:63, *Sverige inför epokskiftet*, hävdas det som en självklarhet att ”samhällsutvecklingen är starkt accelererande”. Därför blir också ”kunskap mer och mer en färskvara som måste förnyas och underhållas” (s 17). I SOU 1999:134, *Framtidssäker IT-infrastruktur för Sverige*, framhålls flera gånger att Sverige måste agera skyndsamt i bredbandsutbyggnaden. Sverige har sin chans att bli före andra länder nu. Samtidigt framförs också kritik mot regeringens långsamma hantering av IT-infrastrukturen – ”Vad gör vi av utvecklingen under den tid vi står och stampar?” (s 88). IT-kommissionen återkommer till denna kritik i *Breddtjänster – ett nytt skede i IT-politiken*, där man talar om ”att det händer för lite och går för långsamt”. Sverige riskerar att släpa efter i den internationella konkurrensen (SOU 2002:51, s 6).

I riksdagsdebatten (1999/2000:126) om den så kallade ”IT-propositionen”, *Ett informationssamhälle för alla* (1999/2000:86), betonar flera talare att tempot i IT-utvecklingen har ökat markant:

Sverige är idag en världsledande nation på IT-området, men utvecklingen går rasande snabbt och innan vi vet ordet av kan vi ha tappat försprånget, företagen och framtidstron (anf 32).

Vi kan inte nöja oss med att vara bäst i dag, eller för en månad sedan. Vi måste vara bland de främsta också i framtiden. Att stå still och avvakta är i det här sammanhanget som att ta många steg bakåt. ... Genom att vara först med en modern infrastruktur skulle Sverige kunna bli just det Silicon Valley som har efterlysts från många i riksdagen i olika sammanhang (anf 37).

Utvecklingen går blixtnsnabbt och därför kan vi politiker inte slå oss till ro efter att ha behandlat det här dokumentet (anf 59).

När vi fattar beslut senare i dag kommer vi att ta ett mycket stort steg framåt mot att vara en ledande IT-nation. ... Vi tar nu ett av stegen in i det digitala samhället. Vi befinner oss i en samhällsomdanande tid just nu, och det går väldigt snabbt (anf 68).

Vi har ett tidsmässigt försprång på 6–12 månader. Regeringens IT-strategi syftar till att vi ska kunna behålla och förstärka detta försprång (anf 81).

Det är viktigt att betona att det samtidigt finns kritiska röster mot den stress som det offentliga materialet manar fram. En talare i hearingreferatet *Digital demokrati* menar att ”samtalet förs på något sätt hela tiden i falsett. Det präglas av ett upphetsat och hjärtat-i-halsgropen tonfall” (SOU 1997:23, s 28). I ett annat hearingreferat, *Skolan, IT och det livslånga lärandet*, menar en talare att

de stora ekonomiska IT-satsningarna i skolan har kommit först, och att debatten om vad skolan egentligen ska ha IT till får komma i efterhand (SOU 1998:70, s 16). I *IT och regional utveckling* förs en rad problem fram angående stora och eventuellt förhastade satsningar på olika regionala projekt. Det riskerar att bli trångt på "projektkyrkogården", hävdar man (SOU 1998:19, s 5).

Dessa kritiska röster bekräftar egentligen bara riktigheten i observationen att den IT-politiska diskursen karakteriseras av ett upphetsat och brådskande tonläge. Det är bråttom att förverkliga det nya samhället, trots att det paradoxalt nog kommer av sig själv. Informationssamhället uppfattas ha sin egen, individuella historia i form av en autonomt pågående "utveckling" som man måste "hänga med i". "Hänga med" gör man genom att prognosticera utvecklingen och bidra till att skapa framtiden. Man lever i "framtidens förgångna" som Reinhart Koselleck (1985) har uttryckt det i en fras som försöker fånga denna ständiga framtidsmedvetenhet inom den reformorienterade politiken. Och eftersom man redan vet hur framtiden kommer att se ut, varför inte skapa denna framtid nu? Den IT-politiska diskursen i Sverige uttrycker tydligt denna utvecklingsmodell, men också den dubbelhet som finns i den. Trots att Sverige alltså är världsledande och aktiva åtgärder krävs för att bibehålla denna ställning, är det ändå som att utvecklingen sker på någon annan plats genom en autonom och individualiserad historisk "kraft", en kraft som man hela tiden måste anpassa sig efter.

Denna kraft beskrivs som ett obehagligt tillstånd med en rad olika uttryck i det offentliga materialet. Informationssamhället och kunskapssamhället är de vanligaste tillståndsbeteckningarna, men det går också att hitta benämningarna det nyindustriella kunskapssamhället, det kunskapsindustriella samhället, det digitala tjänstesamhället, det digitala samhället, det framtida tjänstesamhället, IT-samhället, nätverkssamhället, det nya samhället och den nya ekonomin. En processbeteckning används också ibland, "IT-revolutionen". I *Breddtjänster – ett nytt skede i IT-politiken* hävdas det att det saknas ord att uttrycka det nya på – "IT-utvecklingen behöver en delvis ny terminologi" (SOU 2002:51, förord). I utskottsberedningen av IT-propositionen förs en strid om dessa ord. Centern hävdar i en motion att regeringens mål borde vara att "Sverige som första land skall bli ett kunskapssamhälle för alla" snarare än det aktuella "informationssamhälle för alla", eftersom kunskap är ett bredare begrepp än information och innefattar människors olika kompetenser. Utskottsmajoriteten hävdar emellertid att uttrycket "informationssamhälle" är bättre internationellt förankrat när det gäller "att beteckna det nya samhälle som nu är under framväxt" och avstyrker därmed centerns motion (1999/2000:TU9, s 17–18).

Den diskursiva definitionsmaktens potential (jag väljer försiktigtvis att tala om potential, se diskussionen i det inledande avsnittet) ligger alltså främst i att avgränsa framtiden inom ramen för en specifik modell – och därmed utesluta andra modeller! – som resonerar i termer av autonoma utvecklingskrafter vars utformning det är omöjligt att påverka. Denna diskursiva slutenhet utesluter inte att det ändå finns ambivalens och tvetydighet – eller, om man så vill, "öppenhet" – i såväl diskursen som de praktiska styrningsprojekten. Denna ambivalens uppstår för det första när diskurser från olika håll relateras till var-

andra (jag återkommer till detta i jämförelsen av den individualiserade läranderetoriken och IT) och för det andra när de konkreta projekten utlinjeras (jämför statens ambivalenta styrningsintentioner i infrastrukturexemplet nedan). Dessutom befinner sig alltså determinism och handlingsberedskap i den intimaste relation med varandra i enlighet med den av Koselleck identifierade utvecklingsmodellen. Följaktligen finns heller inte något offentligt material som uppmanar till fatalism och handlingsförlamning inför det obevekligt nalkande framtidstillståndet. Det förhåller sig precis tvärtom. En mängd aktioner på en mängd områden är nödvändiga för ”anpassningen” – listan över områden där man *inte* behöver göra något skulle definitivt bli kortare än listan på områden där man omedelbart måste agera för att motsvara framtidens krav. Denna aktiva framtidsorientering är också i linje med Kosellecks analys av ”framtidsorienterade” begrepp vid 1800-talets början – långt ifrån att innebära någon passiv underkastelse under ”historien” nödvändiggör de aktioner för att hantera framtidens konsekvenser i nuet.

Ett urval personer som är visionära i sitt tänkande och önskvärda framtider hos femtioåtta erkänt kreativa strategiska visionärer

Människans förmåga att växa och utvecklas är hennes styrka. Rätt utnyttjad ger IT vingar åt denna förmåga. Det är vingar att lyfta och att överbrygga avstånd med. Det är vingar att förverkliga annars ouppnåeliga ambitioner med, vingar som kan revolutionera både vardag och arbetsliv (SOU 1994:118, s 4).

Med dessa visionära ord inleds den första av många visionära statliga utredningar om IT i Sverige, *Informationsteknologin: Vingar åt människans förmåga*. IT kan ge människan ”vingar”. Anslaget är revolutionärt: ”annars ouppnåeliga ambitioner” kan förverkligas med hjälp av IT. ”Vision” har överhuvudtaget varit ett mycket viktigt begrepp inom svensk IT-politik (jfr Johansson m.fl. 1998). Flera SOU-rapporter har ägnats helt åt visionärt tänkande. I IT-kommissionens rapport 3/97 (SOU 1997:31), *Kristallkulan – tretton röster om framtiden*, ”intervjuades ett urval personer som är visionära i sitt tänkande”. Visionärerna är både optimistiska och pessimistiska. Men det som alla är överens om är att framtidens informations- och kunskapssamhälle kommer att ställa specifika krav på individerna:

Lika övertygad som han är att utbildning är den enda framkomliga vägen för ett Sverige som befinner sig i en övergång till ett kunskapssamhälle, lika pessimistisk är han över möjligheterna för dagens vuxna att anpassa sig till det nya. –Här finns nog inte mycket att göra för staten annat än visa social barmhärtighet, säger Odd Engström (s 24).

– Utmaningen vi står inför är utbildningen, anser Rolf Skoglund. Hur ska vi hantera omskolningen av de människor som inte befinner sig i den ”nya” verkligheten? (s 30).

Förändringen från det gamla industrisamhället till det nya kunskapssamhället kommer att bli tuff. Men om vi kan anta utmaningen i det nya kunskapssamhället så behöver inte omställningen bli så dramatisk (s 38).

Reglera gick bra i industrisamhällets fasta strukturer. Nu gäller det att bli omställningsorienterad. ... det nya kunskapssamhället med sina lösa strukturer kräver en annan organisation (s 41).

Kollektiven kämpar så förtvivlat för att hålla fast vid det gamla istället för att lyssna, ta åt sig av nya röster och ta sig tid att förstå vad den nya världen innebär (s 56).

Hotet om nya slag av klassklyftor när Sverige lämnar industrisamhället har inte tillräckligt beaktats. ... Till ändrade villkor i såväl arbets- som samhällsliv hör också de nya krav som framtiden ställer på medborgarna (s 59, 61).

När Sverige går in i det digitala samhället så måste industrisamhällets homogenitet ersättas av heterogenitet (s 63).

Personerna som är visionära i sitt tänkande har en sak gemensamt: de anser alla att det inte är människor som för in Sverige i det nya samhället utan abstrakta krafter till vilka människorna måste anpassa sig. Dagens vuxna är definitivt ingen aktiv grupp när "det nya" kommer, vilket framgår av det första citatet. Det enda "staten" kan göra är att visa social barmhärtighet. Samma omhändertagande tendens finns i det andra citatet, men med en tillsats av mer hopp – man kan "omskola" människor som inte befinner sig i "den nya verkligheten". De två följande citaten är typiska för svensk IT-diskurs. Industrisamhället övergår till kunskapssamhället utan att någon konkret aktör finns närvarande mer än som objekt för "omställning". I femte citatet finns aktörer, "kollektiv", men dessa kämpar "förtvivlat" för "det gamla" och mot "den nya världen", och kan således enbart vara negativa subjekt i den autonoma omvandlingsprocessen. I de två avslutande citaten pekas "Sverige" ut som aktör, men samtidigt bara som en aktör som kan föra in sina medborgare i ett tillstånd som är externt, autonomt och opåverkligt – "det digitala samhället" ligger utanför Sverige idag men vi ska "gå in i det". Medborgarna förväntas inte i detta tillstånd ställa några krav. Det är i stället "framtidens" som ställer krav på medborgarna.

Med en diskursanalytisk referensram är det lätt att se konturerna av ett gigantiskt disciplineringsprojekt. Människor konstrueras i diskursen såsom alternativt hjälplösa, möjligen motsträviga eller såsom subjekt för utbildning, omskolning och omställning. Eftersom kategorierna hjälplösa och motsträviga är hopplösa fall, kan insatserna bara koncentreras på att sprida kunskap till de "omställningsorienterade". De krafter som konstrueras såsom handlande i diskursen är abstrakta begrepp – framtiden, informationssamhället, kunskapssamhället, det digitala samhället, den nya verkligheten, den nya världen eller rätt och slätt bara "det nya". Emellertid handlar det inte om en process där dessa begrepp rör sig framåt, påverkas och utvecklas. Begreppen är redan fixerade i bestämda former, autonoma och historiskt förutbestämda. Som kommer att framgå nedan ges Sverige som aktör stora, ja, överlägsna möjligheter att ta det historiska steget och anpassa sig till dessa begrepp, men begreppen "finns" inte i Sverige, utan i ett av tid och rum, av konflikter och förhandlingar och politik opåverkligt tillstånd.

För att få ett jämförelsematerial till den skrift som jag hittills utgått från kan en vision formulerad fem år senare, *Vårt digitala tjänstesamhälle – vision 2011+* (SOU 2002:25), vara av intresse. Fem år är ett kort tidsperspektiv, men det kan ändå vara intressant att se om de visionära konstruktionerna består över tid. Vision 2011+ är produkten av inte mindre än ett "sextiotal kloka framstående personer – erkänt kreativa strategiska visionärer" som fyller sina digra

350 sidor. Jag har här nöjt mig med att kort referera den inledande sammanfattningen.

Visionerna visar enligt sammanfattningen att alla genom IT kan få en mycket bättre service anpassad till individuella behov, att den offentliga tjänsteproduktionen kan göras väsentligt billigare än i dag, samt att medborgarna med hjälp av IT kan delta i samhällsutvecklingen på såväl lokal som nationell nivå. En viktig effekt av visionerna är att samhällets traditionella ”stuprörsorganisation” kan förändras mot ett mer horisontellt arbetssätt där man hanterar många samverkande frågor samtidigt. Detta medför också nya principer för ledning av såväl offentliga som privata verksamheter. En viktig förutsättning för visionen är att ”den rätta IT- och informationsinfrastrukturen i vid bemärkelse” finns på plats, samt att den är säker och allmänt tillgänglig. Återigen är anslaget revolutionärt: ”Det går alltså i princip att tillgodose alla önskningar och behov av tjänster”.

Inom området samhällets tjänster till medborgarna tror visionärerna (enligt sammanfattningen) att dessa kommer att kunna erbjudas skraddarsydd väggar till samhällets tjänster i form av Digitala Samhällstjänsten, Sveriges Information och ServiceLänken vilka är ”myndigheternas samlade ansikte mot medborgarna”. Bakom detta ansikte finns en nätverksförvaltning där myndigheterna samverkar över gränserna i sin ärende- och informationshantering.

Ingången till Digitala Samhällstjänsten och Sveriges Information via ’samhällskanalen’ minforvaltning.se där 24-timmarsmyndigheten är fullständigt förverkligad med personliga individuellt anpassade tjänster som ger den enskilde en skraddarsydd anslutning till all offentlig verksamhet. Där kan den enskilda medborgaren få information, hantera ärenden, göra bokningar, kontrollera uppgifter, delta i debatten och påverka utvecklingen.

ServiceLänken är ett komplement med personliga serviceställen över hela landet om det digitala informationssystemet inte skulle fungera. Det ”digitala folkhemmet” anses vara en bra metafor för detta ”det goda samhällets service till medborgarna”.

Två begrepp som kan te sig motstridiga sammanfattar enligt min mening visionen om det digitala tjänstesamhället: individualisering och tillrättaläggande/omhändertagande. Det framtida tjänstesamhällets förvaltning är alltid individanpassad (erbjuder individuell service); individen behöver aldrig anpassa sig efter förvaltningen, mer än genom att vara ständigt uppkopplad. Detta gäller inte bara vid enstaka tjänstehantering utan även i mer kontinuerliga processer såsom utbildning, som också ska vara ständigt individanpassad. Samtidigt är detta individualiserade samhälle också ett ”digitalt folkhem” där man blir omhändertagen på bästa sätt så fort man har ett problem, utan att man behöver anstränga sig på något annat sätt än genom att trycka på inloggningsknappen. All information finns på nätet, till och med ens ”intressen och mål”, den personliga utvecklingsplanen och på vilken ”sensationsnivå” man uppträder. Minforvaltning.se är en tillrättaläggande instans som ger medborgarna trygghet och underlag för rationella beslut.

I jämförelse med de tretton personerna som är visionära i sitt tänkande så har den senare visionen en tydligare inriktning – den förra skriften bestod av mer

allmän framtidsspekulation, medan den senare uttryckligen har varit avsedd att handla om det framtida digitala tjänstesamhället. Det ges förslag på specifika tjänster, såsom Digitala Samhällstjänsten. De mest braskande visionerna om en förestående omvandling är nedtonade, men det hävdas likväl att tjänsterevolutionen är oundviklig. Det digitala tjänstesamhället är också en något mer konkret vision än informationssamhället eller kunskapssamhället – det finns här en tydlig aktör, ”samhället” (som på ett ställe definieras såsom ”relevanta myndigheter i Sverige samt auktoriserade partners”), som erbjuder tjänster åt sina medborgare. Slutligen förutsätts också medborgarna, på ett mycket rationellt och instrumentellt sätt, vara mer aktiva i denna vision – *Kristallkulans* hjälplösa medborgare är borta; den individualistiske nyttomaximeraren träder i dennes ställe.

Trots att de båda visionerna alltså är ganska olika i sina inriktningar så har de en övergripande likhet: den grundläggande samhällsutvecklingen är opåverkbar och människorna har att anpassa sig. Detta kan i och för sig hävdas ligga i det moderna sättet att skapa visioner som ett framtida idealtillstånd – det är något av visionens poäng att vara fastlagd. Samtidigt präglar denna fastlagda utvecklingsmodell större delen av den diskursivt uttryckta IT-politiken i Sverige, vilket kanske kan ses som att svensk IT-politik är visionär till sin natur (jag återkommer till detta i sista avsnittet). Min poäng här är bara att återupprepa fundamentet för svensk IT-politisk diskurs – en förutbestämd utveckling och människor som måste anpassa sig. En nyckelmening är när man i sammanfattningen till den senare visionen skriver angående tröga strukturer att lagstiftande organ måste arbeta ”snabbare och mer anpassat till utvecklingen”. Utvecklingen sker någon annanstans och lagstiftaren måste alltså anpassa sig till detta – det är inte alls så att lagstiftaren skulle kunna *skapa* utveckling.

Slutligen är det viktigt att stanna inför uttrycket ”erkänt kreativa strategiska visionärer”. I deltagarlistan (visionerna skapades under en hearing, vilket var ett mycket vanligt arbetssätt inom IT-kommissionen) över de 58 visionärerna (43 manliga och 15 kvinnliga) framgår en mycket stark dominans av personer från näringsliv och forskningsvärlden, samt en mindre andel chefer i offentlig förvaltning. Endast en politiker (demokratiministern) och två företrädare för intresseorganisationer (Svenskt Näringsliv samt Kommun- och Landstingsförbundet) finns närvarande. Alla deltagare är representanter *för någon organisation* – att vara en ”erkänd” kreativ strategisk visionär betyder i det här fallet detsamma som att inte vara en vanlig medborgare eller folkvald.

Vi ska ge folket chansen att komma med i den nya tiden – IT som integrativ nationalism

Men till detta skulle vi också kunna lägga en mer offensiv roll, nämligen att samla folket kring bärande idéer och projekt. Under folkhemsbyggets epok fanns en sådan samlande idé, men var finns dagens motsvarighet till folkhemsvisionen? (SOU 1998:58, *IT och nationalstaten*, s 6).

Visionerna om det nya samhället förenas i symbios med den svenska nationens stolthet och styrka. Informationssamhället kommer inte att bryta upp den

svenska, nationella identiteten. Långt därifrån. Det svenska, offentliga IT-materialiet ger i stället uttryck för en djup övertygelse om att IT kommer att samla Sverige till ett "digitalt folkhem", eller som det oftare uttrycks, till en världsledande IT-nation. Nationen i informationssamhället ger också stoff till visionärt tänkande. I *Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag* finns följande förslag för att främja utvecklingen i Sverige generellt:

- etablera en vision för landet Sverige – och kommunicera denna
- etablera vår plats och position i världen – och kommunicera denna
- beskriv målet bättre och fokusera resurserna, d v s tänkande och agerande i alla politiska partier, företag, och organisationer – och kommunicera detta
- börja mäta på "rätt" saker och publicera detta
- ingjuta stolthet över att vara svensk igen (SOU 1998:54, s 42).

Regering och riksdag etablerade och kommunicerade också en sådan vision under 2000. I den så kallade "IT-propositionen", *Ett informationssamhälle för alla*, hävdar regeringen att Sverige ska bli bäst i världen vad gäller IT:

Informationssamhället är globalt och genomtränger numera alla samhällssektorer. För att ett land skall kunna hävda sig internationellt krävs numera en framskjuten position på IT-området. Sverige har redan idag lyckats uppnå ställningen som en av världens ledande IT-nationer. I 1999 års regeringsförklaring angavs målet att Sverige skall vara en ledande IT-nation. Målet bör nu sättas ett steg högre. Sverige skall sträva efter att som första nation bli ett informationssamhälle för alla, varmed avses en bred IT-kompetens i samhället och ett starkt förtroende för användandet av denna teknik, med målet att lyckas med detta före andra länder (Prop 1999/2000:86, s 24).

Regeringens nationella IT-strategi består av såväl en demokratisk/inkluderande som en ekonomisk/expansiv del.

På s 18 skriver regeringen att IT-utvecklingen skapar "nya möjligheter för insyn och dialog, direktdemokrati och medborgarkontroll". IT öppnar vidare helt nya möjligheter för medborgare att sluta sig samman. Demokratisk dialog med de folkvalda via nätet framhålls också som en viktig utveckling. Traditionella mötesformer kan kompletteras med nätverksbaserade arenor, ett slags virtuella torg "där medborgare, förtroendevalda, organisationer och studieförbund kan mötas". Insynen i den offentliga förvaltningen kan förbättras. Mer konkret anser regeringen att försök bör genomföras i lokalsamhället att med IT-stöd öka medborgarnas insyn och delaktighet i demokratiska beslutsprocesser.

Dock finns en motsättning i propositionen i det att alla ska vara med och påverka, men samtidigt anpassa sig till en autonom utveckling. En mer begränsad demokratisk strategi, som också framskymtar, är att det snarast handlar om att öka IT-användningen och tillgängligheten till IT, och att bli bättre på detta än andra nationer. Det framhålls dock hela tiden att höjningen av svenskarnas IT-kompetens och användning i sin tur är ett steg på vägen mot förbättrad, internationell konkurrenskraft, vilket gör att den ekonomiska/expansiva strategin är överordnad den demokratiska i propositionen. Informationssamhället för alla syftar enligt propositionen framför allt till att stärka Sveriges ekonomi i konkurrens med omvärlden.

I riksdagsdebatten om propositionen (1999/2000:126) talas det mycket om IT och den svenska nationen. Sverige som världsledande IT-nation är lite av debattens signum bland samtliga partier. Som näringsministern uttrycker det:

Vi har ett tidsmässigt försprång på 6–12 månader. Regeringens IT-strategi syftar till att vi ska kunna behålla och förstärka detta försprång. Regeringen anser att en fortsatt bred satsning på IT är den enda hållbara grunden för att Sverige på lång sikt ska kunna behålla sin ledande position inom IT och därmed också i framtiden vara framgångsrikt i den nationella konkurrensen på detta område (anf 81).

De IT-politiska satsningarna bör alltså ske för att Sverige ska fortsätta vara ledande inom IT och därmed kunna hävda sig i den nationella konkurrensen. Sveriges världsledande ställning framhålls som det centrala motivet bakom (och målet för) fortsatta IT-politiska satsningar. En talare excellerar starkt i denna IT-nationalism:

Många i vår omvärld imponeras av Sveriges framsteg. Den svenska modellen, eller den socialdemokratiska modellen som jag kallar den, innebär att våga ta den utmaning som inte andra länder gör att både klara tillväxten och tillgängligheten och utjämna de klassmässiga och geografiska skillnaderna. ... Med hög kompetens, öppna lösningar och ett vitalt näringsliv kan Sverige befästa sin plats som världsledande nation och bli unikt eftersom vi satsar både på bredd och kompetens. IT ska vara tillgängligt för alla. ... Om inte vi som folkvalda ska ge folket chansen att komma med i den nya tiden, den nya ekonomin, vem ska göra det då? ... Den svenska jordmånen är god, säger Moderaternas företrädare här i kammaren. Trevligt att vi får höra så goda erkännanden. Och visst är det bra. Det går bra för IT-Sverige. Företag dras hit, och många arbetare och folk med tekniskt kunnande från hela jorden får jobb här. Samtliga talare har också i sina tal framhåvt att det går mycket bra för Sverige inom den digitala världen. Sverige är mycket framgångsrikt. Det är bra att vi får ett sådant erkännande (anf 68).

Den demokratiska strategin är helt frånvarande i debatten sånär som på den begränsade varianten, det vill säga inklusion i termer av användning och tillgänglighet. Det faller sig alltså mer naturligt att tala om en inklusiv strategi som i sin tur är en hävstång för att den ekonomiska strategins mål ska gå i uppfyllelse:

Då måste jag återigen säga att vi satsar på både bredd och spets. Det är det som är den svenska modellen – jag kallar den för det så att ni kan känna er delaktiga i det hela. Det är inget annat land som gör på det sättet som vi gör. Vi är alltså unika i det sammanhanget. Vi vill försöka få med samtliga och inte lämna bakom oss några när vi går in i det nya samhället och den nya ekonomin (anf 76).

Alla ska alltså inkluderas i det nya samhället, men de kan däremot inte fatta beslut om det. "Det nya samhället" och "den nya ekonomin" uppfattas som autonoma och opåverkbara tillstånd som folket ska ledas in i. Dessa begrepp känns igen såsom autonoma och abstraherade tillstånd som vanliga svenskar idag inte har någon kontakt med, men som medborgarna måste ledas fram emot. På samma sätt talas det i SOU 1997:63, *Sverige inför epokskiftet*, om att "övergången till kunskapssamhället" måste bli "en nationell angelägenhet", och att man måste "göra alla delaktiga i epokskiftet" (s 3). Med andra ord sker redan "epokskiftet" – inte styrt av vanliga människor utan av andra krafter – och folk ska göras delaktiga i det, annorlunda uttryckt: bli subjekt åt "informations- och kunskapssamhället".

Nationalismens "vi" brukar ofta ställas mot ett "dom". "Dom" består här av länderna i Sveriges omvärld som "vi" ska distansera i den "nationella konkur-

rensen". Denna omvärld är ändå märkligt frånvarande i den IT-politiska diskursen; den figurerar mest som ett diffust hot (jfr Johansson 1997: 208). Den globalisering som i inledningen till diverse utredningar och rapporter sägs vara ett utmärkande drag hos informations- eller kunskapssamhället försvinner spårlöst när visionerna om det digitala folkhemmet målas upp. Detta nya och autonoma samhällstillstånd som "vi" måste ledas mot, kläs i det offentliga materialet samtidigt ändå i igenkännbara former – det är, trots allt, det digitaliserade *folkhemmet*, nationalstaten Sverige, som styr, ordnar och lägger livet till rätta för sina medborgare inom sina givna gränser. I stället för en självhävdande externt riktad nationalism handlar det om en "internt kraftsamlande" eller integrativ nationalism, som dock mobiliserar genom att måla upp det diffusa hotet från "andra länder" som "vi" måste slå ut i den globala tävlingen.

Den integrativa nationalismen hade i Sverige sin höjdpunkt i början av 1900-talet. Den kan kortfattat beskrivas som en form av nationalism som är kollektivistisk, organiskt integrerande (därav namnet) och som framhåller staten som central aktör i det nationella självförverkligandet (se vidare Hall 2000). Visionerna är också desamma som den integrativa nationalismen i början av 1900-talet målade upp: staten leder, medborgarna följer som en enhetlig nation (eller annorlunda uttryckt: alla får vara med), den nationella konkurrensförmågan stärks, jämlikhet och välfärd inom nationen understöds, konflikter och divergerande uppfattningar motverkas till förmån för "samverkan". Åtminstone under "IT-hypens" mest intensiva år 1997–2000 skedde alltså en tydlig renässans för den integrativa nationalismen. Man bör kanske inte dra för stora växlar av denna renässans, men tydligt är i varje fall att IT, åtminstone under dessa år, sågs som ett medel för en nationell pånyttfödelse. Att IT-diskursen så tydligt relateras till den nationella diskursen leder självfallet till diskursiva exkluderingsringar; först och främst av dem som inte tillhör nationen utan tillhör "dom", men också av dem som inte självmant låter sig ledas in i "det nya samhället och den nya ekonomin". Återigen föreligger här en potential för maktutövning över diskursens subjekt.

Staten: nationell general eller bara förhålla sig till det nya?

Genom att alla människor i hela landet kan få praktisk tillgång till digital kommunikation med hög kapacitet, växer det på bred front fram nya förutsättningar för nya arbetsformer, utbildning, vård, näringsliv, förvaltning och kultur. Genom att Sverige tidigt satsar på en ny avancerad IT-infrastruktur kan svensk industri växa och bli världsledande. ... Ett statligt engagemang är en förutsättning för att skapa en systematisk och snabb utbyggnad av den fysiska IT-infrastrukturen över hela landet. En osäkerhet om statens avsikter i sammanhanget utgör ett hinder för tillväxt, ny företagsamhet och regional utveckling (SOU 1999:134, *Framtidssäker IT-infrastruktur för Sverige*, s 11, 18).

Det är ingen överdrift att säga att konsensus har präglat den IT-politiska diskursen på de områden som hittills studerats. Redan i den första större riksdagsdebatten om IT (1995/96:105) ansåg också talarna att det var naturligt med nationellt samförstånd i IT-frågan. Flera talare betonade att man redan är överens om saker och ting. Men när det gäller statens roll för att genomföra infor-

mationssamhället finns vissa motsättningar, och dessa visar sig tydligast när det gäller ansvaret för "IT-infrastrukturen", det så kallade bredbandet, eller "information superhighways" för att tala med Bill Clinton (Johansson 1997: kap 6; jfr Santesson-Wilson 2003).

I SOU 1999:134 lägger IT-kommissionen fram sin "strategiska visionering för en ny IT-infrastruktur". Man konstaterar där (som framgår av citatet ovan) att staten bör ta "en ledande roll för ett kraftigt genomförande" av en ny IT-infrastruktur. Staten och regionerna bör planera/samordna utbyggnaden av ett rikstäckande fibernät med en överföringskapacitet på minst 5 Mbit/sekund (IT-kommissionens definition av bredband), som ska finnas tillgängligt för alla inom 100 meter från varje byggnad, och som alla ska kunna koppla upp sig på till samma pris som ett normalt busskort. Fastighetsägare och kommuner ska ansvara för att ansluta alla hushåll och företag (kommuner och regioner ska beviljas förmånliga lån av staten). Sedan ska fullständig konkurrens råda över hela landet vad gäller tjänster på nätet. Men staten upprättar en "nationell generalplan" för utbyggnaden, finansierar den, samt äger den grundläggande infrastrukturen. Den statliga kostnaden för denna rikstäckande "bredbandsutbyggnad" beräknas till mellan 50 och 100 miljarder. Sveriges överlägsenhet är här som annars viktig: "Inte någonstans i världen har någon kommit längre i planeringen av infrastruktur för IT" (ibid: 11, 9, 16, 33, 90).

I den strategiska visioneringen är analogin med vägar och järnvägar vanlig:

Senast en liknande satsning på infrastruktur av mer strukturomvandlande omfattning ägde rum från mitten av 1800-talet var när stambanenätet för järnväg byggdes ut. Satsningen utgjorde 15 procent av Sveriges dåvarande BNP. Resultatet blev fyra stambanor och en stark ekonomisk tillväxt (ibid: 19).

Samtidigt kritiserar i SOU-rapporten en annan SOU-rapport vid namn IT-infrastrukturutredningen. Det hävdas att IT-infrastrukturutredningen i och för sig gör en "mycket bra beskrivning av nuläget". Men samtidigt görs ingen klar beskrivning av statens roll för utbyggnaden av IT-infrastrukturen, medan IT-kommissionen å sin sida anser att staten måste ta initiativet; utredningen gör inget teknikval, medan IT-kommissionen anser att det inte finns något alternativ till fiber; utredningen tror för mycket på marknadskrafternas initiativförmåga, medan IT-kommissionen anser att marknaden bara bygger där det är tätbefolkat, och samma företag som bygger nät kommer också att vilja erbjuda tjänster i nätet vilket binder kunderna; utredningen vill fortsätta och utreda frågan, medan IT-kommissionen å sin sida anser att det gäller att ta initiativet snabbt för att skapa ett försprång till andra länder (ibid: 32).

IT-infrastrukturutredningen (SOU 1999:85) anser för sin del att "[e]n väl fungerande IT-infrastruktur för bredbandskommunikation är en förutsättning för att Sverige skall behålla sin ledande roll som IT-nation". Målet är att IT-infrastrukturen ska vara öppen och tillgänglig, och att såväl infrastruktur som tjänster ska präglas av mångfald och konkurrens. För att uppfylla detta mål kan "[d]irekta statliga insatser inom preciserade områden" tänkas. Dessa insatser handlar framför allt om att staten ska sträva efter att få kommuner och landsting att frivilligt upprätta program för försörjning av bredbandsledning (bredband definieras av utredningen som överföringskapacitet på minst 2 Mbit/sekund) inom sina gränser, och att staten kan hjälpa till att finansiera utbyggnad i kom-

mersiellt mindre lönsamma områden. Kostnaden för dessa insatser beräknas till ca tolv miljarder (SOU 1999:85, s 14, 18–22). I huvudsak bör marknaden sköta utbyggnaden, och i de fall där detta inte går kan kommunen eller staten gå in – framför allt ska kommunerna ”känna ett ansvar” för att nät skapas på lokal nivå (ibid: 131–132). Staten ska stimulera en horisontell marknadsstruktur med konkurrens på de olika förädlingsstegen som motvikt till vertikalt integrerade operatörer (ibid: 126). Utredningen anser att statens roll bör vara ”energiskt initierande” genom olika former av stimulansmedel på såväl statlig som kommunal nivå (ibid: 141).

Jag [utredaren] vill betona vikten av en tydlig statlig politik på IT-infrastrukturområdet. Detta är alls inte det samma som att staten ska lösa alla frågor eller ensam satsa enorma summor hur som helst. Men staten måste förhålla sig till och registrera det nya som sker. Man måste därför veta vad som sker och ha en referensram för att snabbt kunna reagera på det som sker och då ha tillräckliga redskap i händerna. Det förutsätter i sin tur att staten har en tydlig och sammanhängande IT-politik i vilken infrastrukturfrågorna ingår som en viktig del. I dag kan man konstatera att den officiella linjen är oklar i infrastrukturfrågan. Också här tycker jag att man tydligt måste ha ett tillväxtperspektiv (ibid: 125).

Även för IT-infrastrukturutredningen är analogiresonemang viktiga. Bredband jämförs även här med vägar och järnvägar. De stora bostadsprogrammets tid, Öresundsbron samt JAS-projektet tas dessutom fram som kontrasterande exempel. Utredningen refererar till en statsvetenskaplig undersökning av Wittrock-Lindström som hävdar att de stora programmen har präglats av en idealbild om en central, rationell aktör som inte överensstämmer med verkligheten. Utredningen menar att bilden av ”det centralstyrda idealprojektet” passar ännu sämre när det gäller det komplicerade IT-infrastrukturfallet. Det hävdas i stället att en framkomlig väg är att ”stimulera fram en mängd olika insatser i olika delar av Sverige med olika huvudmän som initiativtagare, byggare och ägare, dock inom ramen för en enhetlig struktur för att möjliggöra hopkoppling” (ibid: 53–57).

Som IT-infrastrukturutredningen antyder så karakteriseras otvivelaktigt diskursen om bredband av olika bilder. SOU 1999:134 manar fram bilden av en nationell generalplan, där staten fungerar som generalstab för planering, utbyggnad och ägande. Staten är i utredningen just en sådan central, rationell aktör som IT-infrastrukturutredningen inte tror på. I stället manar SOU 1999:85 fram en bild av en komplex flernivåstruktur. I citatet ovan anses det att staten ska ha en ”tydlig och sammanhängande IT-politik”, vilket alls inte är detsamma som man ska driva utvecklingen som en central aktör. Tvärtom ska man ”förhålla sig till och registrera det nya som sker”, ”ha en referensram” och ”snabbt kunna reagera på det som sker”. Det ”sker” alltså ingenting genom staten, utan det är på annat håll det sker, medan staten övervakar, reagerar och stimulerar. Samtidigt finns ändå tron på staten som en central aktör kvar på andra ställen i utredningen, eftersom den förutsätter att exempelvis kommuner och marknad kan fås att agera på önskvärt sätt.

IT-propositionen följer i viss utsträckning IT-infrastrukturutredningens förslag. Emellertid betonas starkare än i denna utredning att utbyggnaden av IT-infrastruktur ska ske i marknadens regi (se t ex Prop. 1999/2000:86, s 70). Staten ska bidra med ca åtta miljarder till nätutbyggnad. Insatserna ska främst ske

i områden där en nätutbyggnad ej förväntas ske på kommersiella grunder. I den efterföljande riksdagsbehandlingen av propositionen utspelades för en gångs skull en mindre politisk konflikt på IT-området. Det var framför allt ett parti, centern, som gick på IT-kommissionens linje under mottot "bredband åt alla". Centern ville att staten ska stå för en fullskalig bredbandsutbyggnad i hela Sverige (till en kostnad av mellan 60 och 80 miljarder).

Vi vill etablera en digital allemansrätt, ett mål om allas lika möjligheter att utnyttja den nya tekniken för utbildning, för arbete, för stärkt demokrati och för att underlätta kontakter mellan människor. ... [Staten ska] ta ett ansvar, precis som man gjorde för järnvägarna och vägarna en gång i tiden, för att också den digitala allemansrätten ska få spridning (Prot 1999/2000:126, anf 37).

Återigen återkommer väganalogin, genom vilken centern definierar IT-frågan som ett självklart ansvar för den gemensamma sektorn. Moderaterna refererar också till vägar, men använder i stället exemplet bilvägar till att hävda att staten borde förbättra dessa i glesbygden innan man börjar tala om bredband. Samtidigt är det angeläget att direkt här påpeka att den grundläggande synen på statens roll i debatten, centern undantaget, är att den främst ska skapa spelregler som marknadens aktörer har att förhålla sig till.

I samband med diskussionen om stat och marknad råder det olika uppfattningar om IT-politikens historieskrivning. Enligt moderaternas och folkpartiets företrädare är det tack vare svenska entreprenörer som Sveriges blivit världsledande på IT-området. Staten förstör bara genom sin vilja att bygga egna nät. Mot denna historieskrivning kommer socialdemokraternas företrädare med en diametralt motsatt slutsats, vilket redan framgått i ett tidigare avsnitt. Det är i stället den "svenska", eller enligt hennes mening, "den socialdemokratiska modellens" förtjänst att Sverige nu är världsledande inom IT. Denna modell bygger på samverkan mellan olika samhällsaktörer med ett övergripande statligt ansvar för att hela Sverige får vara med. Det handlar om en symbios och en vilja att hjälpas åt (ibid: anf 26, 50, 70).

I denna del av den IT-politiska diskursen finns ambivalens och antagonism på ett helt annat sätt än när det exempelvis gäller det grundläggande postulatet om övergången till informationssamhället. Detta beror förstås på att det här är konkreta åtgärder som diskuteras. Å andra sidan görs hela tiden försök att abstrahera diskussionen. Analogiresonemang är mycket vanliga: i moderaternas och folkpartiets fall till den enhetliga aktören "marknaden" som utvecklingens hegelianska instrument; i socialdemokratins fall till "den svenska modellen"; i centerns fall till "allemansrätt" och "järnvägar", en analogi som också IT-kommissionen ansluter sig till; kommissionen bidrar också med den militära analogin "generalplan"; i IT-infrastrukturutredningen, slutligen, finns analogier till diverse storskaliga och mer eller mindre havererade projekt. De många analogierna visar på osäkerhet kring definitionen och kategoriseringen av "IT-infrastruktur". Betydelsen av att ha "en tydlig och sammanhängande IT-politik" blir därför stor. De olika statssynerna är extra intressanta – från den omnipotente samhällsingenjören till en reaktiv aktör som "förhåller sig till det som sker". Antagonismen kring staten känns igen från den generella debatten om statens roll under de senaste decennierna (jfr Rothstein 2002). Om de tidi-

gare exemplen på IT-diskursens konstruktion visar på slutenhet, så visar infrastrukturexemplet på att det också finns osäkerhet, och därmed öppenhet, i alla politiska diskurser.

Vi är alla ständiga elever – individualiserat lärande och IT-anpassning

Kunskap blir mer och mer en färskvara. Därför måste vi alla i Sverige vänja oss vid att tanka kunskap – även när vi är vuxna (SOU 1997:31, s 39).

Framtiden kräver därför högre kompetens, dvs. bättre utbildning. ... För att det ska vara möjligt att nå upp till dessa krav måste man lägga en grund för ett livslångt lärande (SOU 1996:181, *Mega-byte*, s 136)

Citatet från en av visionärerna i *Kristallkulan* uttrycker förstås en nästan löjligt instrumentaliserad syn på kunskap. Samtidigt uttrycker citatet på ett komprimerat sätt den grundförutsättning som i det offentliga materialet betonas för att Sverige ska kunna lösa inträdesbiljett i informations- eller kunskapssamhället, nämligen det livslånga lärandet – den livslånga tankningen av kunskap. Det andra citatet anknyter utbildningen till den IT-politiska diskursens huvudregel – den oåterkalleliga utvecklingen mot det nya samhället, där ”framtiden” som autonom aktör ställer krav som medborgarna måste anpassa sig efter genom kompetensutveckling. I *Informationsteknologin – Vingar åt människans förmåga* pekades kunskapen ut som den ”faktor” som ”mer än någon annan kommer att prägla den framtid som väntar i en mer internationaliserad och snabbt föränderlig värld”. Kunskapsinnehållet i produktionen ökar liksom snabbheten i kunskapsutvecklingen, samtidigt som kunskapsbehoven blir mer komplexa, menar rapporten. Därför hävdas skolan vara den avgörande instans som IT måste växa och spridas vidare från (SOU 1994:118, s 17, 5).

Den första riksdagsdebatten (Prot 1995/96:105) kring den första sammanhängande svenska propositionen om IT (*Informationsteknikens användning*, 1995/96: 125) kom också i stor utsträckning att handla om IT som en utbildningsfråga.

Folkpartiet myntade för några år sedan begreppet en dator för alla elever. Det skall inte tas bokstavligt, utan som ett uttryck för ett medvetet förhållningssätt till behoven av att öka IT-användningen och IT-utbildningen i skolorna. I Sverige måste utbildning och kompetensutveckling vara en livslång process. Vi är alla ständiga elever (Prot 1995/96:105, anf 84).

Framför allt aktualiseras utbildningsaktiviteter inom IT när debattörerna kommer in på farhågor om att stora delar av samhället riskerar att hamna utanför utvecklingen, något som framför allt flera riksdagsmotioner och -debatter handlat om. Som synes finns också en omhändertagande tendens i citatet. Problemen kan lösas genom att alla medborgare blir skolelever; här finns en stark koppling till visionernas tal om hur människor måste ”anpassa sig” till den autonoma utvecklingen genom att bli ”omställningsorienterade”. Utbildning i IT framstår som ett mål i sig i debatten.

Den enskilt viktigaste insatsen för det framtida kunskapssamhället handlar kanske inte om IT utan om utbildning. Det är framför allt tack vare utbildning som vi befinner oss där vi gör och som IT i stor utsträckning har blivit ett allmänt verktyg. ... Som ett av de viktigaste stegen på väg mot informations- eller kunskapssam-

hället vill jag och Centerpartiet lyfta fram behovet av ett kunskapslyft inom IT, på samma sätt som man en gång gjorde inom engelskundervisningen i det här landet för 30 år sedan (Prot 1999/2000:126, anf 37).

Talaren i denna riksdagsdebatt (i anslutning till regeringens IT-proposition) uppräftar i första meningen en skillnad mellan IT och utbildning. I nästa mening för han ihop dem igen, och hävdar att det är utbildningen som lett till Sveriges framstående plats på IT-kartan. Slutligen framhåller han behovet av ett svenskt kunskapslyft inom IT, trots det han tidigare sagt om Sveriges framstående plats inom just detta område. Detta citat visar på en grundläggande ambivalens kring centrala begrepp i debatten, såsom relationen mellan "IT" och "kunskap"/"utbildning". För att använda ett diskursanalytiskt uttrycksätt så är den diskursiva relationen mellan IT och kunskap/utbildning mångtydig. IT-propositionen förekommer en liknande ambivalens. Regeringen oroar sig för att skolan inte kan "följa med i utvecklingen och integrera IT i undervisningen". Man hävdar att dagens ungdom samtidigt växer upp med IT, och att "om metoderna för kunskapssökande i skolan och utanför skolan blir alltför olika, finns risk att skolan hamnar i en legitimitetskris". Kontentan måste bli att "[n]är IT:s olika tillämpningar genomsyrar snart sagt varje del av arbetsliv och vardag, måste de unga självfallet förberedas genom att den nya tekniken används i skolans arbete" (Prop 1999/2000:86, s 55–56). Skolan ska alltså anpassa sig till IT och ungdomarna "förberedas", samtidigt som man i meningen innan sagt att ungdomarna redan känner till IT, och att det är just därför som skolan måste anpassa sig. Detta antyder en ambivalent uppfattning om orsak och verkan: ska skolan och eleverna anpassa sig till IT eller är det skolan som ska anpassa sig till elevernas nya former för individuellt kunskapssökande? På ett mer abstrakt plan handlar frågan om hur "kunskapstankning" egentligen går till och vilken roll IT spelar/vad IT egentligen är i denna process.

Vad som är tydligt är att IT i den offentliga, IT-politiska diskursen förknippas med utbildningspolitiska mål som länge varit gällande i Sverige, såsom ökad individualisering i allmänhet, elevaktivitet, distansering från den traditionella lärarrollen och klassrumspedagogiken, självständigt kunskapssökande samt egen självständig värdering och egna ställningstaganden (se t.ex. Lpo 94). IT förväntas, på ett alldeles centralt sätt, kunna bidra till genomförandet av dessa mål. Samtidigt kräver det annalkande informationssamhället snabb anpassning av de lärande individerna och skolan pekas ut som den struktur inom vilken anpassningen måste ske. Människorna måste alltså snabbt anpassas till IT på samma gång som de blir självständigt "lärande" subjekt:

Vi lever i ett samhälle där utvecklingen går allt snabbare. Det innebär att kunskap allt mer kommer att bli en färskvara, som måste förnyas och underhållas. ... för att nå ett bättre resultat och en bättre inläring, måste [vi] få eleverna att bli mer aktiva. Det innebär ett mer aktivt och kunskapssökande arbetssätt (SOU 1998:70, *Skolan, IT och det livslånga lärandet*, s 14).

Ihopkopplingen mellan IT/informationssamhället och det individualiserade lärandet är ett intressant exempel på hur problematiseringarna inom två samtida diskurser finner sina lösningar hos varandra – IT är lösningen på det individualiserade lärandets problem; det individualiserade lärandet är lösningen på IT-anpassningens problem – men samtidigt öppnar för ny ambivalens rörande vad det egentligen är som ska anpassa sig till vad (eleverna till IT eller IT till

eleverna); en ambivalens som troligen fortplantar sig till den direkta, politiska styrningen, även om denna fråga inte slutgiltigt kan besvaras här. Emellertid har ett politiskt styrningsprojekt nyligen genomförts på skolans område, IT i skolan (ITiS), och jag kommer här att gå något djupare in i styrdokumentet och de politiska diskussionerna kring detta projekt för att åtminstone kunna ange förutsättningarna för IT-diskursens subjektifierande makt. Det är viktigt att poängtera att detta inte bara utgör en fördjupning inom ett avgränsat område av IT-diskursen, utan även inom lärandediskursen. Lärandet ska ju vara livslångt och ske överallt. Här avgränsar jag mig alltså till lärandet inom grund- och gymnasieskolan.

ITiS-satsningen lanserades genom Regeringens skrivelse 1997/98:176, *Lärandets verktyg – nationellt program för IT i skolan*. Den bestod av en satsning på närmare en och en halv miljard åren 1999–2001 (satsningen utsträcktes sedan till 2002 och blev därmed också något dyrare) som främst syftade till att kompetensutveckla lärare på grund- och gymnasieskolan (dessa fick som tack en dator till skänks), bygga ut en högkvalitativ IT-infrastruktur mellan alla skolor i alla kommuner, samt ge alla elever och lärare en e-postadress. Skrivelsen inleddes på ett välbekant sätt:

Förändringarna i samhället sker allt snabbare, vilket ökar medborgarnas behov av att ständigt förnya och fördjupa sina kunskaper. När eleverna går ut i arbetslivet skall de vara rustade för att lära om, lära nytt och lära mer – för det livslånga lärandet. Vägen dit karakteriseras av ett kunskapssökande och elevaktivt arbetssätt. Informationsteknik (IT) är ett redskap att nå en förbättrad utbildning och fördjupade kunskaper. Alla elever måste vara förtrogna med modern IT när de lämnar skolan. Detta uppnås bäst genom att de har fått använda IT som ett verktyg för sin inläring (s 3).

Här formuleras på ett tydligt sätt att IT är lösningen på problemet med att lära för det nya höghastighetssamhället. Det har noterats tidigare, men bör noteras igen, att de allt snabbare samhällsförändringarna bara "sker", utan att medborgarna verkar ha satt igång dem. Medborgarna har i stället att anpassa sig och "lära"; tanka kunskap. Eleverna som blivande medborgare definieras såsom ständigt lärande subjekt. Diskursen är väldigt tvingande på den här punkten – några alternativa diskussioner förs aldrig kring varför det är någon mening att hela tiden "förnya och fördjupa sina kunskaper" om samhället ändå förändras hela tiden, eller varför just kunskap är det bästa medlet att bemöta det nya samhället. Samtidigt öppnar denna tvingande diskurs för ett "elevaktivt arbetssätt". Såväl anpassningen till det nya samhället som detta elevaktiva arbetssätt kan åvägabringas genom IT i skolan. Ej heller kring elevaktiva arbetssätt förs alternativa diskussioner; exempelvis kring vad som händer om eleven med sin individualiserade lärostil kommer till insikt om att IT inte gynnar hans/hennes lärande, eller att livslångt kunskapssökande kanske visar sig vara en sämre strategi att anpassa sig till det nya samhället än att tjäna snabba pengar i branscher med låg kunskapsintensitet. Diskursen om IT och lärande utesluter dessa möjligheter.

Regeringens skrivelse anger uttryckligen fyra motiv för varför användningen av IT måste öka i skolan:

1. IT kan utveckla undervisningen och skapa nya roller för elever och lärare, exempelvis leda till mer elevaktivt arbetssätt, förnyade pedagogiska förhållningssätt samt öppna klassrummet mot omvärlden.

2. Alla elever måste få IT-kunskap som förberedelse för samhälls- och arbetslivet, eftersom IT förekommer överallt där.
3. Tillgången till IT-kunskap är ojämlig i samhället, varför skolans likvärdighetsmål kräver att alla elever får lika möjligheter att lära sig om IT.
4. IT skapar nya förutsättningar för skolans internationalisering (ibid: 16).

Det andra motivet känns igen såsom framtidens tvingande krav, som eleverna måste anpassa sig efter, och som diskuteras på annat håll i denna artikel. Motiv nummer tre, IT för jämlikhet, förekommer (vilket redan noterats) i stor myckenhet i riksdagsmaterialet, man kan nästan säga att detta motiv dominerar där:

För att informationssamhället inte skall utvecklas till ett klassamhälle, med ökade klyftor mellan dem som har kunskaper och möjligheter att använda informationstekniken och dem som ställts vid sidan, måste skolan och hela utbildningssystemet mobiliseras för att överbrygga klyftorna (Motion 1997/98:A267 av Monica Green m.fl. (s), *IT-utbildningar i Skaraborg*).

Vi har här alltså en koppling till visionernas ”digitala folkhem”, där ingen ska lämnas utanför, det som tidigare benämndes den begränsade demokratiska strategin. Alla ska ges lika stora möjligheter att bli IT-samhällets subjekt. Jämlikhetsmålet förekommer också ofta i regionalpolitiska diskussioner, speciellt i flera motioner från centerpartiet (se t.ex. Motion 1996/97:A432).

Det första motivet, IT som skol- och pedagogisk utveckling, är emellertid det motiv som är mest intressant i detta avsnitt, eftersom det är här som den centrala kopplingen sker mellan IT och lärande. Motivet har åtminstone tre delar, som hör ihop, men som för systematikens skull också kan åtskiljas:

- IT som pedagogiskt förnyelseprojekt. Här kommer IT in som en metod i en lång rad av metoder med anknytning till den urgamla diskussionen om och kritiken av så kallad kateder- och inlärningspedagogik (i Sverige med anor åtminstone tillbaka till Olof Rudbecks reformidéer på 1600-talet).
- IT som organisatoriskt skolutvecklingsprojekt. Klassrummets vägg mot ”omvärlden” kan raseras med hjälp av IT. Här finns en tydlig koppling till den generella politiska diskussionen om utbildningens behov att anpassas efter det omgivande samhället och göras alltmer ”verklighetsnära” (se t ex propositionen *Den öppna högskolan*, 2001/02:15).
- IT som ökad elevaktivitet och eventuellt elevinflytande. Här finns en potentiell anknytning till såväl demokratiskt som individualiserat inflytande över skolan från elevernas sida (jfr Lpo 1994).

I slutrapporten från Ungdomens IT-råd, *Mega-byte* (SOU 1996:181), lyfts samtliga dessa beståndsdelar fram, dock med tonvikt på individualisering snarare än demokratisering. Även övriga motiv för IT-satsningar i skolan betonas, såsom de krav framtiden ställer och risken för digitala klyftor, men huvudvikten läggs vid pedagogisk förnyelse, för vilken skolutveckling och individualisering är nödvändiga förutsättningar. Pedagogiken bör enligt Ungdomens IT-råd anpassas för det framtida, platta och nätverksorienterade samhället, snarare än som idag för gårdagens hierarkiskt byggda industrisamhälle. Kärnpunkten är att:

Utbildningsväsendet måste inriktas på att elever och studenter ska bli producenter av kunskap i stället för idag som konsument. En process där eleverna inte bara

söker svaren utan också tränas i att ställa de relevanta frågorna samt utifrån dessa funderar över vägar till alternativa svar bör främjas (s 13).

Detta fordrar att skolan samtidigt öppnar sig mot det omgivande samhället och anpassas efter den enskilde individens olika intressen och mål. IT ses som ett "kraftfullt verktyg" i denna utveckling av "det livslånga lärandet" (ibid: 14). Olika exempel ges på IT-användning, såsom interaktiv och multimedial undervisning, distansundervisning samt utveckling av skolor till kompetenscentrum för det omgivande samhället.

I regeringens skrivelse förekommer liknande diskussioner, även om få direkta exempel tas på hur IT kan utveckla lärandet konkret. Det betonas att IT i skolan främst motiveras av pedagogiska skäl och av den tvingande samhällsförändringen (s 35–36). Det understryks att tekniken måste underordnas pedagogiken; det viktigaste är elevaktiviteten, ett problemorienterat arbetssätt, självständigt kunskapssökande och –skapande. Tekniken är endast ett medel. Samma sak tas upp redan i *IT – Vingar åt människans förmåga*. Tekniken är ett medel för samhällsrelaterade mål, men de konkreta förslagen visar sig ändå vara teknikfokuserade (jfr Johansson 1997: 185). I riksdagsmaterialet om IT-utveckling i skolan framhålls också, gång på gång, att pedagogiken måste överordnas tekniken:

Centerpartiet anser att IT eller datorkunskap inte får göras till ett särskilt ämnesområde som man skaffar sig kunskap om. IT ska vara och ses som ett medel och ett redskap för att söka kunskap och därför integreras i all utbildning och alla ämnesområden (motion 1996/97:Ub24 av Andreas Carlgren m.fl. (c), *Med anledning av skr 1996/97:112*).

Det är markant hur svävande det offentliga materialet är när det gäller att konkretisera den pedagogiska revolution som IT möjliggör. I en motion som skrevs efter ITiS-projektets avslutning talas det om "den IT-pedagogik som formades" (Motion 2003/04:Ub294 av Monica Green (s), *IT i skolan*), men vad denna IT-pedagogik egentligen består av förblir oklart.

Vad som däremot framstår som klart är att IT-diskursen på skolans område koloniserar av lärandediskursen. IT blir en lösning på lärandets problem (jfr Riksdagens revisorers förslag angående IT i skolan, 2001/02:RR20, s 5, som just ser ITiS som en lösning som söker problem), det medel med vars hjälp lärandeteroriens mål rörande ständig kompetensutveckling, omvärldsanpassning och individualisering förväntas gå i uppfyllelse. När det gäller just individualiseringen skapas motsättningsfyllda relationer i mötet mellan IT- och lärandediskurserna. Skolan måste anpassa eleverna till (det autonoma) informationssamhällets krav, men samtidigt ska skolan anpassas efter de former för "kunskapsinhämtning" som eleverna redan har god kännedom om. Varje individ ska ges makt över sitt lärande men detta lärande måste samtidigt vara helt anpassat till framtidens krav. Det framstår som att eleverna (med vilka jag menar vi alla – "vi är ständiga elever") måste göras individualistiska på rätt sätt.

Kan alltså den IT-politiska diskursen anses ha starkt odemokratiska inslag? I tidigare avsnitt har konstaterats att medborgarna överlag inte uppfattas som konstruktiva i IT-utvecklingen. Det är autonoma och abstrakta krafter i bestämd form – informationssamhället, kunskapssamhället, framtiden – som är

konstruktiva. Medborgarna förväntas anpassa sig. Samma tema återfinns i relationen mellan IT och lärande. Det nya samhället ställer krav på ständig "kunskapsinhämtning", och konsekvensen blir att "vi" måste bli ständigt lärande individer. Några alternativa uppfattningar om kunskapsbehov och eventuella möjligheter att faktiskt styra över samhällsutvecklingen förekommer inte. Det finns alltså starka drag av subjektivering, en potentiell maktrelation, där vi alla ska bli elever som sätter oss i skolbänken och lär oss om allt det nya som vi inte är med och skapar. I ett Foucault-inspirerat teoretiskt perspektiv blir kunskapsprofessionen pedagog, som i det offentliga materialet genomgående lyfts fram som den kritiska aktörsrollen, ännu ett av maktens verktyg.

Men i kollisionen med lärandediskursen och de urgamla diskussionerna kring pedagogisk utveckling finns även starkt demokratiska inslag; man skulle till och med kunna säga att dessa inslag berör kärnpunkter i den demokratiska diskursen. Eleverna ska ges makt över sitt lärande, formulera sina egna problem utifrån sina egna intressen; helt enkelt skapa kunskap själva. Diskursanalysen har knappast till uppgift att lösa grundläggande motsättningar. Det räcker med att konstatera att motsättningarna finns där, för de lyfts påfallande sällan fram i andra sammanhang. För att studera den motsättningsfyllda diskursens makt över subjekten, i det här fallet över alla oss "elever", samt motståndet mot denna makt, måste man studera social praktik. Det lär nog i en sådan studie visa sig att båda beståndsdelarna finns närvarande: de autonoma krafterna som utövar sitt mystiska spel över de beroende människorna, samtidigt som dessa människor har förmåga att handla självständigt och kreativt i sina bemötanden av den specifika styrningen; en styrning som i det IT-politiska fallet främst är visionär till sin natur.

Förutsättningar för visionär styrning

Nu gäller det att tillsammans trycka på knappen och starta utvecklingen mot 2011+ (SOU 2002:25, s 116).

Den grundläggande regeln för svensk IT-diskurs är den om ankomsten av informations- eller kunskapssamhället, inför vilket en mängd politiska åtgärder måste vidtas. Utvecklingen av informations- eller kunskapssamhället sker genom en autonom och opåverkbar historisk kraft som saknar sammanhang med aktörer. Det obevekligt annalkande tillståndet är potentiellt hotfullt – om "vi" inte anpassar oss går vi under i den stenhårda nationella konkurrensen – men innehåller även löften om frälsning ifall vi förmår att anpassa oss. Johansson (1997: kapitel 6) har i sin retoriska analys av svensk IT-politik 1994–96 gjort en tämligen stor poäng av skillnaden mellan den första – av Carl Bildt ledda – IT-kommissionen, med dess ideologiska retorik om att det annalkande informationssamhället hänger samman med den globala liberalismens segertåg, och den andra IT-kommissionen, som leddes av socialdemokraterna, och vars retorik mer präglades av socialt ansvar och bibehållande av välfärdsstaten. Enligt min mening föreligger det emellertid en gemensam IT-politisk diskurs i Sverige, där huvudregeln om den autonoma utvecklingen inte ifrågasätts. Någon skulle måhända vilja kalla denna huvudregel "teknikdeterministisk".

Jag har dock här medvetet valt att avstå från denna, idag starkt pejorativa, benämning (jfr Ilshammar 2002:18 och där anförd litteratur). Politiker till vänster har möjligen en större benägenhet att betona hoten mot välfärdsstaten som den globala IT-utvecklingen utgör, men att denna utveckling huvudsakligen är självgående och bör styras av marknaden ifrågasätts inte av någon (förutom av centerpartiet i bredbandsdebatten).

Den första generella slutsatsen av denna analys är att diskursens huvudregel leder till *bestämda aktörsroller som implicerar ett diskursivt maktförhållande*. Medborgarna i gemen görs till passiva subjekt i den historiska utvecklingen av det nya samhället; däremot kan de ses som aktiva subjekt när det gäller olika anpassningsåtgärder. Själva utvecklingen kan man inte påverka, men däremot dess konsekvenser. I detta sammanhang är det signifikativt att de politiska åtgärderna begränsas till utbildningspolitik, att göra medborgarna till "ständiga elever". Till en början hade IT-diskursen möjligen en större tendens att definiera medborgarna såsom hjälplösa och passiva, medan lärandediskursens ihopkoppling (en svagare koppling finns också till demokratidiskursen) med IT-diskursen leder till något större betoning av individuell aktivitet.

I diskursen finns inslag av att IT kan vitalisera demokratin. Emellertid är alltså informations- eller kunskapssamhället ett förutbestämt och autonomt tillstånd, och folket måste ledas dit. Detta innebär att vad det är tal om främst är en inklusion av folket för att nå målet för den överordnade strategin – att Sverige ska vara den mest framstående IT-nationen i världen. Detta innebär att demokrati gärna omdefinieras eller ges en begränsad funktion; det blir främst tillgång till IT det handlar om. Vad gäller lärandet finns ett starkt inslag av individualisering och elevaktivitet. Å andra sidan verkar det vara vissa former av individualism och aktivitet som åsyftas, det vill säga sådana som innebär anpassning till IT-samhället, men det är otvetydigt att IT-diskursen här är starkt motsättningsfylld. Förutbestämd utveckling och individualism ska nämligen pressas ihop. Slutsatsen måste ändå bli att individerna är beroende av de autonoma krafternas utveckling. Att det däremot är omöjligt att genom denna analys fastslå hur människorna i praktiken reagerar på aktörsrollen har redan framhållits.

Det finns förstås också andra aktörsroller i diskursen. Eftersom IT-diskursen förbinds med nationalism, blir nationerna viktiga aktörer i sammanhanget, och inom svensk IT-diskurs uppfattas nationerna såsom involverade i en oförsonlig darwinistisk kamp. Staten är en aktör vars roll är otydlig. I vissa sammanhang betonas att staten bör anpassa sig till en annan överordnad aktör – marknaden. Denna argumentation är tydlig i bredbandsfallet. I andra fall framhålls staten i stället som en omhändertagande och tillrättaläggande aktör, exempelvis när det gäller utbildning och service till medborgarna. Enkelt uttryckt: staten har en passiv roll när det gäller den konstruktiva utvecklingen av IT-samhället, men en aktiv roll när det gäller konsekvenserna av denna utveckling, dvs. ungefär samma roll som medborgarna själva.

Slutligen bör ännu en aktörsroll framhävas – de erkänt kreativa strategiska visionärerna. Som läsaren kanske minns omnämndes de också som såväl "kloka" som "framstående". Att vara en "erkänd" visionär föreföll vara samma sak

som att representera en "erkänd" organisation, myndighet, företag eller universitet, och att inte vara en vanlig medborgare som bara representerar sig själv eller representeras av en folkvald. I utbildningsdepartementets rapport *Nästa steg* (Ds 2002:19) som formulerar en vision för IT i skolan efter ITiS, betonas dock att deltagarna i arbetsgruppen (bland annat ITiS-delegationens chef, en enhetschef vid Skolverket, KK-stiftelsens VD) är "utsedda på personliga meriter och inte som företrädare för respektive organisation". IT-visionärerna ska alltså uppfattas som kreativa och kompetenta individer i sig, även om de av en ren händelse, tycks det, råkar komma från en stor och mäktig organisation. Mönstret är påfallande likt hur IT-frågan har hanterats av EU. Laura Cram (1997) hävdar att EUs IT-politik formulerats av tjänstemän och experter vid EU-kommissionen samt så kallade "ledande industrialister", dvs. höga näringslivschefer. I kommissionens så kallade Bangemann-rapport (1994), som just emanerar från en sådan grupp av näringslivschefer ledda av kommissionären Martin Bangemann, stakas vägen till "the information society" ut. Bland annat sägs det att:

A board composed of eminent figures from all sectors concerned, including the social partners, should be established by the Commission to work on the framework for implementing the information society (citerat i Cram 1997: 94–95).

Återigen finner vi att IT-frågans eminenta karaktär fordrar tankar från speciellt "eminenta personer". Att likheterna är slående beror förstås på att den svenska IT-diskursen från början kopierades från denna rapport (och ännu mer, troligen, från Bill Clintons och Al Gores "Agenda for Action" i USA 1993, se Karlsson 1996). Cram hävdar också att dessa industrialister spelar en central roll på alla stadier i EUs policyprocess kring IT; de sitter med i olika policyskapande organ; de deltar i industrifederationer; de lobbyar på egen hand; de är slutligen också centrala aktörer i de europeiska standardiseringsorgan på IT-området som byggts upp av dem själva och kommissionen (Cram 1997: 97). I det svenska, offentliga materialet spelar näringslivscheferna inte alls samma roll – de företagare som finns är snarare representanter för småföretag i form av konsulter. Sveriges och EUs hantering av frågan skiljer sig alltså i vissa detaljer, men det generella mönstret är att IT ses som ett så pass extraordinärt fenomen att det måste hanteras av speciella kommittéer, fyllda av "eminenta" eller "framstående" experter, snarare än folkvalda. Man blir inte en person inom IT-politiken genom att vara vald, utan genom att vara "framstående"; så pass framstående att man kan berätta och definiera den framtid som medborgarna har att anpassa sig efter.

Min andra generella slutsats är att *en stark framtidsvision om informations- eller kunskapssamhället fordrar en visionär styrning*. Den IT-politiska diskursens makt har jag försiktigtvis kallat maktpotential. Det känns nämligen överdrivet att i Foucaults efterföljd tala om disciplinär makt, även om det är karakteristiskt att just lärarna är den profession som förväntas förbereda det uppväxande släktet för informationssamhället genom den i allmänna termer mest tvingande institution som finns i samhället: skolan. Den styrning som man finner inom IT-politiken handlar dock snarast om en styrning med hjälp av *övertalning*, en ordens eller visionernas styrning. En ny form av prat är i sig en

viktig form av styrning. Som Brunsson och Olsen (1997: 85, se även Brunsson 2002) poängterar så handlar reformer inom organisationer ofta om att reformera det organisatoriska priset. Dessutom är styrningen billig, eftersom ord, bilder och visioner inte kostar något att implementera. Styrningen handlar i allmänna termer om positivt tänkande, om en världsbild, som ska omfatta beslutsfattare, tjänstemän, företagare och medborgare. Genom världsbilden skapas en gemensam uppfattning om vad man egentligen håller på med, en organisatorisk identitet rörande ens egen plats och roll i det nya informations- eller kunskapssamhället (jfr Jacobsson 1994: 235).

Den språkliga styrning som IT-diskursen implicerar väljer jag här att kalla *visionär styrning*, det vill säga *en form av styrning med hjälp av auktoritativa definitioner av framtiden*. Detta styrningsbegrepp uttrycker väl att diskursens avsikter är styrande/reglerande, men att det främst är en uppfattning om framtiden som ska implementeras. IT anses som ett så pass extraordinärt fenomen att det kräver åtgärder inriktade mot att berätta och definiera framtiden. Den diskursiva maktens främsta betydelse kan därför sägas vara att skapa ett visst språkbruk. Huruvida denna styrning verkligen effektueras måste vidare empiriska studier utvisa, men det är utan tvekan så att framtidsbilderna är viktiga, speciellt om de skapar vedertagna (dvs med institutionella effekter) kategoriella definitioner (jfr Tilly 2000). När jag talar om den visionära styrningens effekter är jag förstås inte så naiv att jag tror att enskilda rapporter av den karaktär som förekommer i denna artikel har någon betydelse. Det handlar snarare om det visionära priset totala omfattning och framför allt dess ständiga repetition (jfr Johansson 1997: 215): summan av alla tal, hearings, debatter, rapporter och styrdokument.

Som jag redan låtit framgå så har den visionära styrningen potentiellt auktoritära konsekvenser eftersom visionens framtidstillstånd i princip är opåverkligt. Å andra sidan finns så pass stora ambivalenser i diskursen att det är omöjligt att säga om den visionära styrningen verkligen får sådana effekter. Utan tvekan skapar visionens implementering också möjligheter att hantera problem. IT-pedagogiken som en lösning på lärandets problem har diskuterats i denna artikel. Wihlborg (2000) har på samma sätt visat att IT på kommunal nivå visat sig vara en lösning som man har haft stor lokal frihet att koppla till olika problem. Principiellt är det stora demokratiproblemet med styrning via auktoritativa definitioner att enskilda författarskap, och därmed möjliga konfliktlinjer, döljs bakom visionernas abstrakta konstruktioner. Som Czarniawska-Joerges (1988: 31) skriver så bygger (vad hon kallar) lingvistiska artefakter

gemensam innebörd genom samförstånd och inte genom tvång. Med den tolkningen kan de betraktas som stabilare styrinstrument, eftersom de inte provocerar fram opposition och motstånd när de väl blivit accepterade (Czarniawska-Joerges 1988: 31).

Makten består i att kategorisera och definiera världen och att dessa kategoriseringar och definitioner accepteras och används. Här har vi alltså förklaringen till den slående konsensus som präglar IT-politiken. IT-politiken bygger på ett antal gemensamma konventioner kring kategoriseringar och definitioner. Ab-

straktionen är troligen en nödvändighet för att skapa detta samförstånd. Med andra ord närmar vi oss den spännande lösningen på de abstrakta och autonoma krafternas gåta, dessa krafter som skapar "kunskapens kontinent". Som Czarniawska-Joerges hävdar:

Om etiketten "decentralisering" skall styra en handling är det mycket bättre om den uppfattas som någonting "existerande på ett objektivt sätt", och inte som någonting som Herr X i socialdepartementet myntade ... Reciprocitet underlättas när författarskapet inte är synligt (ibid: 33).

Att tala om "det av EU utvecklade begreppet informationssamhälle" i stället för "informationssamhället" i allmänhet, eller att "det digitala folkhemmet" är ett uttryck som Jan Högrelius, omvärldsanalytiker på Riksskatteverket, har hittat på, befrämjar alltså inte uppkomsten av ett samförstånd kring världsbilden. Däremot uppkommer lätt ett samförstånd kring abstrakta storheter som ses såsom "objektivt existerande". Makten över den visionära styrningen inehar således ytterst de grupper som formulerar de definitioner och kategoriseringar som sedan blir gällande. Huruvida dessa definitioner och kategoriseringar verkligen får effekter för den sociala praktiken är en annan fråga (ibid: 31).

Källor

Regeringens proposition 1995/96:125, *Om åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik.*

Regeringens proposition 1999/2000:86, *Ett informationssamhälle för alla.*

Regeringens proposition 2001/2002:15, *Den öppna högskolan.*

Regeringens skrivelse 1997/98:176, *Lärandets verktyg – nationellt program för IT i skolan.*

Riksdagens protokoll 1995/96:105, 1999/2000:126 samt riksdagsmotioner rörande IT i skolan.

Utskottsbetänkande 1999/2000:TU9.

Förslag till riksdagen 2001/02:RR20, *Riksdagens revisorers förslag angående ITiS – en statlig satsning på IT i skolan.*

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94.

Ds 2002:19 *Nästa steg.* Delrapport från Arbetsgruppen för en ny nationell IT-strategi för skola.

SOU 1994:118, *Informationsteknologin – Vingar åt människans förmåga.* Betänkande av IT-kommissionen.

SOU 1996:181, *Mega-byte.* Slutrapport från Ungdomens IT-råd.

SOU 1997:23, *Digital demokrati.* Ett seminarium om teknik, demokrati och delaktighet den 8 november 1996 anordnat av Folkomröstningsutredningen, IT-kommissionen och Kommunikationsforskningsberedningen.

SOU 1997:31, *Kristallkulan – tretton röster om framtiden.* Delbetänkande av IT-kommissionen.

- SOU 1997:63, *Sverige inför epokskiftet*. Delrapport av IT-kommissionen.
- SOU 1998:19, *IT och regional utveckling: 120 exempel från Sveriges län*. Rapport av IT-kommissionen.
- SOU 1998:54, *Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag*. Ett rådslag anordnat av IT-kommissionen på uppdrag av Kommunikationsdepartementet, Närings- och handelsdepartementet och Industriförbundet.
- SOU 1998:58, *IT och nationalstaten: fyra framtidsscenarier*. Delbetänkande av IT-kommissionen.
- SOU 1998:65, *Nya tider, nya förutsättningar*. Sammanfattning av den tredje IT-kommissionens arbete.
- SOU 1998:70, *Skolan, IT och det livslånga lärandet*. Hearing anordnad av Utbildningsdepartementet och IT-kommissionen.
- SOU 1999:85, *Bredband för tillväxt i hela landet*. Slutbetänkande från IT-infrastrukturutredningen.
- SOU 1999:134, *Framtidssäker IT-infrastruktur för Sverige*. IT-kommissionens strategiska visionering för en ny IT-infrastruktur.
- SOU 2002:25, *Vårt digitala tjänstesamhälle – vision 2011+*. Visioner och reflektioner om önskvärda framtider – rapport från IT-kommissionens hearing 24–25 september 2001.
- SOU 2002:51, *Breddtjänster – ett nytt skede i IT-politiken*. Rapport från IT-kommissionen.
- Litteratur**
- Åkerström Andersen, Niels. 1999. *Diskursive analysstrategier: Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. København: Nyt fra Samfundsvideenskabene.
- Brunsson, Nils och Olsen, Johan P. 1997. *The Reforming Organization*. Bergen-Sandviken: Fagbokförlaget.
- Brunsson, Nils. 2002. *The Organization of Hypocrisy: Talk, Decisions and Actions in Organizations*. Malmö: Liber.
- Cram, Laura. 1997. *Policy-making in the EU: Conceptual lenses and the integration process*. London and New York: Routledge.
- Czarniawska-Joerges, Barbara. 1988. *Att handla med ord: om organisatorisk prat, organisatorisk styrning och företagsledningskonsultering*. Stockholm: Carlssons.
- Foucault, Michel. 1980. *The History of Sexuality: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel. 1983. "The Subject and Power", Afterword in Dreyfus, Hubert L och Rabinow, Paul, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 1991. "Politics and the Study of Discourse" i Burchell, Graham et al (eds), *The Foucault Effect*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Glimell, Hans. 1989. *Återerövra datapolitiken!: en rapport om staten och informationsteknologin under fyra decennier*. Linköpings universitet: Tema teknik och social förändring.
- Hall, Patrik. 2000. *Den svenskaste historien: svensk nationalism under sex sekler*. Stockholm: Carlsson.
- Hall, Patrik. 2003. "Diskursanalys av nationell identitet" i Petersson, Bo och Robertson, Alexa (red), *Identitetsstudier i praktiken*. Malmö: Liber.
- Henriksson, Sten. 1995. "Datapolitikens död och återkomst" i *Infrastruktur för informationssamhället*, NUTEK 1995:1. Stockholm: NUTEK.
- Ilshammar, Lars. 2002. *Offentlighetens nya rum – teknik och politik i Sverige 1969–1999*. Örebro: Örebro Studies in History 2.
- Jacobsson, Bengt. 1994. "Idéer, praktik och förnyelse" i Jacobsson, Bengt (red), *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Johansson, Magnus. 1997. *Smart, fast and beautiful: On rhetoric of technology and computing discourse in Sweden 1955–1995*. Linköping University: Department of Technology and Social Change.
- Johansson, Magnus m.fl. 1998. *"IT-ism": informationstekniken som vision och verklighet*. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen.
- Winther Jørgensen, Marianne och Phillips, Louise. 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Magnus. 1996. "Surfing the wave of national initiatives – Sweden and the international policy diffusion" i *Information Infrastructure and Policy* Vol 5, No 3.

- Koselleck, Reinhart. 1985. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Majone, Giandomenico. 1989. *Evidence, argument, and persuasion in the policy process*. New Haven: Yale University Press.
- Rothstein, Bo. 2002. *Vad bör staten göra?: om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS.
- Santesson-Wilson, Peter. 2003. *Studier i symbolpolitik*. Lunds universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Tilly, Charles. 2000. *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv.
- Wihlborg, Elin. 2000. *En lösning som söker problem: hur och varför olika lokala IT-policyer utvecklas i landsbygdskommuner*. Linköpings universitet: Tema teknik och social förändring.

Översikter och meddelanden

Aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori En jämförande idéanalys¹

Etik och demokrati – två värdeladdade begrepp som ofta används i den offentliga debatten. Båda antyder de något viktigt, något att ta på allvar. Men inte sällan uppfattas etik och demokrati som åtskilda företeelser. Etik ses som individuellt och knutet till relationen mellan enskilda människor; demokrati ses som samhällsorienterat, som rörande det allmänna, det större kollektivet.

Beröringspunkterna mellan etik och demokrati är emellertid inte svåra att spontant föreställa sig. För att rättfärdiga demokratiska beslut relaterar vi dem ofta till en uppfattning om vad som är rätt och gott. Samtidigt är en av demokratins mest angelägna uppgifter att hantera etiska konflikter; genom gemensamma ställningstaganden i kontroversiella etiska frågor kan vi lösa eller förhålla oss till moraliska tvister. På så sätt förutsätter etik och demokrati i praktiken ofta varandra – de är ömsesidigt beroende.

Detta ömsesidiga beroende mellan etik och demokrati är emellertid märkligt försummat i modern statsvetenskap (Thompson 1998, s. 7). Två områden som tycks nära förknippade med varandra vid praktiska avgöranden behandlas på ett principiellt plan som närmast åtskilda: demokratiteoretiker sysslar inte med etiska frågor, och etikteoretiker hanterar inte demokratifrågor. Relationen mellan etik och demokrati är ett underutforskat område inom politisk filosofi.² Mot bakgrund av detta ligger det nära till hands att anta, att såväl etik- som demokratistudiet skulle berikas av en större principiell förståelse för relationen dem emellan.

Två politisk-filosofiska perspektiv som parallellt, men delvis oberoende av varandra, upplevt

en påtaglig renässans under senare decennier – och därigenom förärats mycket filosofisk och samhällsvetenskaplig uppmärksamhet – är dygdetiken och den deliberativa demokratiteorin (se t.ex. Tännsjö 2000, s. 94; Badersten 2002, s. 84, 163; Dryzek 2000, s. 2). Dygdetiken som etisk teori sätter människors reflektiva karaktärsdrag i centrum och tar dessa som utgångspunkt vid värderingen av mänskligt handlande. Vanligtvis, men inte alltid, för den tillbaka på Aristoteles gemenskapstillvända dygdlära. Den deliberativa demokratiteorin framhåller i sin tur den samtalande och reflekterande individen som en hörnsten i den demokratiska processen; utan delikation berövas demokratin sitt innehåll.

Det är dessa båda idétraditioner, med gemensamt ursprung i den antika grekiska stadsstaten, som i det följande står i fokus. För trots den utförliga diskussion som förts kring idétraditionerna var för sig, har analysen av hur de förhåller sig till varandra förblivit marginell. Att det förhåller sig så bekräftar den generella bilden av att relationen mellan etik- och demokratiteori är underutforskad. Mot bakgrund av min förståelse, att etik och demokrati är ömsesidigt beroende, är det av intresse att undersöka förhållandet mellan dessa båda inflytelserika idétraditioner. Därutöver förefaller, vid en första anblick, såväl den aristoteliska dygdetiken som den deliberativa demokratiteorin ta den samtalande och gemenskapstillvända individen som viktig utgångspunkt. Denna preliminära tolkning utgör motiv för att i denna uppsats vidare undersöka om idétraditionernas sätt att resonera, deras begreppsflora och deras grundläggande utgångspunkter liknar varandra på så sätt att de kan förstås som *samhörande genom en gemensam grundläggande struktur*. Mer precist är syftet med föreliggande uppsats att rekonstruera aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori med avsikt att driva tesen att de *kan* tolkas som samhörande och att detta också är ett *fruktbart*

och *relevant* sätt att förstå relationen dem emellan.

Texten är disponerad på följande sätt. Närmast följer en diskussion kring uppsatsens metodologiska utgångspunkter jämte en presentation av det analysinstrument som ligger till grund för det fortsatta arbetet. Därefter genomförs en idéanalytisk rekonstruktion av aristotelisk dygdetik respektive deliberativ demokratiteori. Avslutningsvis förs ett mer övergripande komparativt resonemang varvid en del allmänna slutsatser dras, som för tillbaka till uppsatsens syfte.

Utgångspunkter och analysinstrument

Undersökningen av den aristoteliska dygdetiken och den deliberativa demokratiteorin sker i form av en *jämförande idéanalys*. I stor utsträckning hämtar mitt tillvägagångssätt inspiration från klassisk innehållslig idéanalys och jag intresserar mig således för det manifesta innehållet i en textsamling som anses representera en idétradition (jfr Bergström & Boréus, 2000 s. 20 & kap. 4). I vissa avseenden skiljer sig dock mina intentioner från den klassiska idéanalysens. Vedung (1977, s. 19) menar att den innehållsliga idéanalysen syftar till att pröva ett resonemangs interna giltighet, medan jag istället intresserar mig för att mejsla ut idétraditionernas respektive kärna och pröva om de båda perspektiven kan förstås som kompatibla och som innefattande en gemensam struktur. Det finns således ett tydligt komparativt inslag i min idéanalys.

Den jämförande analysens tydliga fokus – syftet att driva tesen om idétraditionerna som tydligt associerade – innebär en del särskilda problem och möjligheter. Tesdrivandet gör på ett sätt framställningen tydligare. Läsaren görs tidigt medveten om att analysen präglas av en specifik ambition och ges därmed möjlighet att, utifrån denna vetenskap, redan från början förhålla sig till resonemanget. Det faktum att det finns en explicit mission kopplad till analysen får emellertid inte undanskymma att uppsatsens resonemang präglas av ett kritiskt och resonerande förhållningssätt, som också beaktar sådant som kan tala emot tesen. Det centrala är – som alltid – att

resonemanget förs på ett sådant sätt att kravet på intersubjektivitet uppfylls (Lundquist 1993, s. 50–53). Vidare är det viktigt att slå fast att det, utöver vad som presenteras här, kan finnas andra möjliga tolkningar som kan kasta värdefullt ljus över förhållandet mellan aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori.

För att göra idéanalysen hanterbar och meningsfull används ett analysinstrument som består av två steg. Först rekonstrueras den aristoteliska dygdetiken med hjälp av några principiellt intressanta etikteoretiska dimensioner. Denna rekonstruktion utgör sedan analytisk utgångspunkt för tolkningen av teorin om deliberativ demokrati. Jag använder således förståelsen av dygdetiken som ett sätt att strukturera och sortera den deliberativa demokratiteorin.³

En viktig invändning kan redan här resas, nämligen att den aristoteliska dygdetiken – som tjänar som analytisk ingång vid rekonstruktionen av den deliberativa demokratin – kan komma att beskrivas med insikten om hur den ska användas. Denna invändning är på ett sätt helt riktig: min rekonstruktion av den aristoteliska dygdetiken kommer i någon mån att påverkas av sitt användningsområde. Samtidigt vägleds rekonstruktionen av ett antal principiella och från dygdetiken oberoende etiska dimensioner, vilket reducerar problemet betydligt. Om jag använder dimensionerna på ett rimligt sätt och förhåller mig hederligt till materialet, är det min förhoppning att rekonstruktionen uppfyller kravet på intersubjektivitet. Om man dessutom betraktar urvalet av analysdimensioner som skäligt kan rekonstruktionen också anses relevant. Min ansats innebär dock – och det är viktigt att notera – att jag inte gör några anspråk på förutsättningslösa och allmängiltiga rekonstruktioner. Såvida vi inte förfäktar en uppfattning om kunskap som objektiv och oberoende av betraktaren (jfr t.ex. Marsh & Furlong 2002) torde min flerstegsmodell framstå som tämligen oproblematiske.

Vid rekonstruktioner av detta slag kan urvalet av material alltid diskuteras. Den kritiske läsaren kan alltid hävda att jag skulle ha läst mer eller att någon, som denne anser, väsentlig författare utelämnats. Fullständighetskravet kan dock aldrig uppfyllas. All relevant litteratur, i vid me-

ning, kan inte beaktas – någon gång måste vi sätta ned foten och påbörja analysen utifrån det material vi har. Det viktigaste är att de tolkningar som görs kan anses rimliga i förhållande till det material som används; jag måste ha skäligt stöd för den analys jag presenterar. Om sedan ett starkt begränsat eller udda material använts blir studiens relevans naturligtvis lägre.

Tre analysdimensioner för idéanalytisk rekonstruktion

I det följande presenteras tre analytiska dimensioner; dimensioner som utgör centrala element för en etisk-teoretisk prövning och som bildar hörnstenar i det analysinstrument som används i rekonstruktionen av aristotelisk dygdetik och, i förlängningen, av deliberativ demokratiteori. De tre dimensionerna är aktör – struktur, inneboende – instrumentellt respektive universalism – partikularism.

Aktör – struktur. Den första analysdimensionen relaterar till en klassisk s.k. aktör-strukturdikotomi.⁴ Denna dimension, som är den mest innehållsrika och därtill bildar bas för övriga dimensioner, innehåller i sin tur tre olika synsätt, som för tillbaka på olika ontologiska antaganden.⁵

För det första har vi vad jag kallar för ett *aktörsreduktionistiskt* synsätt. Här ges aktörer primär ontologisk status och dessa (i vårt sammanhang främst individer) agerar fritt utifrån sina intentioner, utan begränsning eller annan tydlig påverkan från strukturer. I den mån strukturer uppfattas som närvarande är de att betrakta som utfallet av aktörernas handling. Således kan strukturen aldrig vara mer än det aggregerade utfallet av aktörernas interaktion.

För det andra har vi ett *struktureduktionistiskt* synsätt. Här ges strukturer primär ontologisk status. Aktörernas handlande är endast att betrakta som en gestaltning av de givna strukturella egenskaperna. Strukturerna är inte skapade av och kan inte heller förändras genom handling; de är oberoende av aktörerna och bestämmer deras handlande.

För det tredje har vi ett synsätt som kan kallas dialektiskt eller för en *aktörstrukturansats*, där både aktörer och strukturer ges ontologisk sta-

tus. Här hävdas uppfattningen att aktörernas handlingar påverkar strukturerna, samtidigt som strukturerna begränsar och möjliggör aktörernas handlingar. Det är följaktligen aktörerna som har möjlighet att handla och tillskrivs intentioner, medan strukturerna ställer villkor och utgör förutsättning för aktörernas handlande. Strukturerna reproduceras och förändras genom aktörernas strukturerade interaktion, men inte utan vidare enligt aktörernas avsikter. Det finns således ett förändringsperspektiv, en dynamik, inbyggd i ansatsen. Aktörerna står i en mening autonoma i förhållande till strukturerna genom att de kan göra val och interagera på ett sätt som omformar dem, men samtidigt utgör strukturerna gränssättare och skapar tröghet. Åktörer och strukturer skall följaktligen ses som ömsesidigt konstituerande och en växelverkan dem emellan är central.

Inneboende – instrumentellt. Den andra analysdimensionen rör förhållandet mellan inneboende och instrumentella värden i etik och politik. Denna dimension väcker frågan om något skall betraktas såsom gott i och för sig, dvs. om det har ett inneboende värde, eller om något skall anses värdefullt för vad det leder till, dvs. om det har ett instrumentellt värde.⁶

Universalism – partikularism. Den tredje analysdimensionen relaterar till det klassiska spänningsfältet mellan universalism och partikularism i synen på etikens räckvidd. En universell position hävdar att etiken är allmängiltig, oberoende av tid och rum. Den partikulära ståndpunkten menar istället att etikens innehåll definieras i relation till varje kontext och därför kan skifta över tid och rum.⁷

Några noteringar om hur analysdimensionerna förhåller sig till varandra kan här vara på sin plats. Som tidigare nämnts i förbigående skiljer en av dimensionerna ut sig som mer grundläggande än någon av de andra, nämligen dimensionen *aktör – struktur*. Som ontologiskt antagande är synen på aktörer och strukturer analytiskt primär på så sätt att ställningstagandet i denna dimension begränsar vilka ståndpunkter som är möjliga att inta i de andra dimensionerna. Med andra ord: när idétraditionernas ontologiska grundantagande fastslagits har utfallsrummet beträffande uppfattning i övriga dimensioner

beskurits. Aktör–strukturdimensionen befinner sig alltså på en högre abstraktionsnivå än de andra, vilket kan skänka ytterligare djup åt analysen under förutsättning att vi är medvetna om och tar hänsyn till att det förhåller sig så.⁸

De tre analysdimensioner som här valts ut är emellertid inte självklara och inte de enda som kan vara av intresse vid en etisk-teoretisk analys. Men så länge dimensionerna är principiellt klargörande och förmår synliggöra något intressant har de fyllt sitt syfte. Ambitionen med föreliggande uppsats begränsar sig nämligen till att med hjälp av några principiellt intressanta analysdimensioner fästa uppmärksamhet vid ett det påtagliga och betydelsefulla samband mellan etik och demokrati som ofta negligerats i modern statsvetenskap. Det är följaktligen min förhoppning att följande diskussion kan utgöra ett inlägg i ett – hittills magert – statsvetenskapligt samtal om förhållandet mellan etik och demokrati i allmänhet och aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori i synnerhet.

Aristotelisk dygdetik – om dygdiga och samtalande individer i en gemenskap

Om den aristoteliska dygdetikens ontologi

Hur ser den aristoteliska dygdetiken på världen? Vi vänder oss allra först till Aristoteles själv.⁹ Ett av de mest välkända begreppen i hans filosofi är *zoon politikon*: människan som en social eller politisk varelse som alltid lever i relation till en gemenskap och först genom denna kan uppnå ett fullkomligt liv (se t.ex. Uddenberg 1999, s. 206–208; Badersten 2002, s. 89). Redan genom en sådan blyxtbelysning av Aristoteles människosyn kan vi således ana en tydlig gemenskapstillsändning kombinerat med ett fokus på den enskilda individens självförverkligande. Just individens strävan efter det goda och fullkomliga livet är centralt för den aristoteliska dygdetiken (och stora delar av den antika filosofin i övrigt). Dygden betraktas som sammanvävd med mänskligt blomstrande och det yttersta målet för människan är *eudaimonia*, d.v.s. lycka eller ett gott och fullvärdigt liv (se t.ex. Nussbaum 1995,

s. 26). Detta den aristoteliska dygdetikens överordnande tillstånd är, liksom dygderna själva, på ett komplext sätt knutet till såväl individ som samfällighet (eller med ontologiskt färgat språkbruk: både aktör och struktur), vilket Nussbaum (1995, s. 27–28) förmår fånga uttömmande och samtidigt koncist i följande passage:

[E]udaimonia [betraktas] som en sammanflätad helhet bestående av en mängd relaterade men ändå distinkta delar, där var och en väljs och värdesätts för sin egen skull [...], där var och en är kvalitativt åtskild från de andra, och där var och en är lika avgörande för det levda livets helhet. [...] Grundläggande för de flesta eudaimonistiska teorier är betoningen av den vänskap och samhörighet som ingår i det goda livets struktur [...] För alla former av dygdigt handlande är, som Aristoteles betonar, ett handlande i förhållande till andra. [...] Den dygdige agenten står alltså inte ensam i något av sina goda val; likväl måste man betona att det goda livet för var och en har ett separat värde och en egen vikt. [...] [A]ristotelikern [kommer alltså], allt under det att hon betonar samhörigheten, fortfarande att betrakta människors enskildhet som ett grundläggande etiskt faktum och söka sociala lösningar som gör det möjligt för ”var och en”, i varje enskilt liv, att uppnå eudaimonia.

Redan mot bakgrund av vårt nedslag i Aristoteles människosyn och Nussbaums pregnanta resonemang, förefaller den aristoteliska ontologin präglas av en aktörstrukturansats, men vi ska kvalificera diskussionen något och försöka förmedla en djupare innebörd av en sådan ontologi i relation till den aristoteliska dygdetiken.

Aristoteles betoning av gemenskapen uttrycks förmodligen tydligast i hans utförliga resonemang om vänskapens betydelse.¹⁰ Detta tas i första hand upp i *Den Nikomachiska etikens* åttonde och nionde bok och illustreras särskilt tydligt när Aristoteles (1988, s. 276) gör gällande att oavsett vad som ger en människa mening, gestaltas denna mening starkast i gemenskap och samvaro med andra, samtidigt som vi genom samvaron också lär av varandra. I linje med detta pekar Aristoteles också på dygderna som relationellt konstituerade, som ”[b]eroende på hur vi sköter våra mellanhavanden med andra männi-

skor" (1988, s. 50). Även Philippa Foot (2002) ger uttryck för dygderna som knutna till gemenskaper och relationer till andra genom att framhäva moralen som i grunden social, som förbunden med en social omgivning.

Denna relationella komponent i dygd- och etikbegreppen är hos Aristoteles sammankopplad med en påtaglig handlingsorientering. Även om Aristoteles betonar att vi inte direkt kvalificerar oss som goda bara genom att utföra goda handlingar – för detta krävs nämligen också att man utför den dygdiga handlingen medvetet och avsiktligt samt för handlingens egen skull (1988, s. 55) – poängterar han tydligt att dygden är avhängig av att de karaktärsdrag man besitter också tar sig uttryck i konkret handling: en människa som inte gör detta har heller inga utsikter att bli en god människa (*ibid.*). Därmed kan vi konstatera att Aristoteles betonar dygden som en ständig interaktion mellan handling och karaktär och att vi lär oss att vara dygdiga genom att uttrycka vår karaktär i dygdiga handlingar gentemot andra. Samtidigt som det aristoteliska perspektivet alltså fokuserar samvaron (strukturell orientering), intar individen med sina avgjort personliga karaktärsdrag och som den enda handlande agenten en central position (aktörsorientering) (Badersten 2002, s. 108).

Ivar Asheim kritiserar emellertid Aristoteles för att inte tillräckligt tydligt lyfta fram det relationella som konstituerande för dygderna (Asheim 1999, s. 91–92).¹¹ Han hävdar vidare att det sociala betraktas som sekundärt hos Aristoteles, som något som förs in först sedan den enskildas självförverkligande satts i fokus (*ibid.*). Detta grundar sig dock, enligt min mening, på en läsning som inte förmår fånga Aristoteles helhetssyn. För Aristoteles (och hans efterföljare) är nämligen vare sig det individuella eller det gemensamma sekundärt. Det gemensamma goda och det personliga självförverkligandet är istället ömsesidigt konstituerande (se t.ex. Aristoteles 1988, s. 31; Badersten 2002, s. 112). Det individuella och det gemensamma hör i det aristoteliska perspektivet ofrånkomligen samman. Det mänskliga blomstrandet tas som utgångspunkt för dygdernas rättfärdigande, men detta självförverkligande äger alltid rum i relation till andra människor i en gemenskap; en människa

frikopplad från relationer och sammanhang kan aldrig blomstra. På samma sätt kan en gemenskap aldrig blomstra utan att dess ingående medlemmar ges utrymme för självförverkligande. Och det som inte går att särskilja, går heller inte att rangordna.

Trots detta har Asheim en poäng i att dygderna som relationella inte explicit behandlas särskilt mångordigt hos Aristoteles. Jag tror dock att vi ändå – mot bakgrund av vad jag tidigare anfört – kan införliva Asheims markering som en förtjänstfull förstärkning av den relationella komponenten i aristotelisk dygdetik. Detta förtydligande leder ytterligare bort från en snävt självreflekterande perfektionism, vilken Aristoteles genom sin handlingsorientering redan distanserat sig ifrån (jfr Aristoteles 1988, s. 50). Det relationella – eller *interaktionen* inom en gemenskap – bildar därutöver en central del av den aristoteliska ontologin, något som vi nu ska diskutera vidare.

I aktörstrukturansatsen hävdas att strukturerna begränsar och möjliggör vårt handlande, samtidigt som aktörernas interaktion reproducerar och omformar strukturerna. Interaktionen är således den *öppning för förändring* av strukturerna som ansatsen ger, samtidigt som det är genom den som strukturerna reproduceras. Interaktionen mellan individer inom en gemenskap är därmed det kitt som förenar aktör och struktur och gör dem ömsesidigt konstituerande, genom att aktörerna internaliserar det strukturella och strukturerna bildas och ombildas genom aktörernas samspel.

En sådan integrerad aktörstrukturansats har framtonat under hela avsnittet och när den interaktiva komponenten nu också införts kan vi konstatera att "interaktionen i samfälligheten [blir] konstituerande för etiken" (Badersten 2002, s. 109). Det är i denna interaktion som dygderna definieras och vårt handlande bestäms i förhållande till omständigheterna (jfr Griffin 1998). Samtalet eller – vidare uttryckt – språket uppfattas av många aristoteliker som bäraren av denna interaktion och därmed som den mest grundläggande mänskliga metoden för att avgöra etiska frågor (Silfverberg 1999, s. 55, 57). Som Nils Uddenberg (1999, s. 207) påpekar hävdar Aristoteles själv också att människan en-

sam bland djuren fått talets gåva, och att denna unika förmåga givits oss för att vi ska kunna diskutera frågor om ont och gott. Samtalet anses alltså utgöra förutsättningen för aktörernas interaktion och är nödvändigt för att ta ställning i etiska frågor, för att avgöra vad som är rätt och gott. Genom dialogen, hävdar Silfverberg, klargör vi våra egna ståndpunkter genom att vi hör vad vi själva och andra säger; genom dialogen kan vi se saker och ting med andra ögon (1999, s. 54). Vidare kan vi fastslå att dialogen (precis som aktörernas interaktion i en aktörstrukturan-sats) till sin karaktär saknar ett givet slut. Samtalet är istället att förstå som en ständigt fortgående överläggning, där uppfattningar kontinuerligt omprövas (Badersten 2002, s. 163). Den aristoteliska dygdetiken kan därmed förstås som en samtalsetik, där deliberationen utgör dygdens verkliga praktik (*ibid.* s. 162, 165).¹²

Mot bakgrund av detta tämligen utförliga, men förhoppningsvis inte alltför omständliga, resonemang kan vi sammanfatta den aristoteliska dygdetikens ontologi med dessa ord, lånade av Badersten (2002, s. 109):

Dygder är fortfarande individuella handlingsdispositioner som manifesteras i konkret handling – det är endast aktörer som kan handla – men handlingarna är färgade av gemenskapens krav och traditionernas återhållsamma verkan. Förändring är möjlig genom det utrymme för omprövning som ligger i det offentliga samtalets praktik, då åsikter bryts mot varandra och nya dygdmönster bildas och internaliseras.

Om dygdens värde

I det aristoteliska perspektivet betraktas dygden som sammanvävd med mänskligt blomstrande. Denna förening mellan dygd och mänskligt blomstrande kan dock uppfattas på två skilda sätt som har att göra med hur dygderna värderas. Å ena sidan har dygderna ett värde i och för sig, ett inneboende värde (Badersten 2002, s. 103). Dygderna betraktas som i sig själva konstituerande det goda, som i sig själva sammanfallande med mänsklig fullkomlighet; den dygdiga människan är den fullkomliga människan (*ibid.*). Å andra sidan får dygderna sitt värde genom att de

bidrar till eller utgör det avgörande medlet för ett gott liv och personligt självförverkligande. Dygderna uppfattas här som funktionella eller instrumentella i relation till det fullkomliga livet, eudaimonia (*ibid.* s. 102).

Aristoteles själv tycks inta en position som både erkänner dygderna som inneboende goda, som delvis konstituerande för ett gott liv och som instrumentella för det goda liv de leder till (se t.ex. 1988, s. 28-29). Han poängterar emellertid att det som väljs i och för sig är mer fullkomligt än det som också väljs för ett annat mål (*ibid.* s. 31). Det inneboende ges ett slags företräde genom att det goda i sig värderas högre än de konsekvenser handlingen medför. Alla värden utom det slutliga målet – lyckan, eudaimonia – tycks dock även väljas för det goda de medför. Aristoteles (1988, s. 31) uttrycker saken på följande vis:

Lyckan väljer vi nämligen alltid i och för sig och aldrig med andra motiv, medan däremot ära, lust, insikt och allehanda andra förtjänster visserligen väljs för sin egen skull, (för också om de inte resulterade i någonting, så skulle vi välja dem,) men vi gör det också med tanke på lyckan i tron att vi genom dem blir lyckliga.

I det aristoteliska synsättet rättfärdigas således dygderna genom en komplex kombination av inneboende och instrumentella motiv. Nussbaum (1995, s. 27) resonerar kring dessa frågor på liknande sätt och för diskussionen vidare genom att peka på att dygdetiken härigenom uppvisar ett införlivande av såväl deontologiskt som konsekvensetiskt argumentationssätt. Den deontologiska komponenten utgörs av att dygdiga handlingar väljs för sitt eget inneboende värdes skull, medan det konsekvensetiska elementet består av den betoning av ändamålet eller syftet (eudaimonia) med handlingarna som aristotelikern uppvisar (*ibid.*).¹³ Vi kan därutöver möjligen hävda att medel och mål – och därmed instrumentellt och inneboende – smälter samman; målet utgörs till dels av de medel som leder dit. Sådana sammansatta argumentationslinjer är vanliga – ja, på ett sätt centrala – i den aristoteliska dygdetiken, men uppfattas ofta som förvirrande cirkelresonemang. Det motargument som den hängivne aristotelikern anför, är att en del

företeelser, trots sina olikheter, är tätt sammankopplade och därmed i grunden oskiljbara – ett särskiljande av sådana ömsesidigt beroende fenomen uppfattas därför som vilseledande, snarare än klargörande.¹⁴

Vi kan sammanfattningsvis fastslå att dygdena i det aristoteliska perspektivet betraktas som förenade med mänskligt blomstrande. Detta kan dock förstås på två sätt – inneboende eller instrumentellt – där olika teoretiker betonar dessa argumentationssätt olika starkt. Aristoteles själv, och flera ledande aristoteliker med honom, rättfärdigar emellertid dygderna genom en sammansatt argumentation av såväl egenvärden som instrumentella värden.

Om etikens räckvidd

Vilken räckvidd tillmäts etiken i det aristoteliska perspektivet? På denna punkt är Aristoteles på samma gång både tydlig och mångtydig. Få poängterar så uttrycksfullt som han vikten av kontextuell förankring och svårigheten att på förhand slå fast universella handlingsprinciper. Ändå redovisar Aristoteles en tämligen utförlig dygdkatalog som kanske ska förstås som universellt giltig och han hävdar också, vid något tillfälle, att vi i första hand överlägger kring vilka medlen är, inte vilka ändamål vi ska uppfylla (1988, s. 76–77).

Det kontextuella i dygdetiken betonas alltså ofta uttryckligen hos Aristoteles. Exempelvis hävdar han att resonemanget om dygder ”måste vara beroende av materialet” och att beträffande ”handlingar och lämpliga medel ges det ingen fast punkt [...]. Då det allmänna resonemanget är av denna art, gäller det i ännu högre grad de enskilda fallen. Ty de bemästras varken av någon särskild teknik eller några givna direktiv, utan de handlande personerna måste varje gång själva se efter vad som lämpar sig för tillfället” (Aristoteles 1988, s. 51). Denna kontextuella prägling av etiken är påtaglig hos det stora flertalet aristoteliska dygdetiker och är nog svår att bortse ifrån när vi tolkar Aristoteles själv. Det kontextuella kopplas också samman med det gemenskapstillvända drag vi lyft fram i resonemanget om den aristoteliska ontologin. Efter som individer utifrån detta synsätt aldrig lever i

ett strukturellt tomrum, utan istället i relationer inom en gemenskap, definieras etikens innehåll också i relation till specifika samfälligheter – traditioner och sammanhang betingar till dels vår uppfattning om det goda – och det goda kan därmed skilja sig mellan olika kontexter (jfr Badersten 2002, s. 108–109). På detta sätt pekar det gemenskapstillvända i dygdens ontologi mot en kontextuellt orienterad etik utan universella anspråk.

Den mångtydighet som Aristoteles uppvisar längs denna dimension har emellertid också präglat det aristoteliska perspektivet i allmänhet och vi ska nu mer direkt ge oss in i ett resonemang kring det universella kontra partikulära inom denna idétradition. En insikt kan vi dock, mot bakgrund av diskussionen så långt, bära med oss som ett ingångsvärde, vilket dessutom kommer att förstärkas under resans gång: En aristotelisk dygdetik är kontextuellt känslig – frågan är på vilket sätt, och hur känslig?

Nussbaum är en av de aristoteliska filosofer som utförligast diskuterat dygdetikens kontextuella orientering samt frågan om universellt och partikulärt. Hon hävdar kraftfullt det enskildas företräde framför det generella och därmed vikten av att ta hänsyn till de specifika omständigheterna i en situation, när vi fattar moraliska avgöranden:

Den komplexa etiska situationens alla fina detaljer måste förstås i en konfrontation med själva situationen som komplex helhet. Förhandsformuleringar saknar både den konkretion och den flexibilitet som krävs. De innehåller inte sakfrågans enskilda detaljer som avgörandet måste brottas med; och de är inte känsliga för vad som faktiskt finns där, vilket ett gott avgörande måste vara. (Nussbaum 1995, s. 64).

I sin essä *Dygd och relativism* kritiserar Nussbaum det samtida dygdetiska perspektivet, representerat av bl.a. Philippa Foot och Alasdair MacIntyre, för dess relativistiska hållning. Nussbaum (1995, s. 128–129) menar att Aristoteles inte begränsade sina utsagor och sin ambition till sitt eget sammanhang, och att det finns ett intresse för etiken att också kunna kritisera förhållanden utanför den egna kontexten. Nuss-

baum strävar således efter att förena en långt driven känslighet för det enskilda med en tunn variant av en universell dygdförteckning.¹⁵

Nussbaum identifierar, med hjälp av Aristoteles, ett antal livsområden som är universella, t.ex. *förhållandet till svåra skador, i synnerhet döden, och fördelningen av knappa resurser*. Dygden består här, enligt Nussbaum (1995, s. 132), ”av allt vad det innebär att ha en för just det området lämplig handlingsdisposition”. Dessa livsområden kan ingen undkomma – alla har en attityd till dessa eftersom de är givna delar av ett mänskligt liv (*ibid.* s. 134–135). Flera konkurrerande svar på vad detta lämpliga är kan finnas och det är när en sådan definition väl valts (inom ramen för en kontext) som dygden får en *tjock definition* – en mer konkret gestaltning av den *tunna, allmängiltiga dygddefinitionen* (*ibid.* s. 132). Flera alternativa definitioner kan vara acceptabla sätt att fylligare beskriva dygden (*ibid.* s. 150), men sökandet strävar efter att finna den eller de tjocka definitioner som är sanna (*ibid.* s. 136). Kort sagt, Nussbaum försöker förena en universell och en kontextbunden etik genom en kombination av tunna och tjocka dygddefinitioner och genom ett företräde för det enskilda.

Som vi antytt tidigare är Nussbaum emellertid inte helt representativ för den uppfattning som beträffande denna dimension präglar det aristoteliska perspektivet i stort.¹⁶ Det kontextuella som centralt kvarstår som utmärkande för idétraditionen, men Nussbaum betonar samtidigt samtalen mellan olika kontexter när det gäller dygddefinitionerna. Det finns också en absolut orientering i värdefrågorna: det goda och sanna är objektivt och kan identifieras i våra överläggningar inom och mellan kontexter (se t.ex. Nussbaum 1995, s. 127, 135, 139). Vi har tidigare berört att den aristoteliska ontologin avskärmar sig från en universell position genom dess gemenskapstillvända karaktär och, kan vi nu tillägga, genom den dynamik av fortgående omprövning som finns inbäddad aktörstrukturansatsen.¹⁷ Nussbaum behåller visserligen ett stort mått av dynamik i anslutning till de enskilda fallen, men genom de (om än tunna) universella anspråken blir dessa övergripande värden också desamma över tid.

Nussbaums tunna dygddefinitioner kan därutöver förstås som substansvärden likställda med processvärdet samtal, som vi genom analysen av idétraditionens ontologi definierat. Skillnaden mellan det processvärde, som vi tidigare fastslagit, och de universella dygddefinitioner Nussbaum föreslår, är att samtalsvärdet utgör en integrerad del av den aktörstrukturansats som den aristoteliska dygdetiken har som sin (och som Nussbaum också tycks erkänna sig till), medan Nussbaums dygddefinitioner föregriper interaktionen inom gemenskaperna. Därmed följer att vi inte kan betrakta Nussbaums etik som fullt ut konstituerad av interaktionen i samfälligheten, vilket våra ontologiska antaganden bjuder beträffande en aristotelisk dygdetik. På ett principiellt plan är detta viktigt, men när allt kommer omkring är det sannolikt inte ett avgörande problem för vår rekonstruktion. Vi kan nämligen med fog hävda att den aristoteliska dygdetiken är kontextuellt sensibel och att många dominerande aristotelikar intar en position närmare den partikulära polen. Nussbaum intar här en sofistikerad mellanposition som dock är svår att fullt ut införliva i den ontologi vi definierat för idétraditionen (och ontologidimensionen är, som vi konstaterat, primär). Slutligen kan vi konstatera, att emedan Aristoteles själv inte förmedlar något precist svar, anger den aristoteliska ontologin – i kraft av det gemenskapstillvända, betoningen på dygdernas föränderlighet och en etik fastställd genom individernas interaktion inom en samfällighet – en i huvudsak partikulär position.

Vi har nu slagit fast att den aristoteliska dygdetiken präglas av en aktörstrukturansats som tillerkänner både aktörer och strukturer ontologisk status. I denna ansats utgör aktörernas interaktion inom samfälligheten – vilken bärs upp av samtalen eller deliberationen – en central komponent, och den blir i vårt perspektiv konstituerande för etiken. Därmed kan den aristoteliska dygdetiken också förstås som en samtalsetik. Vi har vidare konstaterat att aristotelianismen präglas av ett rättfärdigande av dygderna som samtidigt och sammansatt hävdar både inneboende och instrumentella värden. Slutligen har vi så förstått att den aristoteliska hållningen beträffande etikens räckvidd inte är okomplicerad

men, mot bakgrund av idétraditionens ontologi och betoning av det kontextuella, ändå konstaterat en påtaglig partikulär orientering.

Deliberativ demokratiteori – om demokratiska och samtalande individer i en gemenskap

Om den deliberativa demokratiteorins ontologi

Begreppet *deliberation* bildar nav i den idétradition som nu ska rekonstrueras, och det utgör också utgångspunkt för den rekonstruktion av idétraditionens *ontologi* som nu närmast följer. Vi har tidigare konstaterat att den aristoteliska dygdetiken uppvisar en integrerad aktörstrukturansats i ontologifrågan och även deliberationen kan förstås som å ena sidan inriktad mot att söka det gemensamma bästa, och å andra sidan som garanterande den enskilda individens autonomi. Joshua Cohen erbjuder en överskådlig bild av samtalsprocessens konturer genom att diskutera fyra kriterier som det deliberativa idealet ska uppfylla, och denna översiktsbild bildar startpunkt för vårt resonemang (Weigård & Eriksen 1998, s. 43–44):

1. Deliberationen ska vara *fri* i meningen att de som deltar i den inte ska vara bundna till något utöver deliberationens resultat och förutsättningarna för deliberationens fortlevnad. Men också på så sätt att det som i deliberationen blir överenskommet även ska vägleda handling.

2. Deliberationen ska vara *saklig* på så sätt att åberopade argument ska vara det enda som tillmäts betydelse (de samtalande personernas socioekonomiska ställning eller andra exogena maktfaktorer ska inte spela någon roll). Konflikter löses genom deliberationen.

3. Deliberationen ska präglas av formell och substantiell *jämställdhet* mellan de som ingår i processen. Alla ska ha samma formella möjlighet att delta i processens olika delar, t.ex. i fråga om ärenden på dagordningen, själva sakfrågediskussionen och en eventuell omröstning. Även de reella möjligheterna att delta på lika villkor ska eftersträvas genom att existerande maktstrukturer inte ska påverka deliberationen

(jfr punkt 2 ovan). Endast rättigheter som är nödvändiga för den fria deliberationen accepteras som begränsning av deliberationens utfallsrum.

4. *Konsensus* eftersträvas. Detta kan åstadkommas genom att alla i deliberationen ingående aktörer efter ömsesidig reflektion och samtal accepterar en viss överenskommelse. Konsensus är dock svår att uppnå även under de mest gynnsamma förhållanden, varför majoritetsbeslut accepteras. Deliberationen har emellertid även när konsensus inte uppnås fyllt ett viktigt syfte; genom att i processen sträva efter enighet har man lyssnat till varandra och försökt förstå varandras argument. Detta anses underlätta en fungerande samvaro också efter ett majoritetsbeslut.

Utifrån Cohens kriterier kan vi utläsa att det endast är argumentens styrka som ska avgöra deliberationens utfall, och att det därmed – för att kunna övertyga andra – blir det enda rimliga att lyfta fram argument som tar hänsyn till ett allmänintresse för de som ingår i deliberationen (jfr också Bohman 2000, s. 25). Gutman & Thompsons (1997) mest centrala begrepp för formulerandet av en deliberativ demokrati är ömsesidighet (*reciprocity*).¹⁸ Detta innebär – på ett liknande sätt som i Cohens kriterielista ovan – att motiven för deliberationens utfall ska vara acceptabla för samtliga (eller så många som möjligt) som binds av besluten, och i någon mån även utvidgat för alla som berörs av dem (*ibid.* s. 52–53, 93–94). Principen om ömsesidighet innebär att konsensus eftersträvas men eftersom det alltid kommer att finnas viktiga moraliska frågor som vi inte kan komma överens om, är det centralt att vi också när vi inte kommer överens fortsätter att söka efter justa villkor för samvaro människor emellan (*ibid.*). Här finns en koppling till kollektivet på så sätt att vi utgår ifrån vad som är bra för medlemmarna av gemenskapen genom att anföra skäl och resonera på ett sådant sätt som står sig i deliberationsprocessen, i rättfärdigandet inför andra.

Kanske kan vi förstå Gutman & Thompsons resonemang som näraliggande det begrepp Rune Premfors (2000, s. 32–34) använder, nämligen *partiska versioner av allmänintresset*.¹⁹ Dessa partiska versioner av allmänintresset presenteras av de samtalande aktörerna och dessa

omprövas och konkurrerar sedan i deliberationen (*ibid.*). Det är alltså inte fråga om någon opartiskhet eller ett sökande efter något *objektivt* allmänintresse (detta står enligt Premfors inte att finna), utan snarare ett försök att uppvärdera argument som präglas av hänsyn till andra och därmed orientera resonemanget bort från ett accentuerande av snäva egenintressen (*ibid.* s. 34). Rothstein *et al.* (1995, s. 22–23) klargör ytterligare samtalets eller dialogens betydelse för att göra aktörerna mer allmänorienterade: genom dialogen omprövas våra preferenser och vidgas våra perspektiv – då artikulerar vi våra egna argument, lyssnar till andras resonemang och överlägger med oss själva och tillsammans med andra kring vilket beslut som är det lämpligaste. Även John Dryzek (2000, s. 169) betonar deliberationens endogena förmåga att alstra allmänorienterade argument och motiv.

James Bohman (2000, s. 57) betecknar dialogen eller deliberationen som en gemensam social aktivitet, där varje individuellt bidrag bildar en del av den helhet som vi inte till fullo förmår styra eller kontrollera. Även här kan vi således notera det gemenskapstillvända i deliberationen, men vi anar också en påtaglig värdering av det individuella bidraget, av individens autonomi. På detta sätt utgör Bohmans definition brygga till nästa del – diskussionen om deliberationens aktörorienterade drag.

Individens autonomi utgör en av de viktigaste förutsättningarna för en demokratisk deliberation. Den jämlikhet individen tillskrivs i möjlighet att fritt argumentera och bli lyssnad till sätter individen som aktör i centrum; det är individerna som utgör utgångspunkt för deliberationen, det är endast individer som kan vara bärare av preferenser (jfr Weigård & Eriksen, 1998 s. 44). Således är individuella fri- och rättigheter som yttrandefrihet och organisationsfrihet viktiga, antingen genom att de tillskrivs ett egenvärde (som hos t.ex. Gutman & Thompson) eller genom att de är nödvändiga för att deliberationen som sådan ska komma till stånd (som hos t.ex. Dryzek och Cohen).²⁰ Även andra mekanismer som ligger invävda i deliberationsprocessen själv lyfter fram individens autonomi: det är i relation till ett stort antal enskilda individers bedömning som det gemensamma goda ömsesi-

digt definieras och rättfärdigas, inte genom att hänvisa till ett universellt och (skenbart) objektivt allmänintresse (Gutman & Thompson 1997, kap. 2). Det ligger också insprängt i den deliberativa utgångspunkten att preferenserna inte betraktas som *strukturellt givna*, som bestämda utifrån individernas kollektiva tillhörighet. Preferenserna ses istället som uttryckligt individuella, men de är inte på förhand givna. Istället är det en hörnsten i det deliberativa perspektivet att varje individ står obunden i fråga om sina preferenser, vilka reproduceras och omformas i interaktionen; preferensbildningen äger rum utan några förpliktelser vid sidan av samtalsprocessen (Weigård & Eriksen 1998, s. 44; Premfors 2000, s. 30–35; Gutman & Thompson 1997, s. 356).²¹ Således kan vi beteckna de individuella preferenserna som ständigt föränderliga och interaktiva.

Vi kan mot bakgrund av denna illustration av deliberationens parallella aktörs- och strukturorientering med fog konstatera att teorin om deliberativ demokrati präglas av en aktörstrukturansats som tillmäter både aktörer och strukturer ontologisk status.²² Den interaktion aktörer emellan – och mellan aktör och struktur – som är central för ansatsen är också påtaglig i den deliberativa demokratiteorin, ja den utgör ju själva perspektivets kärna och utgångspunkt. Interaktionen, buren av samtalet, utgör det kitt som förenar det strukturella – strävan efter det gemensamma bästa – med det aktörorienterade – säkerställandet av den personliga autonomi. Deliberationen är så konstruerad att den med nödvändighet inrymmer och i sig själv förenar ett aktörs- respektive ett strukturperspektiv. Aktörstrukturansatsen utgör därmed en fundamental utgångspunkt för den deliberativa demokratiteorin, på samma gång som denna ontologiska ansats i sig införlivar samtalsvärdet, deliberationen.

Att den aristoteliska dygdetiken och den deliberativa demokratiteorin har en liknande ontologisk utgångspunkt står därmed klart. Som vi sett betonar de samtidigt både individerna och det gemensamma, och samtalet intar i båda idétraditionerna en central ställning. I den deliberativa demokratiteorin är det själva utgångspunkten, medan det i den aristoteliska dygdeti-

ken är det viktigaste mediet för etiska avgöranden. Liksom dygdena och etiken konstitueras i den mellanmännsliga interaktionen, är individernas preferenser interaktivt konstruerade och under ständig omprövning i deliberationen. Synen på den enskilda människans autonomi som central men fullgjord och skapad först i relation till andra, framstår som en gemensam grundton hos idétraditionerna.

Om deliberationens värde

Hur motiveras deliberationens värde? Det aristoteliska perspektivets nyckelbegrepp, dygden, rättfärdigas ofta, som vi tidigare sett, med såväl inneboende som instrumentella argument, inte minst så hos Aristoteles själv. På liknande sätt förhåller det sig med de deliberativa demokrati-teoretikernas argumentation; såväl deliberationens egenvärde som de positiva resultat den genererar berörs. I fråga om den aristoteliska dygdetiken fastslog vi att betoningen av de olika typerna av värden varierade något mellan olika representanter för idétraditionen. Beträffande den deliberativa demokratiteorin kan vi nog hävda att denna variation med viss systematik följer av olika inriktningar. Ett liberalt färgat deliberativt ideal betonar deliberationens instrumentella värde, medan ett republikanskt demokratiideal lyfter fram deliberationens inneboende värde (Badersten 2002, s. 164). Men kanske är inte denna indelning helt avgörande; många av de teoretiker jag tagit del av nämner nämligen båda typerna av motiv, vilket jag nu ska försöka visa.

Dryzek (2000, s. 173–174) hävdar att deliberationen kan förstås som god i och för sig, likväl som god för det den leder till. De instrumentella värdena kan t.ex. uttryckas som att deliberationen betraktas som den mest effektiva metoden för att lösa komplexa samhällsproblem genom sin förmåga att integrera en mängd skiftande synsätt (*ibid.*). Gutman & Thompson (1997) utmejslar å sin sida det inneboende goda i samtalsprocessen med hänvisning till ett konkret exempel. De menar att även om det beslut som fattats kanske inte var det bästa möjliga (om än inte sämre än en icke-deliberativ beslutsmetod för-mått åstadkomma), kan processen ändå värderas

för den ökade förståelse och medvetenhet den bidragit till hos allmänheten. Indirekt pekar författarna här på att deliberationen har viktiga inneboende värden – i form av ökad ömsesidig förståelse – som, jämte deliberationens utfall, ska värdesättas.

Även Bohman (2000, s. 26–27) resonerar kring hur deliberationen kan motiveras, men är något mer svårtolkad. Han hävdar, å ena sidan, att deliberationens utfall har betydelse; å andra sidan lyfter han fram individernas självförverkligande, genom samtalsprocessen, som ett politiskt värde. Men det är inte något av dessa båda argument som Bohman sätter främst i sitt rättfärdigande av deliberationen. Istället menar han att det är sannolikheten för *högre kvalitet i argumentationen* eller överläggningen som ska värderas främst.²³ Denna förbättrade kvalitet, som ligger invävd i den öppna och offentliga deliberationsprocessen som sådan, består i att fler perspektiv och intressen tas tillvara och att tillgången till information blir bättre (*ibid.*). Den högre kvaliteten utmynnar emellertid i bättre utfall på lång sikt och därmed finns också en koppling till resultatet, till det instrumentella. Möjligen kan vi därför tolka Bohmans resonemang som ett försök att sammanföra det inneboende och instrumentella i ett och samma argument. På ett sätt liknar Bohmans argumentation Dryzeks instrumentella resonemang om deliberationens överlägsenhet som beslutsmetod. Skillnaden är att Dryzek i sammanhanget direkt kopplar införlivandet av fler synvinklar till ett bättre utfall utan att, så att säga, ta omvägen om att detta *i och för sig* är något gott som finns inlemmat i samtalsprocessen. Som vi konstaterade redan vid rekonstruktionen av den aristoteliska dygdetiken är skillnaden mellan inneboende och instrumentellt emellertid inte alltid knivskarp; åtskillnaden får nog närmast betraktas som analytiskt betingad i syfte att fördjupa vår förståelse.

Om Bohman är något svårtolkad är man i den svenska demokratiutredningen (SOU 2000:1, s. 36, 37) mer explicit:

Det är processen och det är samtalen mellan flera berörda som är värdefulla i sig. Det är där och då som medborgardygdena utvecklas. [...] [Men] [a]tt bortse från att delaktigheten

och deltagandet syftar till att lösa gemensamma problem förefaller alltför riskfyllt och idealistiskt.

I citatet framtonar en samtidig accentuerad av inneborende och instrumentella värden för deltagandet i samtalsprocessen – ett perspektiv som för övrigt präglar betänkandets demokratisyn i allmänhet.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att den deliberativa demokratiteorin anför både inneborende och instrumentella värden i sitt rättfärdigande av deliberationen. Teoretikerna uppvisar en spännvidd när det gäller vilken typ av värden som betonas och på vilket sätt de lyfts fram – en variation som åtminstone i någon mån är kopplad till vilken typ av deliberativ demokrati man förfäktar (liberal eller republikansk). Flertalet av de författare jag tagit del av presenterar emellertid båda typerna av argument, om än med skiftande betoning och tydlighet. I jämförelse med den aristoteliska dygdetiken uppvisar således den deliberativa demokratiteorin en mindre koherent inställning till värdenas art och dessa diskuteras inte heller lika explicit. Idétraditionerna harmonierar dock på så sätt att båda typerna av argument oftast anförts parallellt och att frågan om värdenas art – ibland måhända underförstått – är central för att förstå dem båda.

Om värdenas räckvidd

Är den deliberativa demokratiteorins värden universella eller är idétraditionen, liksom den aristoteliska dygdetiken, partikulärt orienterad? Svaret är, ska det visa sig, mångfacetterat. Låt oss för enkelhetens skull börja med att karva ut de grova dragen.

För det första, någon universalism i relation till enskilda beslut eller handlingsregler kan inte komma ifråga. Idétraditionens kärna är ju en deliberation i vilken lämpliga beslut växer fram och ständigt omprövas. Gutman & Thompson (1997, s. 356) fångar i följande citat väl denna den deliberativa demokratins dynamik:

The results of collective deliberation are provisional [...]. Even when citizens have good reasons to be confident about their own moral views, and even when those views legitimate-

ly prevail in the democratic process, citizens should act so as to ensure that results remain open to correction. This capacity for change is one of the important virtues of deliberative democracy. [...] The moral promise of deliberative democracy depends on the political learning that reiterated deliberation makes possible.

Den dynamiska komponenten är alltså central för deliberationen och är i grunden insprängd i aktörstrukturansatsen som sådan. Som vi tidigare berört – både principiellt och i förhållande till den aristoteliska dygdetiken – kan en uttalad universell position knappast förenas med en dynamisk förståelse av värdena. Universalismen ser värdena som oföränderliga och allmängiltiga över både tid och rum, medan ett dynamiskt synsätt föranstaltar föränderlighet och betonar hur värdena står under ständig omprövning. Alltså: den dynamik som den deliberativa demokratiteorin genom sin ontologi införlivar, utesluter en renodlad universell position.

För det andra är det uppenbart att den deliberativa demokratin inte är helt relativistisk. I den deliberativa demokratin fastslås nämligen värdet av öppna och fria samtal mellan jämlingar som överordnat. Deliberationen har ett allmängiltigt värde genom att det är den som möjliggör definitionen av (i princip alla) andra värden. Deliberationen är därmed att förstå som ett absolut processvärde som bildar grund för det deliberativa perspektivet. Deliberationen får, i kraft av sin fundamentala karaktär, inte äventyras av det resultat den själv genererar.

Därmed kan vi sägas ha rekonstruerat den deliberativa demokratiteorins rāmärken beträffande värdenas räckvidd. Vi kan redan så långt konstatera att de båda idétraditionerna i det närmaste är identiska beträffande samtalsvärdet som överordnat processvärde som begränsar utfallsrummet och den dynamiska komponenten som pekar bort från en utpräglad universell orientering. Resonemanget ska dock utvecklas så att vi mer precist och nyanserat kan ringa in den deliberativa demokratiteorins ståndpunkt i detta avseende.

Att processvärdet samtal står i centrum är otvetydigt. Men finns det andra värden – vid sidan om samtalet – som är absoluta och oberoende

de av deliberationen? Om vi till att börja med rekapitulerar Cohens kriterielista, minns vi att det där fastslogs att endast rättigheter som är nödvändiga för den fria deliberationen accepteras som begränsning av deliberationens utfallsrum. Härvidlag argumenterar Dryzek på samma vis: yttrande- och organisationsfrihet är viktiga med hänvisning till sitt upprätthållande eller stödjande av deliberationsprocessen, inte i och för sig själva. Gutman & Thompson (1997, s. 17) menar å andra sidan att fri- och rättigheter har ett egenvärde eftersom "even in deliberative democracy, deliberation does not have priority over liberty and opportunity". Här framgår tydligt att författarna jämför vissa fri- och rättigheter (substansvärden) med samtalsvärdet. Samtalsvärdet har därmed inget ensamt primat utan får samsas med andra likställda värden.²⁴ Gutman & Thompsons synsätt utgör således en hårdare begränsning av utfallsrummet; det som deliberationens resultat inte får äventyra är mer omfattande hos Gutman & Thompson än hos Dryzek och Cohen.²⁵ Genom denna hårdare begränsning blir färre värden knutna till den specifika kontexten (genom att ett mer omfattande värdesystem är givet *a priori*) och hållningen därmed mindre partikulär.

Hos Gutman & Thompson (1997, s. 18, 351–352) hävdas dock att deliberationen själv- och därtill fri- och rättigheterna – också ska vara föremål för deliberativ reflektion. Vad som mer precist avses med att även dessa grundvalar ska vara "subject to deliberative understanding" är dock inte alldeles klart för mig (*ibid.* s. 18). Om man menar att samtalsvärdet (och värdet av fri- och rättigheterna) kan omprövas i grunden är dessa inte att betrakta som absoluta, universella värden. Kanske ska de istället förstås som primära värden i förhållande till en viss kontext (t.ex. den västerländska)? En annan möjlig tolkning är att deliberationen kan förstås på nya, fördjupade och mer rikhaltiga sätt genom den ständigt pågående överläggningen, men att värdet som sådant ligger fast. I den senare tolkningen påverkas inte värdenas räckvidd. Mot bakgrund av att någon kontextuell koppling inte uttryckligen görs, och att författarna betonar deliberationen också *mellan* samhällen och kontexter (Gutman & Thompson 1997, s. 59–60, 361), sluter

jag mig till den senare tolkningen. Samtalsvärdet är således att betrakta som allmängiltigt, som det ramverk som möjliggör och begränsar resonemanget om vilka andra värden som ska formuleras.

Genom att beröra betydelsen av samtal mellan kontexter har en annan viktig komponent beträffande demokrativärdenas räckvidd tangerats, nämligen betoningen av specifika sammanhang och specifika gemenskaper. Denna aspekt är framträdande i den aristoteliska dygdetiken, men hur är det i den deliberativa demokratiteorin? Svaret är inte alldeles enkelt. Vid rekonstruktionen av den deliberativa demokratiteorins ontologi konstaterade vi att orienteringen mot ett allmänintresse utgör en av dess grundpelare, närmare bestämt dess strukturella element. I denna komponent finns ett implicit antagande om en gemenskap eller en kontext. Inom den deliberativa demokratiteorin tycks man emellertid helst undvika att diskutera i termer av gemenskaper eller samhällen, och även uttryckt som deliberationens kontext behandlas detta sällan utförligt. Ibland tar man i själva verket uttryckligen avstånd från att sammankoppla deliberationen med specifika gemenskaper. I denna anda skriver Bohman (2000, s. 8):

Deliberation is [...] a "public" rather than a "collective" or group-specific activity [...] It is precisely this universality that is the advantage of the distinctly public account of democratic deliberation, as opposed to the theories that limit deliberation to a community of like-minded citizens."

Detta är ett starkt avvisande av en gemenskapsbetonad syn på deliberationen och, som det verkar, i förlängningen av en partikulär syn på värdena. Möjligen är det emellertid inte fullt så entydigt. Bohman poängterar att han inte vill begränsa deliberationen till en gemenskap av *likasinnade* medborgare. Han vill, tror jag, fjärma sig från en isolationistisk kommunitarism. Detta är också Dryzek angelägen om. Jag tillåter mig på nytt att citera – formuleringarna är nämligen betydelsefulla:

[A]ssimilating deliberative democracy to communitarianism would unnecessarily restrict the scope of deliberation, and make it

an altogether conservative enterprise. The danger of the gentlemen's club, in which deliberation is a dull affair among those who agree on basics, is again apparent. I have argued that deliberation can and should occur when no community in this strong sense is present—for example, across national boundaries [...], and across difference within national boundaries. (Dryzek 2000, s. 174–175).

Dryzeks inpass om att deliberationen kan och bör äga rum även när en *gemenskap i stark eller tjock mening* inte existerar är viktig. Tillsammans med de tydliga markeringarna mot en konservativ kommunitaristisk tradition är det nog avgörande för att förstå den deliberativa demokratiteorins position. Det är en begränsning av deliberationen till *kulturellt homogena* gemenskaper som de deliberativa demokratiteoretikerna vänder sig emot.²⁶ Deliberationen som sammankopplad med den kontext där den äger rum är, som antytts, en given del av idétraditionens ontologi; om man hänvisar till ett allmänintresse måste det också finnas en primär allmänhet (de man samtalar med, eller på uppdrag av) att orientera sig mot. Vilken denna allmänhet är beror sedan på i vilket sammanhang vi samtalar; flera deliberationsnivåer kan självfallet upprätthållas samtidigt. Det betydelsefulla i att samtala mellan kontexter betonas ofta i den deliberativa demokratiteorin, medan den aristoteliska dygdetiken – med Martha Nussbaum som tydligt undantag – ofta är påfallande fåordig i detta avseende. Det finns emellertid inget, menar jag, i den aristoteliska partikularismen som omöjliggör samtal mellan gemenskaper.²⁷

Det kan vidare vara viktigt att notera att en utpräglat konservativ kommunitarism bygger på en strukturreduktionistisk ontologi – historien och traditionen blir determinerande för värdena inom specifika kulturella gemenskaper (jfr Badersten 2002, s. 108). I en aktörstrukturansats är istället värdena dynamiska och under kontinuerlig omprövning genom aktörernas strukturerade interaktion. Den gemenskapstillvärdning den deliberativa demokratiteorin visar skepsis inför tycks vila på en strukturreduktionistisk förståelse av gemenskapen, och idétraditionen är kanske därmed inte kritisk mot en kontextförankring som sådan, utan mot den konserverande

historiedeterminism som finns insprängd i vissa former av kommunitarism. En del explicita hänvisningar till kontexten görs också i förbigående av några teoretiker (se t.ex. Gutman & Thompson 1997, s. 15).

Ett försök att sammanfatta den deliberativa demokratins mångfacetterade räckviddsanspråk kan formuleras på följande sätt: Den deliberativa demokratiteorin intar, liksom det aristoteliska dygdperspektivet, en huvudsakligen partikulär position genom synsättet att deliberationen är konstituerande för värdena. En del teoretiker anser likväl att vissa substansvärden är givna oberoende av deliberationen och därför inte får åsidosättas av deliberationens utfall. En sådan hållning gör partikularismen mindre framträdande genom att utfallsrummet på förhand begränsas hårdare. Begreppen kontext och gemenskap bemöts i den deliberativa demokratiteorin av både mer tystnad och ibland direkt avståndstagande, i jämförelse med den aristoteliska dygdetiken. Avståndstagandet kan dock i första hand förstås som en vilja att fjärma sig från en strukturreduktionistisk och konservativ kommunitarism. Det kontextuella eller gemenskapstillvärdande finns också insprängt i den ontologi de båda idétraditionerna har gemensamt. Samtalet mellan kontexter betonas mer uttryckligt och frekvent hos de deliberativa demokratiteoretikerna, men det finns ingen principiell motsättning mellan idétraditionerna i detta avseende.

Vi har nu konstaterat att den deliberativa demokratiteorin delar ontologisk utgångspunkt med den aristoteliska dygdetiken. Den aktörstrukturansats de båda omfattar betonar samtidigt det gemensamma och det individuella och har dynamiken och samtalet som fundament. Deliberationen motiveras, liksom dygden, av såväl inneboende som instrumentella värden. Den deliberativa demokratiteorin är emellertid i detta avseende mer disparat, om än de flesta teoretiker jag tagit del av anför båda typerna av motiv. Beträffande uppfattningen om värdenas räckvidd är svaret komplext. På det hela taget tillskrivs idétraditionen en partikulär orientering, men det tycks vanligare att här jämställa andra värden, oberoende av deliberationen, med samtalsvärdet. Därmed blir deliberationens ut-

fallsrum hårdare beskuret och hållningen därför mindre partikulär. Kontextanknytningen betonas mindre i den deliberativa demokratiteorin och vissa teoretiker tar t.o.m. avstånd från deliberationen som knuten till en gemenskap. Detta kan dock i stor utsträckning förstås som en reaktion mot en kommunitarism som vill begränsa deliberationen till kulturellt homogena gemenskaper. I samma anda betonas också samtal mellan gemenskaper mer än i det aristoteliska perspektivet, men detta grundar sig inte i någon principiell olikhet, utan i skillnad beträffande tyngdpunkt.

Några avslutande reflektioner

Så har de båda idétraditionerna rekonstruerats. Jämförelsen har skett längs vägen, efterhand som rekonstruktionen av den deliberativa demokratiteorin – strukturerad av den aristoteliska dygdetiken – växt fram. Nu finns emellertid också möjlighet att lyfta blicken och samtidigt betrakta dem båda i sin helhet. Därmed kan vi föra ett mer övergripande resonemang och dra en del allmänna slutsatser relaterade till våra utgångspunkter.

Den problemställning som väglett uppsatsen kan nu besvaras: Den aristoteliska dygdetiken och den deliberativa demokratiteorin kan förstås som samhörande genom en gemensam grundläggande struktur. Denna slutsats lär knappast förvåna, den är närmast banal; det var ju denna tes jag inledningsvis föresatte mig att driva. Likväl behöver den uttryckas för att bilda brygga till det fortsatta, mer meningsfulla resonemanget om hur kärnan i denna samhörighet kan beskrivas. Även om de båda rekonstruktionerna i sig är det mer omfattande och mångskiftande svaret på denna fråga, följer här ett försök till ett klargjort och sammanställt resonemang om hur de båda idétraditionerna, med sina olika nyanser, vävs samman av en gemensam normativ grammatik.

Beträffande såväl social ontologi som värdenas art och räckvidd har de båda idétraditionerna intagit samma grundläggande position. De har uppvisat en del nyansskillnader, kanske i synnerhet i fråga om värdenas räckvidd, där den deliberativa demokratiteorin i allmänhet tycks mer

skeptisk till en starkt partikulär hållning. De besvarar förstås också olika grundläggande frågor – detta är skälet för att betrakta dem som två idétraditioner. Den ena idétraditionen sysslar med vad ett gott liv bör vara och, mer precist, med hur dygderna bör förstås för att möjliggöra och upprätthålla ett sådant liv. Den andra intresserar sig för hur den demokratiska processen bör se ut och, mer precist, för hur deliberationen ska ta sig uttryck. Vi kan emellertid konstatera att idétraditionerna besvarar sina sinsemellan *olika* frågor med hjälp av *samma* fundamentala formuler: samtalsvärdet, aktörstrukturansatsen (med sin dynamik och reflektion), en samtidig betoning av instrumentella och inneboende värden samt en huvudsakligen partikulär hållning, där värdena (till största delen) bestäms och omprövas i samfällighetens interaktion.

Idétraditionerna är emellertid inte enbart snarlika när det gäller resonemang och utgångspunkter – de står också i relation till varandra på ett djupare och mer intimt sätt. I den aristoteliska dygdetiken – som tar sin utgångspunkt i *dygdbegreppet* – utgör samtalsvärdet ett givet processvärde, men inga andra värden är fastslagna; de konstitueras först i och genom samtalet. I den deliberativa demokratiteorin – där begreppet *deliberation* står i centrum – fastslås ofta vissa grundläggande förhållningssätt, dygder, som möjliggör eller närmare definierar den deliberativa processen.²⁸ Dygderna är på detta sätt en förutsättning för deliberationen, samtidigt som det är genom deliberationen som dygderna fastställs. Detta ömsesidiga beroende kan utförligare skildras: Samtalsprocessen styrs av ett antal basala dygder, men dygderna definieras samtidigt i samtalsprocessen. Ur samtalsprocessen härleds den ontologiska positionen, vilken vägleder synen på dygderna, som i sin tur villkorar samtalsprocessen.... Cirkelresonemang, invänder någon. Visst, helt riktigt, och den självklara följdfrågan blir hur vi ska förstå och förhålla oss till de cirkelreferenser som delvis präglar förhållandet mellan idétraditionerna. Vi har sedan tidigare konstaterat att de respektive idétraditioner- nas olika frågeställningar besvaras med hjälp av en liknande formuler. Denna gemensamma struktur flätar också i viss mån samman dem på ett sätt som gör det omöjligt att till fullo separera

idétraditionerna, som är ömsesidigt beroende och stödjande.²⁹ Den deliberativa demokratisynen bejakas och förstärks av det aristoteliska dygdperspektivet, och den aristoteliska dygdetiken bekräftas och styrks genom den deliberativa demokratiteorin. Idétraditionerna har således en stark samhörighet och de bygger i stor utsträckning på en gemensam struktur.

Den kritiske läsaren har emellertid vid det här laget ett flertal invändningar; några av dessa ska jag här ta upp och skissartat bemöta.

För det första, är inte den deliberativa demokratiteorin betydligt mer disparat än den aristoteliska dygdetiken? Har jag då inte jag valt att *betona* de delar av den deliberativa demokratiteorin som bäst stämmer överens med den aristoteliska dygdetiken? Den deliberativa demokratiteorin är utan tvekan mer heterogen än vår andra idétradition. Detta konstaterades redan i inledningsavsnittet och utgör i själva verket skälet för den ordning i vilken jag valt att rekonstruera idétraditionerna. I linje med detta har den aristoteliska dygdetiken medvetet styrts vad som tagits upp i fråga om den deliberativa demokratiteorin. Någon allmängiltig, heltäckande eller förutsättningslös rekonstruktion är det alltså inte fråga om (såvida en sådan alls är möjlig). Däremot har jag inte valt att hänvisa till någon särskild inriktning inom det deliberativa paradigmet, eftersom jag menar att perspektivet som *helhet* uppvisar påtagliga gemensamma drag med den aristoteliska dygdetiken. Att det republikanska synsättet inom den deliberativa demokratiteorin har särskilt påtagliga likheter med den andra idétraditionen står dock klart, och detta är heller inte förvånansvärt med tanke på deras gemensamma ursprung (jfr Badersten 2002, s. 161).³⁰ På motsatt sätt är mer utpräglat liberala deliberativa ideal svårare att förena med en aristotelisk dygdetik, främst eftersom dessa vägleds av en aktörreduktionistisk orientering i ontologifrågan, i motsats till den aktörstrukturansats som våra rekonstruktioner uppvisat.

För det andra, finns det inte risk för att rekonstruktionerna utgör alltför *generösa tolkningar* av de respektive idétraditionerna för att få dessa att harmoniera med den tes jag föresatt mig driva? Detta problem är inbäddat i den tesdrivande ansatsen som sådan. Det är därför centralt att

bära i minnet att rekonstruktionerna inte avser vara allmängiltiga, utan att de har skapats för sitt specifika syfte. De begränsas dock av de ingångsvärden som jag explicit angett, nämligen analysinstrumentets första steg, de etikteoretiska dimensionerna. Därutöver inskränks självfallet tolkningsutrymmet av kravet på hederlighet gentemot mitt material; jag får inte medvetet misstolka författarna eller tillskriva dem uppfattningar jag vet eller tror mig veta att de inte har. Denna vetenskapliga hederlighet är förstas grundläggande för uppsatsens intersubjektivitet, och det är min förhoppning att jag härvidlag inte gjort några grövre övertramp.

För det tredje, är det tänkbart att mitt *urval av material* gjorts med hänsyn till den tes jag avsett driva? Under rekonstruktionerna har jag vid flera tillfällen diskuterat även sådant material som motsäger eller problematiserar min tes. Detta aktualiseras främst beträffande den deliberativa demokratin som – genom att den analyseras mot bakgrund av den aristoteliska dygdetiken – antingen kan harmoniera eller avvika från den idétradition som först rekonstruerats. Det är min förhoppning att jag genom att ta mig an och resonera kring även dessa mer problematiska aspekter, visat att jag inte enbart gått förbi de partier i materialet som väckt frågor eller aktualiserat utmaningar för min tes.

För det fjärde, en invändning som, till skillnad från de tidigare, inte berör rekonstruktionernas tillvägagångssätt utan istället ifrågasätter min slutsats med ett utifrån kommande argument: Aristoteles, förgrundsgestalt i den dygdetik jag rekonstruerar, tar uttryckligen avstånd från demokratin som styrelseform. Väcker inte detta frågor mot bakgrund av att jag försöker visa på samhörigheten mellan den aristoteliska dygdetiken och den deliberativa demokratiteorin?³¹ Avståndstagandet från demokratin, som den uppfattades i det antika Aten, är förvisso tydligt hos Aristoteles (1988, s. 238–240). Kanske ska vi emellertid inte vara för snabba att dra slutsatsen att Aristoteles var anti-demokrat. Redan i översättarens anmärkning framförs nämligen att det som hos Aristoteles benämns *timokratia* (det grekiska konstitutionella statsskicket) urartat i ett fåmansvälde, där de redan besuttna använde styrelseformen för att gynna sig själva och sina

närmaste (*ibid.* s. 238, not 19). För Aristoteles är orienteringen mot ett allmänintresse avgörande; ett styrelseskick som leder till ett accentuerande av snäva egenintressen är för honom detsamma som en avart. Betoningen av allmänorienterade argument och det ömsesidiga rättfärdigandet av beslut är centrala komponenter också i deliberativa demokratiteorier. Således kan vi konstatera att Aristoteles synsätt inte är oförenligt med en deliberativ demokratiuppfattning, utan tvärtom uppvisar en del väsentliga likheter med perspektivet; de deliberativa demokratiteoretikerna och Aristoteles har i flera avseenden en gemensam syn på människan och vår tillvaro.

Ytterligare en viktig anmärkning är värd att upprepa. Trots att det är min övertygelse att den tolkning jag här presenterat – att idétraditionerna påtagligt hör samman genom en gemensam grundläggande struktur – är välgrundad och meningsfull, vill jag poängtera att även andra tolkningar kan ge fördjupad kunskap om idétraditionerna och deras inbördes relation. Detta för tillbaka till uppsatsens syfte att driva en specifik tes och till mitt avståndstagande från en allmängiltig och uttömmande ambition. Av detta följer att flera alternativa tolkningar kan vara trovärdiga och meningsfulla, och att bilden kan bli mer fullständig och rikhaltig – och därtill omprövas – när skilda tolkningar konfronteras. Mot bakgrund av ett hittills magert samhällsvetenskapligt samtal om beröringspunkterna mellan etik och demokrati i allmänhet, och aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori i synnerhet, är en sådan konfrontation i högsta grad önskvärd.

Martin Carlstedt

Noter

1. Ett varmt tack till Björn Badersten för värdefulla synpunkter i samband med omarbetning av föreliggande uppsats. Björns stringens och strävan efter precision har varit till stor hjälp i det arbetet. Jag vill också rikta ett tack till Jonatan Wistrand för konstruktiva kommentarer på en tidigare version av texten. Som alltid är det jag som författare som bär ansvaret för artikelns återstående brister.
2. Dennis Thompson är en av få som sysslar med både etik- och demokrati frågor och även uttryckligen kopplar samman dessa. Thompson diskuterar emellertid inte särskilt ofta explicit sambandet mellan etik- och demokratiskolor. Stephen Macedo tycks också utgöra ett undantag i sammanhanget, i det att han lämnat bidrag till såväl demokrati- som etikteori.
3. Den av idétraditionerna som rekonstrueras först kommer alltså vägleda rekonstruktionen av den andra. Vän av ordning frågar sig kanske vilka skäl som finns för denna ordningsföljd. Något principiellt skäl för en viss ordningsföljd är svårt att finna eftersom analysen utgår från att idétraditionerna befinner sig på samma abstraktionsnivå och därmed är jämförbara. Argumentet för uppsatsens ordning måste därför bli pragmatiskt. Det ganska rättframma argument jag anför är att den aristoteliska dygdetiken bör rekonstrueras först, eftersom den är mer koherent och i textmassa avsevärt mindre omfattande än den deliberativa demokratiteorin. Det är därför mest praktiskt att denna bildar analytisk ingång för förståelsen av den deliberativa demokratiteorin, som därmed struktureras och blir mer hanterlig.
4. Följande idealtypsskiss baseras på McAnulla 2002 och Badersten 2002, s. 59–79.
5. De ontologiska grundantagandena om vilka enheter som konstituerar verkligheten är, i kraft av sin metateoretiska karaktär, grundläggande för all samhällsvetenskaplig forskning och därmed, enligt min mening, också en god utgångspunkt för en jämförande idéanalys. För ett resonemang kring betydelsen av denna dimension se McAnulla (2002) och Marsch & Furlong (2002).
6. En distinktion mellan egenvärden och instrumentella värden görs ofta, mer eller mindre explicit, vid etikteoretiska studier. För exempel på sådana resonemang se Statman (1997), Sumner (1998) och Annas (1998). I engelskspråkig litteratur används som regel termen *intrinsic* för att beskriva att något är gott i och för sig. Det sätt att betrakta ett värde som termen *intrinsic* försöker belysa, benämns i föreliggande uppsats omväxlande *egenvärde* och *inneboende värde*.
7. Frågan om värdenas räckvidd är ett klassiskt spørsmål inom moralfilosofin. Se t.ex. Perry (1992), Statman (1997) och Badersten (2002, s. 21).
8. Ett exempel på aktör-strukturdimensionens primära ställning är förhållandet mellan aktörstrukturansatsens inbyggda dynamik och dimensionen *universalism* – *partikularism*. Om man anammar en

strikt universell position är det t.ex. knappast möjligt att samtidigt förfäktat ett verkligt dynamiskt synsätt: universalismen innebär ju en beständighet inte bara i rummet utan också över tid, vilket utesluter en dynamisk hållning. En utpräglad partikularist – som förfäktar värdena som definierade i relation till specifika gemenskaper – kan samtidigt hävda att dessa värden är historiskt bestämda och därför oföränderliga (alternativt mycket svårföränderliga eller problematiska att omskapa). Men partikularisten kan också mena att värdena inte bara varierar mellan olika rum eller gemenskaper, utan också över tid. Dynamiken förklaras då av en process inom varje gemenskap genom vilken värdena reproduceras och förändras. Mot bakgrund av detta kan vi dra slutsatsen att dessa båda dimensioner i en mening överlappar varandra – deras sökljus faller delvis in i varandra – men genom sina olika fokus kastar de också ljus över sådant de ensamma inte förmått belysa. Dimensionen *inneboende* – *instrumentellt* tycks inte på ett entydigt sätt sammankopplad med de andra.

9. Som tidigare nämnts i förbigående, men som möjligen kan behöva återupprepas, utgår den aristoteliska dygdetiken från Aristoteles skrifter och synsätt, men består också av utvecklingar och modifieringar i hans efterföljd.

10. Aristoteles använder ofta vänskapsbegreppet bredare än vad vi vanligtvis gör i det moderna språkbruket. Således inkluderar han i vänskapen även sådana relationer som vi uppfattar som yrkesmässiga, affärsmässiga eller på annat sätt offentliga (Jfr Silfverberg 1999, s. 110).

11. Det kan vara på sin plats att påpeka att Asheim själv inte anser sig skriva i en aristotelisk tradition, d.v.s. med Aristoteles som utgångspunkt. Jag använder emellertid Asheims kritik för att dels klargöra den relationella komponenten i idétraditionen, dels peka på den genuina aktörstrukturansats Aristoteles indirekt förfäktar genom sin samtida betoning av individ och gemenskap samt betydelsen av relationen dem emellan (jfr tillämpningen i Badersten 2002, s. 110–111).

12. Som en följd av att samtalet är konstituerande för etiken blir spørsmålet om vilka dygderna är en empirisk fråga, inte en analytisk eller teoretisk. Den aristoteliska dygdetiken är därmed inte på förhand laddad med ett antal dygder (substansvärden); dessa är istället resultatet av interaktionen mellan människor i specifika gemenskaper. Däremot har den färgsatts av ett processvärde, nämligen samtalsvärdet, som begränsar utfallsrummet för vilka dygder som kan definieras; möjligheten till framtida samtal får

inte begränsas av de dygder som samtalsprocessen genererar.

13. För kombinationen av teleologiskt och deontologiskt i dygdetiken, se också Watson (1997). Silfverberg (1999) resonerar också kring dygderna som motiverade med både instrumentella och inneboende värden.

14. Ett sådant aristoteliskt sätt att resonera bygger i sin tur på en verklighetsuppfattning som ifrågasätter en rationalistisk världsbild, där världen uppfattas som bestående av avgränsade fenomen som på ett distinkt och entydigt sätt står i relation till varandra.

15. I denna uppsats har jag inte möjlighet att göra Nussbaums tankegångar verklig rättvisa, men avsikten är ändå att sammanfattande skissera hennes resonemang eftersom det utgör en sofistikerad diskussion kring de båda polerna i dimensionen universalism – partikularism. Dessutom förmår hon fånga en aristotelisk kluvenhet inför det allmängiltiga. Därutöver är Martha Nussbaum en av de allra mest framträdande representanterna för ett aristoteliskt dygdperspektiv och därmed svår att förbigå.

16. Som representanter för en partikulär hållning kan nämnas Foot (2002), Badersten (2002) och troligen också Silfverberg (1999). Statman (1997) tycks utgöra ett exempel på en mer universellt orienterad position.

17. Sambandet mellan dimensionen universalism – partikularism och dynamiken i aktörstrukturansatsen berörs principiellt i not 8.

18. Gutman & Thompson anför förutom ömsesidighet också begreppen öppenhet (publicity) och ansvar (accountability) som kompletterande kriterier för de värden som definierar och möjliggör en deliberation (Macedo 1999, s. 9).

19. Rune Premfors demokratiideal *Den starka demokratin* är inte ett ortodoxt deliberativt ideal. Det hämtar också mycket näring från Benjamin Barbers *Strong Democracy* (1984) och Charles E. Lindbloms framställningar. Premfors gör emellertid uttryckligen klart att han har mycket gemensamt med mer renodlad deliberativ demokratiteori (2000, s. 36 & kap. 3). Hans framställning präglas också av ett ideal om eftertänksamma samtal medborgare emellan, som strävar efter, men långt ifrån alltid uppnår konsensus (vilket inte heller alltid anses önskvärt).

20. För en utförligare diskussion kring vilka värden som kan tänkas ackompanjera deliberationen, se avsnittet *Om värdenas räckvidd*.

21. Som ett klargörande bör möjligen tilläggas att det inte är ovanligt att deliberativa demokratiteoretiker

hävdar att vissa grundläggande mänskliga fri- och rättigheter ska garanteras oberoende av deras relation till deliberationen (se t.ex. Gutman & Thompson 1997, s. 17). I dessa fall är man alltså bunden av sådana individuella friheter (vilket man eventuellt skulle ha varit ändå, om de utgör en förutsättning för deliberationen), men i övrigt är preferensbildningen fri.

22. Någon kanske invänder att vi bör skilja mellan en strukturorienterad ontologi och en betoning av det gemensamma. Deliberationens endogena strävan efter argument som hänvisar till ett upplevt allmänintresse utgör emellertid en strukturell begränsning; genom denna egenskap i deliberationen struktureras vilka argument som är fruktbara och därmed möjliga att (med trovärdigheten i behåll) anföra. Samtidigt är denna gemenskapstillvändning möjliggörande genom att det är den som gör samtalet intressant att delta i för de enskilda individerna. För kopplingen mellan gemenskapsbetoning och aktör-strukturdimensionen, se också Lundquist (2001, s. 132–133).

23. Jfr Premfors (2000, s. 57) resonemang om vikten av förbättring av samtalsprocessernas kvalitet vid beslutsfattande, särskilt i anslutning till svåra och komplexa samhällsproblem.

24. Jfr Nussbaums hållning i detta avseende, vilket behandlas i avsnittet *Om etikens räckvidd*.

25. Gutman & Thompson (1997, s. 17) menar att en del samtalsideal implicit bygger in sådana fri- och rättigheter i själva samtalsprocessen. Det Dryzek och Cohen inbegriper tycks emellertid inte vara så omfattande att det motsvarar Gutman & Thompsons på förhand givna och av deliberationen oberoende fri- och rättigheter. Den principiella skillnaden mellan författarna beträffande värdenas *rangordning* kvarstår under alla omständigheter.

26. Man bör dock klargöra att det hos exempelvis Bohman finns en viss universalistisk orientering, där en offentlighet snarare än en gemenskap sätts i fokus. Även en offentlighet måste emellertid rimligen ha någon gemensam identitet (om än tunn) för att ett ömsesidigt rättfärdigande ska vara möjligt.

27. Någon kanske invänder att om vi förfäktar en partikulär position har vi ingen möjlighet att moraliskt fördöma de värden andra kontexter anammade (jfr Badersten 2002, s. 112, not 118). Detta är helt riktigt. Ett samtal om värden mellan gemenskaper kan ju emellertid företas utan fördömande anspråk. Det kan istället ses som en utvidgning av den deliberation som ägt rum inom kontexten – en dialog där

argument ges och tas emot och preferenser befasts och omprövas.

28. Jfr t.ex. Cohens kriterielista och Gutman & Thompsons diskussion om ömsesidighet, öppenhet och ansvar, i avsnittet *Om den deliberativa demokratiteoris ontologi*. Några dygder i betydelsen renodlade substansvärden är det emellertid inte fråga om; några sådana kan vi på ett principiellt plan inte fastställa mot bakgrund av den aristoteliska dygdetikens partikularism. Dessa förhållningssätt eller handlingsdispositioner är istället en slags utveckling eller närmare definition av processvärdet samtal. Vi måste dock därmed konstatera att en knivskarp åtskillnad mellan samtalsvärdet och deliberationen å ena sidan, och dygderna och utfallet å den andra, inte är möjlig. Distinktionen mellan process- och substansvärden ska således förstås som en analytisk förenkling; en förenkling som emellertid, enligt min mening, är betydelsefull för att den bringar klarhet i resonemanget.

29. Vi kan här tillägga att resonemang av hönan-och-ägget-karaktär finns inbyggda redan i aktörstrukturansatsen som sådan och därför i en mening har accepterats principiellt av idétraditioner (jfr Badersten 2002, s. 76–77). När vi analyserar idétraditionerna som skilda företeelser är det också i grunden en fråga om analytisk indelning. Detta gäller i praktiken i de flesta samhällsvetenskapliga sammanhang: de fenomen vi analyserar kan knappast betraktas som väl avgränsade och isolerade – den tillvaro vi studerar består av en oändlig mängd relationer och samband, mer eller mindre betydelsefulla. När vi avgränsar ett stycke verklighet är det alltid att betrakta som en analytisk förenkling i syfte att göra världen mer hanterbar och därmed lättare att förstå. Att, som görs här, tillämpa cirkelresonemang är förvisso inte förenligt med traditionell logik, men det görs mot bakgrund av uppfattningen att logiken inte fullt ut förmår fånga verklighetens komplexitet. Vetenskapen är, enligt min mening, som mest meningsfull när den verkar i spänningsfältet mellan den klara, entydiga och lätthanterliga beskrivningen och den sammansatta verklighetens alla nyanser och mångtydiga samband.

30. För en introduktion till en republikansk demokratiuppfattning se Weigård & Eriksen (1998) samt Held (2000, kap. 2 & 9). Se också Badersten (2002, s. 127–131, 160–165). Ett centralt bidrag till republikanskt tänkande i modern politisk filosofi återfinns hos Hannah Arendt (1988).

31. Invändningen att Aristoteles i själva verket tog avstånd från en demokratisk styrelseform uppmärks-

sammade Emil Persson mig först på. Utan Emils observanta anmärkning hade jag med största sannolikhet inte kommit att fundera över denna till synes märkliga omständighet. Ett varmt tack till Emil!

Referenser

- Annas, Julia, 1998. "Virtue and Eudaimonism" pp. 37–55 in Paul, Ellen, Frankel – Miller Jr, Fred D. – Paul, Jeffrey (eds.) *Virtue and Vice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arendt, Hannah, 1988 (1958). *Människans villkor – Vita activa*. Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Aristoteles, 1988 (1967). *Den nikomachiska etiken*. Göteborg: Daidalos.
- Asheim, Ivar, 1999. "Utveckling eller omsorg? Dygd och 'stora berättelser'" s. 77–112 i Aspers, Patrik – Uddhammar, Emil (red.) *Framtidens dygder – om etik i praktiken*. Stockholm: City University Press.
- Asplund, Johan, 2002 (1987). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Badersten, Björn, 2002. *Medborgardygd: Den europeiska staden och det offentliga rummets etos*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Barber, Benjamin R., 1984. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Bergström, Göran – Boréus, Kristina, 2000. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bohman, James, 2000. *Public Deliberation: Pluralism, Complexity and Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Dryzek, John S., 2000. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Foot, Philippa, 2002 (1978). "Approval and Disapproval" pp. 189–207 in Foot, Philippa *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Griffin, James, 1998. "Virtue Ethics and Environs" pp. 56–70 in Paul, Ellen, Frankel – Miller Jr, Fred D. – Paul, Jeffrey (eds.) *Virtue and Vice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gutman, Amy – Thompson, Dennis, 1996. *Democracy and Disagreement: Why moral conflict cannot be avoided in politics, and what should be done about it*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Held, David, 1997. *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. 2:a upplagan. Göteborg: Daidalos.
- Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart, 2001. *Medborgardemokratin och eliterna*. Lund: Studentlitteratur.
- Macedo, Stephen, 1999. *Deliberative Politics: Essays on "Democracy and Disagreement"*. Oxford: Oxford University Press.
- Marsh, David – Furlong, Paul, 2002. "A Skin not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science", pp. 17–41 in Marsh, David – Stoker, Gerry (eds.) *Theory and Methods in Political Science*. 2nd edition. London: Palgrave Macmillan.
- McAnulla, Stuart, 2002. "Structure and Agency" pp. 271–291 in Marsch, David – Stoker, Gary (eds.) *Theory and Methods in Political Science*. 2nd edition. London: Palgrave Macmillan.
- Nussbaum, Martha C., 1995. *Känslans skärpa, tankens inlevelse*. Stockholm: Symposium.
- Perry, Michael J., 1992. "Virtue and Relativism", pp. 117–131 in Chapman, John W. – Galston, William A. (eds.) *Virtue. Nomos XXXIV*. New York: New York University Press.
- Premfors, Rune, 2000. *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas.
- Rothstein, Bo (red.), 1995. *Demokrati som dialog: Demokratirådets rapport 1995*. Stockholm: SNS Förlag.
- Silfverberg, Gunilla, 1999. *Praktisk klokhet. Om dialogens och dygdens betydelse för yrkesskicklighet och socialpolitik*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- SOU (Statens offentliga utredningar) 2000:1 *En uthållig demokrati. Politik för folkstyret på 2000-talet. Demokratikutredningens betänkande*. Stockholm: Fritzes Offentliga publikationer.
- Statman, Daniel, 1997. "Introduction to Virtue Ethics" pp. 1–41 in Statman, Daniel (ed.) *Virtue Ethics: A Critical Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sumner, L. W., 1998. "Is Virtue its Own Reward" pp. 18–36 in Paul, Ellen, Frankel – Miller Jr, Fred D. – Paul, Jeffrey (eds.) *Virtue and Vice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, Dennis F., 1998. *Political Ethics and Public Office*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Tännsjö, Torbjörn, 2000. *Grundbok i normativ etik*. Stockholm: Thales.

- Uddenberg, Nils 1999. "Det sociala djuret – om Aristoteles, Darwin och dygderna" s. 206–223 i Aspers, Patrik – Uddhammar, Emil (red.) *Framtidens dygder – om etiki praktiken*. Stockholm: City University Press.
- Watson, Gary, 1997. "Contemporary Virtue Ethics and Aristotle" pp. 56–81 in Statman, Daniel (ed.) *Virtue Ethics: A Critical Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Vedung, Evert, 1977. *Detrationella politiska samtalet*. Stockholm: Aldus
- Weigård, Jarle – Eriksen, Erik Oddvar, 1998. "Deliberasjon og demokrati" s. 37–61 i Midgaard, Knut – Rasch, Bjorn Erik (red.). *Demokrati – vilkår og virkninger*. Bergen: Fagbokforlaget.

Sakkunnigutlåtanden över sökanden till professuren i statsvetenskap i Karlstad

Den utlysta tjänsten som professor i statsvetenskap hade från början sju sökande. Men en av dessa, Lee Miles, har senare dragit tillbaka sin ansökan. Kvar står därmed sex sökande till tjänsten, vilka blir föremål för vår granskning:

Docent Carsten Anckar
 Docent Ingemar Elander
 Docent Michele Micheletti
 Professor Victor Pestoff
 Docent Lars-Inge Ström
 Professor Marie-Louise von Bergmann-Winberg

Vår granskning är så upplagd att vi gör en gemensam presentation och utvärdering av de sökandes meriter. Därefter gör vi var och en en rangordning bland dem, som vi har funnit vara professors-kompetenta.

Oslo, Umeå och Uppsala den 14 oktober 2003

Tom Christensen – Katarina Eckerberg
 –Axel Hadenius

Carsten Anckar (f. 1969) avlade magisterexamen 1994. Det skedde vid Åbo Akademi, där han även tog sin doktorsexamen 1998. Samma år förordnades han som universitetslektor i statsvetenskap vid Mitthögskolan, en tjänst som han innehåft sedan dess. 2002 utnämndes han till docent i statsvetenskap vid Åbo Akademi.

Då Anckar under sin tid som lektor har varit tjänstledig i flera år som forskare är hans pedagogiska meritering till omfånget ännu relativt begränsad. Dock visar den på betydande bredd: vid Mitthögskolan har han undervisat på samtliga betygsnivåer inom grundutbildningen och på flera områden inom jämförande och internationell politik. Vid Åbo akademi har han medverkat i metodundervisning. Vad gäller erfarenhet av forskarutbildning kan Anckar främst hänvisa till sin roll som koordinator under flera år för den finlandssvenska forskarskolan i statsvetenskap, en verksamhet som också har innehållit viss handledning av doktorander. Vidare har han i några fall fungerat som granskare av licentiat- och doktorsavhandlingar. Som helhet är hans erfarenhet av forskarutbildningen ännu av liten omfattning. Detsamma kan sägas om hans administrativa meriter. Hit kan uppgiften som koordinator också räknas liksom hans roll som ansvarig för Europaprogrammet inom Mitthögskolan.

Anckars vetenskapliga produktion består av tre monografier (varav en ännu i manuskript) och 16 publicerade artiklar, i tidskrifter eller i editerade bokvolym. Hans avhandling har titeln *Storlek och partisystem. En studie av 77 stater*. Syftet är att förklara partisystemens struktur. Anckar vill pröva den "lag" (formulerad av Duverger) som hävdar att partisystemet är en följd av valsyste-met. Som mottets föreslår författaren att länders areal och befolkningsmängd kan ha inverkan på hur partisystemet ser ut. Prövningen, som görs med statistiska tekniker, visar att storleksfaktorn har betydelse; vid sidan härav har effekten av valsyste-met mycket liten inverkan. Detta är ett viktigt bidrag, som görs inom ett av statsvetenskapens stora forskningsområden.

Avhandlingen har också många förtjänster i övrigt. Den innehåller en mycket utförlig och klargörande genomgång av olika former av vals-system, som tillämpas runt om i världen. Han drar här naturligtvis på en omfattande tidigare forskning, men han gör också egna, ofta välfunna, ställningstaganden i ämnet. Diskussionen av förklarande variabler är också föredömlig. Teoretiska utgångspunkter redovisas, och författaren gör noggranna och systematiska utredningar av möjliga sätt att operationalisera. Det kan invändas att författaren ibland drar något vidlyftiga slutsatser rörande storleksfaktorns betydelse inom demokratiforskningen. Men sammantaget måste avhandlingen räknas som stark merit för dess författare. Resultaten summeras i två följande artiklar: "Size and Party System Fragmentation" (*Party Politics*, 2000) och "Try Federalism" (*Scandinavian Political Studies*, 1999).

Avhandlingens tema kommer delvis igen i en bok med titeln *Effekter av vals-system* (SNS, Stockholm, 2002). Underlaget för studium har nu ökat till 80 länder. Också här görs en fyllig genomgång av olika vals-system, och flera av avhandlingens förklarande variabler kommer åter i bruk, med utnyttjande av statistiska metoder. Men trots sådana överlappningar har boken ett betydande meritvärde. Studien är mycket välgjord och ger en fin inblick i hur vals-systemen på ett generellt plan inverkar i olika avseenden. Stor omsorg ägnas vidare åt att reda ut ett antal intressanta avvikande fall. Författarens goda kunskaper, in på detaljnivå, om förhållandena i olika länder kommer här till god användning. Boken avslutas med en stimulerande diskussion om det svenska vals-systemet, mot bakgrund av de resultat som framkommit i undersökningen. Den visar än en gång på Anckars goda förmåga att hantera stora komparativa datainsamlingar, som utnyttjas på ett systematiskt vis, i nära anslutning till frontforskningen på området.

En tredje bok föreligger i manuskript (insänt för bedömning till ett engelskt förlag). Den handlar om dödsstraffet – nämligen hur dess tillämpning skiljer sig i olika länder. Den allmänna forskningsdesignen känns igen, både ifråga om förklarande faktorer och metodisk uppläggning. Undersökningen görs med sedvanlig kraft och grundlighet. Förutom generella, världsomspän-

nande analyser gör Anckar också studier av olika världsdelar och även av olika delstater i USA. Flera intressanta resultat kommer fram: demokrati (eller inte) har tydlig inverkan, liksom kolonial bakgrund och religion. Anckar framträder ånyo som en mycket kompetent komparativ forskare med statistiska metoder som sin teknik.

Tillsammans med Dag Anckar är Carsten Anckar författare till artikeln "Democracies without Parties" (*Comparative Political Studies*, 2000). Här görs en inträngande analys av partilösa politiska system, vilka förekommer i flera microstater. Studien visar att både geografiska och politiskt kulturella förhållanden förklarar frånvaron av partier i dessa länder. Med Lauri Karvonen har han vidare publicerat artikeln "Party System and Democratization: A Comparative Study of the Third World" (*Democratization*, 2002). Det kan mot den senare skriften invändas att den har en tveksam behandling av den beroende variabeln, demokrati. Problemet är att författarna arbetar med ett index som inbegriper frågor om införande av demokrati, grad av demokrati och demokratisk stabilitet. En vanlig (och välgrundad) uppfattning inom forskningen på området är att dessa frågor bör hållas isär, då de handlar om olika ting och har olika förklaringsmönster.

Det kan i sammanfattning sägas att Carsten Anckar är en mycket lovande forskare. Hans avhandling är av hög klass. Detsamma kan sägas om flera av hans följande skrifter, även om de till sin uppläggning ibland har ett repetitivt inslag. Han har förmågan att förena teoretisk utblick med stor grundlighet på det empiriska området. Anckar har därtill en lovvärd internationell inriktning: han har världen som sitt forskningsfält. Han har också en relativt betydande publicering i internationella tidskrifter. Emellertid är hans pedagogiska meritering begränsad; i synnerhet gäller detta ifråga om erfarenhet av forskarutbildning och handledning av doktorander. Vidare har han ringa administrativ erfarenhet.

I frågan om Anckar skall anses professorskompetent gör vi bedömningen, att han har en god och för framtiden löftesrik meritering på forskningssidan. Här står han sig väl i jämförelse med de övriga sökande till den utlysta tjänsten. Samtidigt finner vi att han har åtskilligt ogjort på

andra väsentliga områden. Vår slutsats blir att Anckar – trots en utmärkt början på sin akademiska bana – ännu inte uppvisar den samlade meritering som krävs för att förklaras professorskompetent.

Ingemar Elander (f. 1942) har en grundexamen från Örebro universitet och doktorsexamen från Uppsala universitet. Han har varit lektor vid Örebro universitet sedan 1978 och är numera docent vid detta lärosäte. Han är också docent vid Åbo Akademi. Han har varit programansvarig och koordinator vid Centrum för miljöforskning från 1998.

Elander har en osedvanligt lång och bred pedagogisk erfarenhet från undervisning och handledning på olika nivåer under sista trettio åren, senast under tre år på forskarutbildningen i Örebro, där han undervisat på en kurs i urban policy, governance and democracy samt policyanalys. Han har också föreläst på forskarutbildningen på flera andra universitet. Han har betydande erfarenhet av handledning på C- och D-nivån, och han har varit handledare för flera doktorander. Elander har vidare en mycket bred och omfattande forskningsadministrativ erfarenhet och här till en lång erfarenhet från deltagande i och ledning av forskningsprojekt och program, särskilt i anknytning till Centrum för miljöforskning. Han har haft ett flertal nationella och internationella vetenskapliga uppdrag och varit knuten till flera vetenskapliga utredningar.

Elander är författare/medförfattare till ett antal publicerade artiklar i olika internationella tidskrifter med peer review liksom till artiklar och kapitel i andra tidskrifter och antologier, varav många är internationellt publicerade. På de senaste fem åren har han haft tre artiklar i internationella tidskrifter med referee, 17 artiklar i andra tidskrifter eller som bokkapitel (huvudsakligen utländska), varit med och redigerat fyra böcker och skrivit ett flertal rapporter. Elander har själv delat upp de skrifter han insänt till bedömning i fyra grupper. Vi kommer här att följa denna kategorisering. Den första gruppen rör "central-lokal-relationer i ett komparativt perspektiv" och består av tre uppsatser i engelskspråkiga tidskrifter. Det första arbetet är "Analysing Central-Local Government Relations in

Different Systems: A Conceptual Framework and Some Empirical Illustrations" (*Scandinavian Political Studies*, 1991). Huvudintrycket är att detta är en solid och kompetent artikel som visar god kännedom om relevant teori och empiri. Det är också bra att Elander generaliserar en del slutsatser som han dragit av ett komparativt projekt omfattande Polen, Sverige och USA. Artikeln är emellertid brett anlagd; teorier och metoder som används diskuteras inte mycket, och den blir huvudsakligen beskrivande till karaktären.

"The Emergence of Local Self-Government in Central Europe. Some Notes on the First Experience" är en artikel skriven tillsammans med Mattias Gustavsson och publicerad i *European Journal of Political Research* 1993. Artikeln är fokuserad på lokalstyret som en viktig länk mellan staten och det civila samhället. Den är klar och välstrukturerad, visar gott grepp om de länder som undersöks (Polen, Ungern och Tjeckoslovakien) och förmedlar värdefulla kunskaper. Den saknar emellertid ett mer explicit teoretiskt ramverk och blir mest beskrivande. Artikeln "Between Centralism and Localism: on the Development of Local Self-Government in Post-socialist Europe" publicerades i *Environment and Planning* 1997. Den ger en solid översikt och visar åter på författarens goda kunskaper om Östeuropa, men den blir något för beskrivande; mer vikt hade kunnat läggas på den teoretiska inramningen. Samtliga artiklar i denna grupp är meriterande men har brister ifråga om teori och teoridiskussion.

Den andra gruppen kallas "Socialdemokrati och planering" och består av två arbeten. "Det nödvändiga och det önskvärda. En studie av socialdemokratisk ideologi och regionpolitik 1940–72" är Elanders avhandling (*Arkiv*, 1978). Den fokuserar på två problemställningar, nämligen huruvida socialdemokratiska aktörer i regering och riksdag uppfattar orsakerna till befolkningens och näringslivets koncentration, framdriven på kapitalistiska grunder och till följd av befolkningens och näringslivets önskemål. Avhandlingen är välstrukturerad och har klara resultat. Den visar på en god förmåga att analysera innehållet i partiernas interna utredningar, offentliga dokument, politiska debatter osv. Totalt

blir den emellertid för beskrivande; trots att olika perspektiv på regional utveckling berörs saknar man en användbar, sammanhållande teoretisk struktur. I bokkapitlet "Socialdemokratin och samhällsplaneringen" (HSFR, 1991) diskuteras i synnerhet den fysiska planeringen utifrån olika plan-teoretiska traditioner. Framställningen är klar och diskuterande. Analysen relaterar sig till internationell teoribildning och till den svenska forskningsdebatten och har flera goda poänger. Bägge arbetena i denna grupp är klart meriterande.

Den tredje gruppen, "Urban Governance", består av tre arbeten. Artikelns "Policy Networks and Housing Renovation in England and Sweden" (*Urban Politics*, 1995) gör en jämförande studie av vissa delar av bostadspolitiken i de två länderna. Den har god struktur och är klart instruktiv. Men den teoretiska ramen, som är brett och allmänt tecknad, hade kunnat komma mer till användning. Stadsförnyelse är temat för uppsatsen "Exploitation, Preservation or Decay? Urban Renewal Coalitions in a Swedish Town". Den ingår som kapitel i en volym utgiven på Avebury, 1997. Här ges intressanta inblickar i ett politiskt förlopp, men den är alltför försiktigt beskrivande – diskussion om implikationer och om teoretiska aspekter lyser i för hög grad med sin frånvaro. Det tredje arbetet är ett bidrag till Demokratiutredningens forskningsvolym om globalisering (SOU 1999:83). Det har titeln "Partnerskap och demokrati. Omaka par i nätverkspolitikens tid". Uppsatsen är inspirerat skriven och reser ett antal intressanta frågor. Den har en klar teoretisk orientering, men den är samtidigt något svajig i sin uppläggning. Framställningen hade kunnat vara mer disciplinerad.

Den sista gruppen av arbeten, som Elander inför, har han rubricerat "Environment governance". Här ingår två arbeten: bokkapitlet "The Rio Declaration and Subsequent Global Initiatives" (London, Routledge, 2000) och artikeln "Demokrati, ekologi och kunskap. Statsvetenskapliga responser på miljöpolitiken (med Rolf Lidskog, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1999). Den första uppsatsen visar på mycket goda insikter i sitt ämne men är alltför beskrivande i formen. Den andra visar upp en imponerande bred lärdom om miljöpolitiken och dess demokratiska

och andra aspekter. Dess diskussion om dessa problem är givande och den visar på grundliga insikter om politikområdet ifråga. Men den är samtidigt lite vittfamnande och svepande. Samlat vittnar även dessa artiklar om författarens breda kompetens.

Sammantaget uppvisar Elander en stor bredd i sin vetenskapliga produktion. Han har utmärkta empiriska kunskaper på ett flertal områden. Framställningsätt och analys utmärks ofta av klarhet och skärpa. Samtidigt saknar mycket av hans författarskap en teoretisk orientering, vilket onekligen måste ses som en brist. Han hänvisar förvisso till olika teorier och dess företrädare i flera av sina skrifter, men han diskuterar och använder dessa teorier i begränsad grad. Ofta saknar man angivelser om hans egen teoretiska position. I det sammanhanget saknar man också en större monografi vid sidan av avhandlingen, där det teoretiska perspektivet kunde utarbetas mera tydligt. Kommitténs bedömning blir mot denna bakgrund att Elander inte uppvisat den kompetens som krävs för att inneha en professor i statsvetenskap. Han har en ovanligt bred och långvarig pedagogisk erfarenhet, för att inte tala om hans gedigna forskningsadministrativa erfarenhet – vilket förstås är förtjänstfullt och meriterande. Detta kan emellertid inte uppväga de påpekade bristerna i den vetenskapliga produktion och ändrar inte vår konklusion ifråga om professorskompetensen.

Michele Micheletti (f. 1953) tog sin BA vid University of California 1975. Hon avlade doktorexamen i statskunskap vid Stockholms universitet 1985, och vid detta lärosäte har hon därefter varit verksam som forskare och lärare. Hon blev docent 1993 och universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen året efter. Hon har en långvarig pedagogisk erfarenhet, innefattande undervisning på ett brett fält inom ämnet. Undervisningen har främst bedrivits inom grundutbildningen. Insatserna inom forskarutbildningen är mer begränsade, detsamma gäller beträffande handledning av doktorander. Micheletti har aktivt deltagit i kursutveckling, och hon har vidare medverkat med flera bidrag i antologier av lärobokskaraktär, vilket ska räknas till hennes pedagogiska meritering.

Micheletti har varit studierektor inom forskarutbildningen och även haft flera andra administrativa uppdrag vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm. Särskilt värt att nämna är hennes ansvar under flera år för mastersprogrammet inom International Graduate Programme. Hon har varit redaktör för Politologen och har i flera år ingått i SNSs demokratiråd. Hon har betydande erfarenhet av ledning och medverkan i forskningsprojekt. Micheletti har också varit en aktiv bidragsgivare vid vetenskapliga konferenser och har varit en framgångsrik akademisk nätverksbyggare både på den nationella och internationella arenan. Hon har dessutom varit mycket verksam på det utåtriktade forskningsinformativa området.

Michelettis vetenskapliga publikationslista innefattar fyra egenhändiga monografier och tio böcker (flera i form av tunnare "rapporter") ihop med andra författare; därtill kan läggas ett tiotal tidskriftsartiklar och ett tjugotal bokkapitel. Hon har således varit produktiv, och hon uppvisar dessutom en omfattande produktion under de allra senaste åren.

Doktorsavhandlingen *Organizing Interest and Organized Protest* (1985) handlar om TCOs roll som företrädare för sina medlemmar. Den inleds med en klagörande analys av den teoretiska diskussionen rörande olika former för representation inom organisationsväsendet. Därpå följer en grundlig utredning av TCOs ställningstaganden – och interna protester däremot – i några politiskt känsliga frågor, främst kärnkraften och löntagarfonderna. Undersökningen ger en intressant inblick i de speciella svårigheter på det politiska området som finns inom den fackliga tjänstemannarörelsen – givet den partipolitiska splittringen bland medlemmarna och ledningens ambition att spela en roll i den politiska processen. Det är en klart meriterande avhandling: den empiriska analysen är solid och den sätts in i en intressant generell diskussion om organisationsväsendets roll i det politiska livet.

Hennes följande större arbete handlar också om organisationsväsendet, men denna gång står en annan grupp i fokus. Boken *The Swedish Farmers' Movement and Government Agricultural Policy* (Praeger, New York, 1990) skildrar bö-

dernas organisering i ett historiskt perspektiv. Den beskriver samtidigt, den på organiseringen starkt inverkan, utveckling som har skett inom jordbrukspolitiken: en reglerad och kraftigt subventionerad näring har styrts genom ett intimt samspel mellan myndigheter och jordbrukarnas organisationer. Mindre än avhandlingen är denna studie styrd av teoretiska utblickar. Dess bidrag består i att ge en initierad skildring av svensk korporatism på ett av dess kärnområden. Sättillvida ger den onekligen ett värdefullt tillskott.

Dessa studier av organisering och representation följs upp i uppsatsen "Toward Interest Inarticulation: A Major Consequence of Corporatism for Interest Organization" (*Scandinavian Political Studies*, 1990). Ambitionen är teoretisk och syntetiserande. På basis av egna undersökningar och andra forskares inlägg i ämnet söker författaren ge ett tillskott till debatten om kollektivt handlande. Solidaritetens betydelse framhålls som ett sammanhållande kitt – varvid (bl.a.) storleksfaktorn har en inverkan. Inlägget är knappast banbrytande men vittnar om en lovvärd strävan att koppla de egna studierna till den pågående internationella diskursen.

I boken *Det civila samhället och staten* (Publica, Stockholm, 1994) gör Micheletti en bred analys om medborgarorganisationernas roll i svenskt politiskt liv. Hon inleder med en utmärkt utredning av den internationella forskningen om det civila samhället och demokratin: om olika former för organisering och tendenser och drivkrafter över tid. Därefter tecknas de olika vågor av organisering som har skett i Sverige fram till slutet av 1900-talet. Det hon påtagit sig är onekligen en krävande uppgift. Det handlar om ett långt tidspann och ett vidsträckt spektrum av organisering; dessutom krävs en parallell analys av de förändringar som skett i samhället och i den politiska sfären. Helt naturligt blir framställningen något svepande: det hon är ute efter är de stora dragen i utvecklingen. Och i denna ambition lyckas hon på det hela mycket bra. Micheletti visar i detta arbete att hon har förmågan att hålla ihop ett stort forskningsprojekt och kan ge en intresseväckande analys av såväl gångna och som just påbörjade utvecklingstendenser inom organisationslivet. Boken är en stark merit för

Micheletti. En förkortad version, betitlad *Civil Society and State Relations in Sweden*, har utgivits i England (Avebury, Aldershot, 1995).

Medverkan i SNSs demokratiråd har resulterat i flera skrifter. Mellan åren 1995 och 1998 ingick Micheletti som medförfattare till de årliga rapporter som utgavs. Denna medverkan är förstås allmänt meriterande. Men eftersom författarna (som är fyra eller fem till antalet) står som gemensamt ansvariga för rapporterna är det inte möjligt att urskilja Michelettis egna insatser. Värda att nämnas är också studierna "Den svenska demokratis toleransgräns" (Tidskrift för samhällsforskning 1997) och "The End of Big Government: Is it happening in the Nordic Countries?" (*Governance* 2000). Om än inte direkt originella i sitt budskap vittnar dessa uppsatser om författarens vetenskapliga bredd; om förmåga att utveckla sitt kunnande och att publicera sig på nya områden. Detta är förstås meriterande.

Det senaste temat för Michelettis del rör konsumentbeteende som en politisk aktionsform. På detta tema arrangerade hon under 2001 en konferens, där ett stort antal internationella forskare deltog. Konferensbidragen har därefter sammanställts till en antologi med Micheletti som primus motor. Den har titeln *Politics, Products, and Markets. Exploring Political Consumerism, Past and Present* (Transaction Publisher, New Brunswick, 2003). Hennes eget bidrag är en uppsats om kvinnornas speciella beteendemönster på detta område. Hon ingår också som medförfattare (en av tre) till bokens inledning och avslutande kapitel. Dessutom står hon som ensam författare till en samtidigt utgiven bok: *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action* (Palgrave, New York, 2003). Sistnämnda bok ger en historisk revy över politiska aktioner (köpbojkotter, varumärkning etc.) med en politisk inriktning, och den ger vidare en interiör från sådana aktioner i dagens Sverige. Framställningen avrundas med en diskussion om denna aktionsforms möjligheter och etiska problemställningar. Micheletti har med andra ord slagit in på ett nytt stort forskningsfält under senare år, och här gör hon en pionjärinsats. Hon är en av få i Norden som har specialiserat sig i ämnet, och sannolikt gör

hon bidrag vid den internationella forskningsfronten. Detta är naturligtvis starkt meriterande.

Micheletti har en omfattande pedagogisk och administrativ erfarenhet. Hon framstår som mycket dynamisk – som en person som drar igång och upprätthåller aktiviteter på många områden. Hennes starkaste vetenskapliga meritering har skett i bokform. Flera av dessa skrifter är internationellt publicerade och av hög standard. Uppsatserna är också meriterande. De visar i vissa fall på en syntetiserande förmåga och i andra fall på förmågan att vidga sig till nya områden.

Michele Micheletti förklarades professorskompetent i samband med en ansökan till en professur i Stockholm 1996. Under de år som därefter gått har hon ytterligare väsentligt stärkt sin meritering. Ingen tvekan kan därför råda om hennes kompetens att inneha en tjänst som professor i statskunskap.

Victor Pestoff (f. 1941) har sin BA från California State 1963, sin MA från Stockholms universitet och sin doktorexamen från samma universitet 1977. Han har därefter haft en mycket varierad karriär med anställningar på flera olika lärosäten. Under perioden 1999-2002 var han professor och prefekt vid Statsvetenskapliga institutionen vid Södertörns högskola. Därefter har han varit professor vid Mithögskolan.

Pestoff har en ovanligt långvarig och bred pedagogisk meritering ifråga om undervisning och handledning – på olika nivåer och i flera länder. Tidigare i sin karriär undervisade han i forskningsmetod, konsumentpolitik, intresseorganisationer och riksdagsval; han har även haft internationella kurser på dessa områden. På nittio-talet ledde han även seminarier på högre nivå om bl.a. Östeuropa, harmonisering och deregulering, om privata non-profit-organisationer och förändringen av den offentliga sektorn. Senare har han givit kurser bl.a. om demokrati, nationalism och etnisitet, globalisering och regionalisering. Han har varit gästföreläsare i tio länder. Han uppger att han handlett tre doktorander under de senaste tio åren. Han har en omfattande och bred forskningsadministrativ erfarenhet genom ledning och medverkan i ett antal projekt och forskningsprogram, i offentliga utredningar

och i akademiska kommittéer. Han har även haft ledningsansvar på institutionsnivå.

Pestoff har en mycket omfattande vetenskaplig produktion bakom sig, varav huvuddelen utgörs av bokkapitel och böcker som utgivits på internationella förlag. Under de senaste fem åren har han publicerat en egen bok, sex kapitel i utländska böcker, tre internationella tidskriftsartiklar och tre rapporter av olika slag. Han grupperar sina vid ansökan insända skrifter i sex kategorier, och vi följer denna uppdelning i vår utvärdering. Den första kategorin består av två arbeten rörande frivilliga organisationer. Den ena är Pestoffs avhandling från 1977, *Voluntary Associations and Nordic Party Systems. A Study of Overlapping Memberships and Cross-Pressures in Finland, Norway and Sweden*. Den behandlar organisationernas roll i demokratin, med hänsyn till pluralism, social heterogenitet m.m. Särskilt betonas effekterna av överlappande medlemskap och det socialiserande korstryck som därmed kan förväntas uppstå. Som material används sekundärdata från väljarstudier i Finland och Norge och för Sveriges del en studie av frivilligorganisationer. En viktig slutsats är att centrala teser i pluralistisk teori rörande effekterna av överlappande medlemskap inte infrias i de undersökta länderna. En stark sida i avhandlingen är den stora vikt som läggs vid den teoretiska diskussionen. Författaren visar också gott prov på förmågan att verkligen nyttja teorierna i sin empiriska analys. Dock är avhandlingen något ofokuserad. Den centrala forskningsfrågan kunde ha varit mera tydligt och precis formulerad, och den empiriska framställningen är ibland lite svävande. Det andra arbetet är bokkapitlet "The Role of Non-Profit Organizations in managing HIV/AIDS in Sweden (med Dagmar von Walden Lang, Aldershot; Ashgate, 1997). Det ger en grundlig och insiktsfull analys men saknar en teoretisk ram. Vissa policy-implikationer diskuteras visserligen på slutet, med det kommer för sent och ger för lite. I denna grupp är det därför avhandlingen som är den klart dominerande meriten.

Ett annat område är forskning om kooperativen. Här hänvisar Pestoff till boken *Between Markets and Politics. Co-operatives in Sweden* (Boulder, Westview, 1991). Syftet är att ge en

bred framställning om de kooperativa organisationernas ändrade interaktion över tid med sin omgivning. Det är en värdefull och meriterande bok. Den visar på en mycket god förmåga att utnyttja ett flertal teoretiska element och att tillämpa dessa på olika slag av empiri, men också på en god benägenhet att problematisera ett empiriskt tema från olika synvinklar. Man hade emellertid kunnat önska sig att bokens forskningsspörsmål varit klarare angivet, att teoribehandlingen varit mera disciplinerad och att den röda tråden i framställningen hade varit tydligare.

Inom kategorin "konsumentpolitik" har Pestoff två insända arbeten. Den ena är en rapport om konsumentinflytande och organisering som han skrev 1984 för konsumentpolitiska kommitténs räkning. Rapporten är klar och insiktsfull; den vittnar om goda kunskaper om politikområdet ifråga, och den har en relevant teoretisk ram. Det andra arbetet är uppsatsen "Organisationernas medverkan och förhandlingar i svensk konsumentpolitik", som utgivits både som bokkapitel och som tidskriftsartikel (*Tidskrift för Rättssociologi*, 1989). Framställningen har både teoretiska och empiriska poänger men brister något ifråga om klar struktur. Tillsammans är dock de nämnda skrifterna meriterande.

Två insända arbeten behandlar näringslivets organisationer. Det ena är ett konferenspapper 1994, som behandlar arbetsgivarnas organisationer i nio OECD-länder. Det är informativt på det deskriptiva planet men saknar samtidigt en teoretisk analys; det har därför knappast något meritvärde. Mera givande är skriften "Towards a New Swedish Model of Collective Bargaining and Politics" som ingår som kapitel i en editerad volym om industriella relationer i Europa (Aldershot, Avebury, 1994). Även om framställningen är huvudsakligen empirisk har den klara teoretiska kvaliteter. Ett annat område där Pestoff bedrivit forskning är omvandlingen i Östeuropa. Här redovisar han två arbeten. Den ena är boken *Reforming Social Services in Central and Eastern Europe – An Eleven Nation Overview* (Cracow Academy of Economics, 1995), som han redigerat och där han själv skrivit flera kapitel. Det handlar om reformer av de sociala välfärdssystemen i tidigare kommunist-

länder – om omvandling från allomfattande system till system fokuserade på de fattiga. Samlat är Pestoffs bidrag i boken klart meriterande. Han visar på ett gott teoretiskt och empiriskt grepp på ett nytt fält, och han ger en intressant inblick i den samhällsförändring som pågår i dessa länder. Men åter saknar man en mer ordnad tillämpning av teorin och en klarare design. Bokens huvudresultat presenteras i koncentrerad form som kapitel i en bok om ekonomiska förändringar i Östeuropa (New York, De Gruyter, 1996).

Hans bok *Beyond the Market and State. Social Enterprises and Civil Democracy in a Welfare Society* utkom 1998 på Ashgate. Avsikten med boken är att föreslå en alternativ välfärdsmodell, en modell som lägger vikt vid att främja brukarnas och de anställdas deltagande vid framställningen av sociala tjänster. Boken ger en intressant och stimulerande infallsvinkel på andra former för offentlig tjänsteproduktion, särskilt genom tillämpning av kooperativa organisationer. Studien har en tydlig teoretisk uppläggning men är mindre empiriskt orienterad. Den ger en vidsträckt teoretisk översikt men öppnar samtidigt upp ett något för stort teoretiskt landskap. Pestoff hade kunnat ekonomisera analysen och fått en klarare framställning.

Sammantaget uppvisar Pestoff en stor vetenskaplig produktion med flera böcker baserade på omfattande projekt. Hans styrka som forskare ligger i en mycket god teoretisk översikt på de forskningsfält där han arbetar, och han har också förmåga att diskutera, problematisera och kombinera dessa teorier. Hans produktion omfattar också ett stort och varierande empiriskt område, även om dessa ibland är varandra ganska närliggande. Svagheten ligger däri att han inte lägger mycket vikt vid att klart specificera sina forskningsuppgifter och ge läsaren den röda tråd som ska följas. Han har en tendens att gå fram på bred front i lite ordnat landskap. Han är något teoretiskt odisciplinerad. Det är så till vida typiskt att han inte publicerat mycket i internationella tidskrifter, där formatet är stramare, utan mer i böcker där strukturen är lite lösare. Men trots dessa invändningar råder det ej något tvivel om att Pestoff är professorskompetent.

Lars-Inge Ström (f. 1942) har en doktorsexamen i statsvetenskap 1978 vid Uppsala universitet och utnämndes till docent i ekonomisk politologi 1995 vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors samt till docent vid Mitthögskolan, Östersund. Hans karriär omfattar en rad akademiska och administrativa befattningar vid Mitthögskolan och SIR (Statens institut för regional forskning).

Som universitetslektor under många år (det står 30 år i ansökan, men vissa år har han varit tjänstledig för andra uppdrag) har Ström utan tvekan betydande *pedagogiska meriter* i form av undervisning på olika nivåer och kurser. Han har också examen från Lärarhögskolan i Uppsala. I ansökan redovisas dock inte vilken typ av kurser han undervisat, heller inte med vilken framgång. Ett betyg är dock att han valdes till bäste akademiska lärare vid Högskolan i Östersund och har där också varit prefekt för förvaltningsutbildningen liksom ämnesrepresentant för statsvetenskap. Han har författat ett underlag för ett nytt utbildningsprogram vid Mitthögskolan och medverkat i olika konferenser och seminarier inom utbildning. Han har fungerat som medhandledare för tre doktorander, varav en vid Wissenschaftszentrum Nordrhein-Westfalen. Inom Eurokonferensen i Hannover 2001 har han uppgiften att välja och handleda yngre forskare inom forskningsområdet "Regional Governance". Det framgår inte huruvida han någon gång undervisat inom forskarutbildning.

Ström har en lång lista av *administrativa meriter*, vari ingår hans ledarskap för SIR med ansvar för två större forskningsprogram, att han varit prorektor för Mitthögskolan i Östersund, och även varit dekanus och prefekt. Hans uppdrag som sakkunnig och utredare inom statsförvaltningen är också klart meriterande. Likaså har han gästforskat under många år i Tyskland och haft uppdrag inom EU. Dessa administrativa erfarenheter är hans starkaste tillgång.

Hans *vetenskapliga meriter* är inte helt lätta att värdera genom att han inte bifogat någon lista över sin totala produktion. I Sten Berglunds docentutlåtande från 1994 åberopas 20 skrifter förutom doktorsavhandlingen – i den nu föreliggande ansökan anges totalt 18 arbeten varav fem anges vara expertgranskade. Detta är ingen im-

ponerande produktion. Förklaringen står troligen att finna framför allt i hans administrativa meriter som är synnerligen gedigna.

Forskningen handlar om folkrörelsernas roll i det politiska systemet, om kommuner och lokal demokrati, om flernivåstyrning, om regional utveckling och om det europeiska integrationsperspektivet. Ett genomgående tema är hur samhället använder individer, grupper och organisationer i olika typer av förändringsarbete. Doktorsavhandlingen med titeln *Idrottsrörelsens politiska roll i Tredje riket, DDR och Förbundsrepubliken* är ovanlig inom statsvetenskapen när det gäller ämnesvalet och kan därför betraktas som en "nydanande" kartläggning och jämförelse av inställningen till idrottsrörelsen liksom dess roll som politisk skolning i tre olika politiska system. Metodologiskt och teoretiskt är dock avhandlingen relativt svag. Dess meritvärde motsvarar en "normal" doktorsavhandling.

Ström återkommer till temat idrott och politik i sin undersökning av idrottsföreningars verksamhet och roll i (den svenska) glesbygden i ett kapitel som ingår i Johnny Anderssons redigerade volym *Turbulens i rörelsen: sju perspektiv på idrottens framtid* som utgavs 1991 genom Sveriges Riksidrottsförbund och SISU. Det är en pilotstudie som endast marginellt sätter idrottsrörelsens roll i ett direkt statsvetenskapligt perspektiv och en beskrivning av enkätresultat av intresse främst för idrottsrörelsen själv. Ett liknande tema tas upp i utredningen *Föreningarna tar över* inom 1983 års demokratiberedning vid Civildepartementet som Lars-Inge Ström är författare till. Även denna undersökning har ett avnämarperspektiv snarare än ett vetenskapligt sådant och framställningen är teoretiskt spretig.

Regional utveckling och regionalpolitik är temat för fyra av de insända skrifterna. På detta område är Ström både beläst och kreativ, och förmedlar empiriskt intressanta resultat i statsvetenskapligt perspektiv genom de olika undersökningar som genomförts. Två av dessa är dock mycket korta beskrivningar – såsom det tre sidor långa kapitlet "Regionalism in Sweden" i Kretschmer/Hrbeks volym om europeisk regionalisering samt introduktionen till *Regional Strategies for an Innovative Economy*, som är en av Ström redigerad konferensvolym från SIR. Be-

tänkandet av kommittén om EU:s utvidgning med titeln *Regionala konsekvenser av EU:s östutvidgning* från 1997 där Ström varit särskild utredare är en klar merit. Det är en väl strukturerad och innehållsrik analys över regional utveckling i både ansökarländerna, främst runt Östersjön, och i den svenska kontexten. I bokkapitlet "Swedish Municipalities and the European Union" utgår Ström från en kommunenkät från 1991 om anpassningen till EU och analyserar nationella och internationella faktorer som kan ha påverkat europeiseringsprocessen. Tillsammans med finska kollegor (inom det under Marie-Louise von Bergmann-Winberg nämnda europeiska forskningsprojektet EUROLOG) skapar han ett aktivitetsindex för dessa två grupper av faktorer, där kommunernas insatser mäts. Uppsatsen hänger dock inte riktigt ihop, här finns många lösa trådar och strukturen är oklar.

Två skrifter som valts ut för bedömning handlar om svenska kommuner och lokal demokrati. *Den kommunala revolutionen* utgiven av SIR 1999 innehåller dels samma material som ovan nämnda uppsats om svenska kommuners anpassning till EU, dels material från betänkandet om EU:s östutvidgning som publicerades 1997. Boken *Lokal demokrati – Myt och verklighet* utgiven på Studentlitteratur 2002 är enligt förordet en analys av den lokala demokratins tillstånd i Sverige som försöker fånga en utveckling som inspirerats av det europeiska samfundet. Boken diskuterar svensk regional utveckling ur olika demokratiperspektiv med exempel från byar i Jämtland där empirin hämtats från olika undersökningar som Ström varit involverad i utan närmare motivering varför just dessa är relevanta fallstudier i detta sammanhang. Den teoretiska ansatsen är närmast essäistisk och man saknar en kritisk analys.

Slutligen finns en samförfattad artikel (som enligt uppgift accepterats för publicering i *European Political Science* 2003) om det utländska inflytandet på svensk statsvetenskaplig forskning. Detta är ett i huvudsak välskrivet och empiriskt grundat inlägg i frågan om svenska statsvetare blivit mer eller mindre påverkade respektive själva påverkat teori och metod i den internationella utvecklingen av ämnet.

Som sammanfattning kan sägas om Ströms vetenskapliga meriter att han visserligen är bred och inläst på många områden men att han inte har meriterat sig på betydande sätt efter docentutlåtandet. Framför allt efterlyses vetenskapligt stringenta liksom internationellt granskade verk i hans publikationslista. Slutsatsen är att Lars-Inge Ström inte kan anses kompetent för en professur i statsvetenskap. Bristerna är framför allt på det vetenskapliga området, medan hans pedagogiska och framför allt administrativa erfarenheter är goda.

Marie-Louise von Bergmann-Winberg (f. 1946), blev ekonomie doktor 1987 vid Helsingfors universitet, utnämndes 1988 till docent vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors och 2002 till professor i statsvetenskap vid Mitt-högskolan i Östersund. Hon har arbetat vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors, vid Svenska Social- och Kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet och sedan 1993 vid Mitt-högskolan i Östersund.

Bergmann-Winberg redovisar en lista på *pedagogiska meriter* vilken innefattar kursutveckling och undervisning på alla nivåer och inom en mängd olika områden. Kursprogrammet Europe 2000 som är en distanskurs med nya tekniker har hon utvecklat både för Svenska Handelshögskolan och Helsingfors universitet. Jämförande statskunskap, politiska idéer och kunskapsteori, finsk och nordisk politik, kommunal och regionalpolitik samt metodkurser ingår i hennes kursstema. Vid Helsingfors universitet har hon ansvarat för all kursplanering och större delen av undervisningen och hon valdes där till bästa lärare 1995. Deltagande i pedagogisk fortbildning, i arbetsgrupper kring flexibelt lärande och distansundervisning är ytterligare förtjänster. Inom forskarutbildningen har hon varit biträdande handledare (eftersom Östersund inte har examinationsrätt på forskarutbildningen) för tio doktorander vid olika lärosäten, inklusive i Tyskland och Finland. Hon är medlem i forskar- och handledargruppen inom den nationella forskarskolan i entreprenörskap sedan år 2000.

Hennes *administrativa meriter* inom forskningen inkluderar flera internationella nätverk och styrelseuppdrag inom olika universitet. Hon

har deltagit aktivt i de olika internationella konferenser som samlar statsvetare från Norden (NOPSA), Europa (ECPR) och världen (IPSA), där hon ingått i arbetsgrupper om jämförande politik och skapat goda kontakter med välrenommerade forskare. Det har lett till flera perioder som gästforskare vid utländska universitet. Hon var ordförande för ETOURs vetenskapliga råd 1997-2001 och är sedan 2002 prorektor med ansvar för forskningsfrågor vid Institutionen för samhällsvetenskap, Mitthögskolan. Hennes universitetsuppdrag är många och omfattar samtliga lärosäten hon verkat vid och hon har även genomgått ledarutbildning.

Bergmann-Winberg redovisar totalt 52 publikationer, varav tre böcker (två som redaktör) förutom doktorsavhandlingen, ett knappt tjugotal internationellt publicerade bokkapitel och artiklar, ett trettiotal forskningsrapporter och konferenspapper. Hennes publikationslista uppvisar hög och jämn forskningsaktivitet över åren, och flertalet har tillkommit från 1990 och framåt.

Ett genomgripande tema har varit jämförande studier samt nordisk kommun- och regionalförvaltning, liksom frågan om systemförändringar över tid på olika förvaltningsnivåer inklusive EU-nivån. Forskningen har även kretsat kring frågor om organisationsformer för den tredje sektorn och dess kopplingar till välfärdspolitik, samt europeisk integration och globaliseringens konsekvenser. Hennes doktorsavhandling *Välfärd, levnadsnivå och livsstil: en jämförande studie av Väst- och Östtyskland* (fritt översatt från tyska) är utgiven vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors 1987. Den grundläggande frågan som ställs är huruvida det politiska och socioekonomiska systemet påverkar välfärdsutvecklingen över tid (hon visar att så är fallet), och genom att även undersöka levnadsnivå och livsstil bidrar hon med en insiktsfull och teoretiskt spännande analys av det moderna välfärdsbegreppet. Undersökningen är empiriskt grundlig, systematiskt genomförd och en klar merit.

Den jämförande välfärdsforskningen vidgas till att omfatta även hälsofrågor i en uppsats från 1988 samt i ett konferenspapper till IPSA samma år. Ytterligare finns en välgjord jämförande översikt från 1989 med titeln "Private and Pub-

lic Production of Welfare Service in some Western Countries—a comparative analysis” i vilken hon diskuterar olika teoretiska modeller för välfärdsproduktion och deras effekter. Konsumentpolitiken behandlas i artikeln “Consumer Ombudsman: Pipe-Dream or Practical Policy” publicerad i *Journal of Consumer Policy* samt i ett kapitel om “The Nordic Perspective on Consumer Interests and the European Community after 1992” från Helenius och Matilainens redigerade volym *The Rejected Prospect: Highlighting the Scope of Consumer Influence and Ways of Approaching the Subject* publicerad som forskningsrapport vid statsvetenskapliga institutionen, Helsingfors universitet. Tillsammans med Ann-Mari Sätre Åhlander har hon vidare diskuterat utvecklingen av partnerskap, kooperation och socialt entreprenörskap i en antologi utgiven av SIR 2000 som även finns i en engelsk version i hennes redigerade bok om *Plural Economy and Socio-economic Regulation*. Boken är resultatet av att hon sedan 1999 leder en arbetsgrupp inom CIRIEC (International Centre of Research and Information on the Public and Cooperative Economy). Samma tema återfinns i ett kapitel om “Den sociala ekonomin – Kejsarens nya kläder, eller en regional utvecklingsmotor” i debattboken *Riv ner – bygg nytt* från 2001. Här analyserar hon välfärdsstatens förändring över tid och diskuterar begreppet social ekonomi och den tredje sektorns växande andel av välfärds- och serviceproduktionen. Även om denna översiktsartikel knappast kan anses teoretiskt banbrytande, vittnar den om hennes goda kunskaper på området och stilistiska förmåga. Med dessa arbeten visar von Bergmann-Winberg att hon behärskar ett brett område av olika politikfrågor kring konsumtion, välfärd och hälsa.

Den andra forskningsinriktningen handlar om lokal och regional förvaltning, där hon sedan 1989 grundade en grupp om European Local Governments (EUROLOG) tillsammans med Kurt Klaudi Klausen från Odense universitet. Resultatet av detta blev senare en av Klausen och Goldsmith redigerad bok om *European Integration and Local Government* utgiven på Edward Elgar 1997 där Marie-Louise von Bergmann-Winberg bidrar med ett kapitel om “The

Impact of European Integration on Regional and Local Government in Finland, Norway and Sweden”. Vid tiden för undersökningen var emellertid ingen av länderna medlemmar i EU, vilket gör att slutsatser av den karaktär som titeln av uppsatsen antyder kan vara svåra att belägga, och härvidlag diskuteras varken metodologiska problem eller tillförs mer aktuella uppgifter efter det svenska och finska medlemskapet i EU 1995. En ytterligare produkt av samarbetet inom EUROLOG är boken *Local and Regional Governance in Europe* redigerad av Gidlund och Jerneck 1999. I denna bidrar Bergmann-Winberg med ett kapitel “Finnish Regions and Municipalities in a Nordic Setting: Processes of Restructuring, Internationalisation and Integration” där de finska kommunernas omstrukturering skärskådas och jämförs med motsvarande utveckling i Danmark och Sverige. Analysen är innehållsrik, systematisk och välskriven och bidrar till debatten om regionernas Europa. Den är klart meriterande. Regionalism är även tema i flera ytterligare publikationer av vilka kan nämnas bokkapitlet “Inventing Regions in Scandinavia: Transfrontier cooperation in the Nordic countries” vilken återfinns i Gerhard Brunn och Peter Schmitt Egners *Grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Europa* från 1998 samt två publikationer från 2000: ett kapitel i en antologi från SIR om omformningen av regioner i Finland och ett med snarlik titel på tyska i en årsbok om federalism, subsidiaritet och regioner i Europa utgiven av Europäisches Zentrum für Föderalismus-Forschung Tübingen.

En svensk version finns i boken *Kommunernas internationaliserings- och integrationsprocesser: Region- och nätverksbyggande i Finland* utgiven 2001 genom SIR på Fritzes förlag. Boken har flera olika teoretiska utgångspunkter som inledningsvis presenteras och delvis upprepas från tidigare uppsatser. Liksom flera av de tidigare uppsatserna finns här alltför breda frågor, vilket gör att den teoretiska skärpan blir lidande i analysen. Bokens bidrag är således främst på den empiriska sidan. Rapporten *The Regional Impact of Community Policies: Implementation of Community Policies at the Regional and Local Level*, som von Bergmann-Winberg redigerat och givit ut på SIR 2000, är en god

översikt för en publik av praktiker. Slutligen har hon engagerat sig i forskning kring bioteknik och politik i två samförfattade publikationer.

Marie-Louise von Bergmann-Winberg framträder som en produktiv och engagerad forskare med ett brett internationellt kontaktnät. Många av hennes arbeten är dock producerade inom SIR. Hennes styrka ligger mer i det empiriska, medan den teoretiska analysen är markerat svagare. Hennes vetenskapliga produktion är relativt omfattande och klart meriterande och tillsammans med hennes goda pedagogiska och administrativa meriter är hon därmed kompetent för professur i statsvetenskap.

Tom Christensen: Rangering av søkerne

Som det fremgår av beskrivelsen og vurderingen av de seks søkerne er det tre av disse som finnes professorkompetent av komiteen: Micheletti, Pestoff og von Bergmann-Winberg. Alle av disse søkerne har en relativt omfattende og bred pedagogisk og forskningsadministrativ erfaring, så mht. til disse kriterier kan man ikke skille søkerne mye fra hverandre. Når det gjelder den vitenskaplige produksjonen har den for alle de tre søkerne et omfattende preg. Man savner imidlertid for alle tre en sterkere vekt på internasjonal publisering i tidsskrift med peer review. De har en tendens til å operere i de store formater når de publiserer internasjonalt, noe som er fortjenestefullt, men også potensielt innebærer et noe svakere kvalitetspress. Når det gjelder den teoretiske orienteringen er Pestoff og Micheletti klart mer teoretisk orienterte enn von Bergmann-Winberg, mens alle tre er relativt solide empirikere. Empirisk favner Micheletti og Pestoff videst og de dekker forskningsmessig en rekke tema, da med Micheletti som den som beveger seg mest inn på nye empiriske områder. I vurderingen mellom Micheletti og Pestoff kan det anføres at Pestoff er den som er den mest ambisiøse teoretisk av de to og som favner videst teoretisk og diskuterer teorien mest. Samtidig er han den av de to som er mest teoretisk uryddig og udisiplinert og han har problemer med å lage seg en konsistent teoretisk plattform.

Micheletti er mindre dristig teoretisk enn Pestoff, men samtidig mer stringent i sin tilnærming og makter oftere å integrere teori og empiri på en fruktbar måte. Derfor er jeg kommet til, under en viss tvil, at Micheletti bør stilles foran Pestoff.

Ut fra de ovenstående vurderinger vil jeg derfor rangere de tre kompetente søkerne på følgende måte til professoratet:

1. Michele Micheletti
2. Victor Pestoff
3. Marie-Louise von Bergmann-Winberg

Katarina Eckerberg: Rangordning av de sökande

Tre av de sökande är kompententa för en profesur i statsvetenskap, nämligen Marie-Louise von Bergmann-Winberg, Michele Micheletti och Viktor Pestoff.

I frågan om vetenskapliga meriter finner jag att Michele Micheletti har ett klart framsteg jämfört med de övriga två. Hon framstår som en mycket produktiv, bred och analytiskt begåvad forskare som dessutom uppvisar en klart stigande kurva över tiden. Hennes senaste verk om politisk konsumtion är både spännande och nydanande och hon befinner sig därmed i den s.k. "forskningsfronten". Det mesta av hennes vetenskapliga produktion är internationellt utgiven på välrenommerade förlag och håller hög standard. Victor Pestoff har en mer omfattande vetenskaplig publicering och en något bredare tematik och teoretisk förankring vilket talar till hans fördel i jämförelsen med Marie-Louise von Bergmann-Winberg. När det gäller den vetenskapliga stringensen finns det dock vissa brister hos bägge dessa två och nytänkandet är inte lika uttalat som hos Micheletti. Samtliga tre sökande är aktiva i den vetenskapliga debatten både inom och utom Sverige och kan karakteriseras som utåtriktade, initiativrika och framgångsrika ledare av forskningsprojekt. De uppfyller alla Karlstad universitets krav på forskningsprofilering inom ämnet statsvetenskap.

De pedagogiska och administrativa meriterna är goda för samtliga tre kandidater även om Bergmann-Winberg uppvisar något mer erfarenheter både inom forskarutbildning och led-

ningsuppdrag än övriga två. Jag menar dock att de vetenskapliga meriterna bör vägleda valet eftersom skillnaderna i övriga meriter inte är betydande. I jämställdhetsfrågan noterar jag att det råder en brist på kvinnliga professorer och prefekter i statsvetenskap och att detta talar ytterligare till fördel för Micheletti.

Min rangordning blir således:

1. Michele Micheletti
2. Victor Pestoff
3. Marie-Louise von Bergmann-Winberg

Axel Hadenius: Rangordning av de sökande

Kommittén har konstaterat att tre av de sökande är kompetenta att inneha en professur i statsvetenskap: Michele Micheletti, Victor Pestoff och Marie-Louise von Bergmann-Winberg. Vid en inbördes jämförelse dem emellan är det enligt mitt förmenande klart att Micheletti har ett försteg framför de två övriga. Hon har en bred och jämn produktion, där empirisk grundlighet ofta förenas med intressant teoretisk utblick och reflektion. Hon har en betydande internationell publicering bakom sig (i synnerhet i bokform, mindre i tidskriftsform). Micheletti är väl pedagogiskt och administrativt meriterad och har dessutom visat stor förmåga som organisatör och medverkande i forskningsprojekt liksom i många andra aktiviteter, både på det akademiska och det utom-akademiska området. Att hon på

senare tid med framgång beträtt ett nytt stort forskningsfält, förenat med ett utvecklat internationellt samarbete, är ett tecken just på detta.

Rangordningen mellan Pestoff och von Bergmann-Winberg är mindre självklar. Båda har utmärkta pedagogiska och administrativa meriter, och har dessutom stor erfarenhet av ledning och medverkan i forskningsprojekt. Båda har deltagit i internationellt samarbete och har publicerat sig internationellt. Här har dock Pestoff ett försteg; von Bergmann-Winberg publiceringsform — och delvis också hennes nätverk — har till betydande del haft en lokal förankring. Som forskare är de två påfallande olika. Pestoff gör de svepande — i bästa stunder inspirerande — teoretiska utblickarna, men han är inte alltid lätt att följa i spåren. Den empiriska förankringen kan ibland vara svajig och framställningen är allt som oftast något ofokuserad. Den starka sidan hos von Bergmann-Winberg är hennes solida empiriska förankring och hennes klara framställning. Hon är däremot mindre benägen att generalisera och att teoretisera kring de forskningsresultat hon redovisar. Vid samlad bedömning finner jag att Pestoff har en starkare meritering än von Bergmann-Winberg.

Min rangordning blir således denna:

1. Michele Micheletti
2. Victor Pestoff
3. Marie-Louise von Bergmann-Winberg

Litteraturgranskningar

ULRIKA WINBLAD-SPÅNGBERG: *Från beslut till verklighet. Läkarnas roll vid implementeringen av valfrihetsreformer i hälso- och sjukvården*. Acta Universitatis Upsalensis, Upsala Studies in Medicine. Uppsala 2003.

Ulrika Winblad-Spångbergs (UWS) doktorsavhandling lades fram vid medicinsk fakultet, vid enheten för hälso- och sjukvårdsforskning. Den kunde lika väl ha varit en avhandling i statsvetenskap – även om det kanske inte är helt vanligt att en statsvetenskaplig författare uppvisar sådana specialistinsikter inom ett sektorsområde. UWS undersöker den politiskt högaktuella frågan om läkarprofessionens roll vid implementeringen av reformer i sjukvården, och ämnet har därmed också, vill jag hävda, större politisk relevans än många statsvetenskapliga avhandlingar.

Frågeställningen kan ses som ett kritiskt fall av implementering genom professioner. Få förvaltningspolitiska utmaningar torde vara större än att få läkarkåren att verka för ökad valfrihet i vården, och författaren tolkar själv sitt fall som ett implementeringsmisslyckande.

Syfte och uppläggning – läkarkåren och valfriheten

Avhandlingens övergripande fråga är vilken roll *läkarnas inställning till valfriheten* spelat för implementeringen – eller den bristande implementeringen – av de valfrihetsreformer som genomfördes i svensk sjukvård under 1900-talets sista decennier. De flesta patienters val inom specialistvården förutsätter läkarens medverkan, dels därför att det vanligen krävs remiss, dels därför att läkaren är den primära informationskällan både när det gäller själva rätten att välja och i det konkreta valet av vårdgivare. Den reella valfriheten bestäms därför på den kliniska

nivån, i mötet mellan läkare och patient, och i det perspektivet är det läkarkåren som har ansvaret för att de politiska intentionerna uppfylls.

Tidigare studier pekar på att valfriheten i specialistvården inte utnyttjats särskilt mycket efter reformen – trots att andra undersökningar visar att patienterna faktiskt vill ha möjlighet att välja vårdgivare. Avhandlingens syfte är alltså att undersöka vilken roll läkarna spelat i sammanhanget. Detta syfte preciseras i fyra hypoteser (s 35–37).

Hypotes 1: En anledning till att valfrihetens intentioner inte realiserats är att den enskilde läkaren inte verkar valfrihetsbefrämjande i mötet med patienten.

Om hypotes 1 bekräftas – och det gör den enligt författaren – finns det anledning att också testa tre hypoteser om orsakerna.

Hypotes 2a: Läkarna kan inte hjälpa patienterna att välja eftersom de organisatoriska förutsättningarna för detta inte föreligger.

Hypotes 2b: Läkarna förstår inte syftet med reformerna och har bristfällig kunskap om regelverket, vilket gör det svårt att förmedla informationen till patienterna.

Hypotes 2c: Läkarna vill inte hjälpa patienterna att välja eftersom reformerna innebär att läkarnas autonomi hotas och patienterna riskerar att fatta felaktiga beslut.

De senare tre hypoteserna knyter an till Lenart Lundquists välkända aktörsmodell för implementering. Jag återkommer till den modellen i det följande.

UWS ägnar visserligen en del utrymme åt att diskutera utvärdering av offentlig politik. Men avhandlingen bör inte i första hand läsas som en utvärdering av just den aktuella reformen utan mera generellt, som ett empiriskt fall av implementering via professioner. I det perspektivet är det förstås särskilt tacksamt att studera den starka och tydliga profession som läkarkåren utgör.

Material och undersökningslogik – "most likely case"

UWS gör som nämnts en avgränsning till *valfrihet inom specialistsjukvården*, dvs. vid val av sjukhus eller annan specialistmottagning. Där emot behandlas inte val av husläkare. Det som studeras blir alltså läkarnas betydelse för patienternas inflytande vid remittering från vårdgivare A till vårdgivare B. Avgränsningen förefaller klok, den som är intresserad av läkarnas roll bör i första hand analysera de vårdval som verkligen kräver aktiv medverkan från läkarna själva, och detta gäller ju inte vid val av husläkare.

Den konkreta reform som är utgångspunkten är Landstingsförbundets rekommendation från 1989 om valmöjligheter i hälso- och sjukvården, en rekommendation som sedan legat till grund för reglerna om valfrihet i samtliga Sveriges landsting. Rekommendationen uppdaterades 2000 så att medborgarna numera i princip kan välja vård var som helst i Sverige. I de flesta fall behövs dock, åtminstone i praktiken, remiss från en läkare. Tidigare undersökningar, som presenteras i avhandlingen, pekar som nämnts på att de politiska intentionerna bakom valfrihetsreformerna inte har uppfyllts till fullo. Medborgarnas kunskap om valmöjligheterna är begränsad, de så kallade vårdströmmarna är relativt oförändrade trots valfriheten, och antalet klagomål till patientnämnderna om bristande valfrihet inom specialistvården är stort. Problemen tycks inte bero på ointresse från patienterna eller på administrativa hinder, inte heller på otillräcklig information till allmänheten eller på bristande utbud av vårdgivare – även om det finns skillnader mellan olika delar av landet. Däremot finns det rapporter som antyder att läkarna kan vara boven i dramat genom att de bara ger information om alternativ på direkt begäran av patienten. De tidigare studierna är dock inte särskilt omfattande, och de säger inte något om varför läkarna i så fall agerar som de gör.

För att pröva sina hypoteser undersöker UWS dels läkarnas attityder till valfriheten, dels deras faktiska handlande i samband med remittering av patienter. Materialet för detta är i första hand en *större enkätundersökning* utskickad till 960 läkare i Stockholms läns landsting (SLL) – med en effektiv svarsfrekvens på 60 procent. Dess-

utom rekonstruerar hon de politiska intentionerna i valfrihetsfrågan och granskar i en *fallstudie*, som bygger på intervjuer och dokument, hur valfrihetsreformerna genomförts organisatoriskt inom SLL.

Fallet SLL skall enligt författaren ses som ett "most likely case" i Harry Ecksteins anda. Detta innebär att undersökningen fungerar som ett kritiskt test av hur valfriheten skulle fungera under bästa tänkbara omständigheter, dvs. där de politiska och strukturella förutsättningarna är så gynnsamma som möjligt. Om patienterna inte kan utnyttja sin valfrihet i SLL, var skulle de då kunna göra det, är logiken. I ett landsting där de yttre förutsättningarna är goda blir det också lättare att testa vad UWS kallar "den professionella förklaringen" genom att respondenterna inte kan "gömma sig" bakom strukturella hinder (s 40). Jag tolkar det senare som att bakgrunds-förutsättningarna för att testa Hypotes 2c ("vill") är de bästa möjliga i Stockholm. Den professionella förklaringen borde innebära att läkarnas yrkesroll kan få dem att vilja något annat än vad som krävs för att uppfylla de politiska intentionerna bakom en reform.

Det finns ett problem med "most likely"-ansatsen. Om det som är mest troligt verkligen inträffar riskerar man att stå där med ganska ointressanta resultat av "so what"-karaktär. Det blir riktigt spännande först om man *inte* får de resultat som är mest troliga, t.ex. om man hittar oväntade problem. Då möjliggör en generalisering enligt Ecksteins logik både långtgående och spännande slutsatser. Vi skall ha detta i åtanke i det följande.

Undersökningens empiriska resultat

Hypotes 1 ("verkar") testas genom frågor om läkarnas faktiska agerande. Av de tre förklarande delhypoteserna testas *Hypotes 2a* ("kan") med hjälp av frågor om upplevda hinder. Här används också fallstudien för att undersöka om det *objektivt* sett föreligger hinder. *Hypotes 2b* ("förstår") testas genom kunskapsfrågor om gällande regler och politiska motiv bakom reformen och *Hypotes 2c* ("vill") genom frågor om läkarnas attityder till reformen och om hur de anser att den påverkar deras arbete.

Fallstudien av SLL bidrar alltså till att belysa delhypotesen "kan", men dess främsta funktion är att mer djupgående belysa en implementeringsprocess i en bestämd lokal och tidsmässig kontext. Stockholm gick i bräschen för utvecklingen i övriga landet och antog Landstingsförbundets rekommendation redan 1990. De borgerliga drev på, socialdemokraterna var länge avvaktande men har efter hand blivit alltmer positiva.

I dag erbjuder det samlade regelverket patienterna en betydande formell valfrihet, även om denna i praktiken fortfarande begränsas av remisstvånget. Det finns också inom SLL ett stort utbud av både offentliga och privata alternativ inom de flesta specialiteter (s 138). De organisatoriska och ekonomiska styr- och incitamentsystemen tycks inte heller, möjligen något förvånande, verka hindrande eller snedvridande för valfriheten (s 148). Kopplat till hypotes 2a ("kan") skulle detta betyda att det egentligen inte finns några administrativa eller utbudsmässiga hinder för läkarna att verka valfrihetsbefrämjande.

Det enda egentliga problem som framkommer i fallstudien gäller informationen. Trots ett betydande informationsutbud både via reguljära informationskanaler och i form av särskilda kampanjer har det uppfattas som svårt att nå ut just till läkarna (s 151–52). Här kan det vara intressant att koppla på Ecksteins "most likely"-inferens. Om det föreligger problem med informationen till läkarna i SLL borde dessa problem inte vara mindre i andra, politiskt mindre pådrivande landsting.

Den helt centrala empiriska delen i avhandlingen är den som bygger på *enkätstudien*. Här skall först och främst understrykas att författaren gjort ett föredömligt arbete med enkäten. Det gäller då hon utarbetat och testat formuläret, då hon ansträngt sig för att få in så många svar som möjligt, då hon konstruerat och prövat sina index och då hon gjort sina analyser. Därtill ger de reliabilitets- och validitetstest som redovisas i appendix uttryck för en berömvärd ambition att ställa de egna slutsatserna på svårast möjliga prov.

Henrik Tikkanens devis att "man måste planera noga eftersom ingenting går som man plane-

rat" gäller i särskilt hög grad för stora kvantitativa undersökningar, där man aldrig har möjlighet att gå tillbaka och göra om, t.ex. då en fråga visar sig inte fungera. UWS har följt Tikkanens råd genom att både planera noga och vara flexibel då det inte gått som hon planerat. Bland annat har hon skickat ut en kortare version av enkäten samtidigt som hon bett om en motivering av dem som väljer att ändå inte svara. På så sätt har hon lyckats höja svarsfrekvensen på sina mest centrala frågor och på köpet fått underlag för en bortfallsanalys.

Omsorgen och grundligheten gör naturligtvis resultaten extra trovärdiga. Vilken bild ger då enkätundersökningen? Först kan vi notera att majoriteten av läkarna säger att de ser patienternas valfrihet som *viktig*, att den har ett värde både för patienterna själva och för sjukvården. Så långt framstår alltså Stockholmsläkarna inte som några särskilt motsträviga paternalister.

Däremot anser två tredjedelar att valfriheten *fungerar dåligt*, och då de ombeds förklara varför hänvisar de flesta till att patienterna inte känner till sina rättigheter eller har bristfällig kunskap om vårdutbud, vårdinnehåll och vårdkvalitet. Ingen skyller bristerna på sig själv eller den egna kåren – trots att det stora flertalet framhåller att patienterna behöver läkarens hjälp för att kunna utnyttja valmöjligheterna (s 162–67). De hinder som läkarna själva ser tycks alltså ligga i patientens "kan" snarare än läkarens "vill".

Hur utfaller hypotesprövningen? *Hypotes 1* ("verkar") bekräftas. Det stora flertalet läkare informerar bara på direkt förfrågan patienterna om deras rätt att välja, och detsamma gäller för informationen om olika remitteringsalternativ. Samtidigt är det sällan som patienterna efterfrågar sådan information – fortfarande enligt läkarna själva (s 171–72).

Och de tre förklaringshypoteserna? Beror den bristande informationen på att läkarna inte kan, inte förstår eller inte vill? Den frågan undersöks med hjälp av index för "kan", "vill", "förstår" och "verkar", baserade på ett tjugotal av enkätfrågorna. Hypotesprövningen görs med Spearman's r , som är en kusin till Pearson's r , avsedd för ordinalskalor. Resultatet blir att "kan"-hypotesen avvisas, medan signifikant samvariation konstateras både mellan "förstår" och "verkar"

och mellan "vill" och "verkar" (s 197–202). Det finns alltså inget signifikant samband mellan läkarnas uppfattning av administrativa hinder och deras agerande för valfrihet. Däremot föreligger ett signifikant samband mellan läkarnas kännedom om regelverket och deras agerande för valfrihet, liksom mellan deras på olika sätt uttryckta vilja att stödja valfrihet och deras faktiska agerande för valfrihet.

Författaren beskriver själv de samband hon finner som "signifikanta men svaga" (s 203). Med svaga menar hon att korrelationerna mätta som Spearmans r är förhållandevis låga ($r=0,12$ för "förstår" och $r=0,26$ för "vill"). Det kan ligga något i det. De observerade sambanden pekar visserligen på en tydlig tendens, åtminstone då det gäller "vill", men de är inte mycket att hålla i handen om man vill göra förutsägelser om en enskild läkare. Å andra sidan är det inte så ofta som man får särskilt höga r -tal i samhällsvetenskapliga studier. I just det här fallet kan frågan om r -talens storlek emellertid även diskuteras från en annan aspekt, nämligen undersökningens teoretiska utgångspunkter. Jag återkommer till det i det följande.

Generella implikationer

Några olika generella implikationer av resultaten diskuteras i avhandlingen. I sin analys av bortfallet framhåller författaren, något förvånande, att det mest relevanta skulle vara att jämföra gruppen som svarat med den totala populationen av *läkare i hela landet* med samma specialiteter (s 160). Frågan är emellertid hur relevant detta egentligen är, givet den "most likely"-logik som ligger bakom valet av Stockholm som fall. Mer i Ecksteins anda är i så fall en generalisering till *andra landsting*. Om läkarkåren i Stockholm, med allmänt goda förutsättningar för valfrihet, inte "verkar" för reformen ser det inte så lovande ut för andra landsting heller. Detta är då en inferens på *systemnivå*.

Motsvarande inferenslogik kan dock inte utan vidare tillämpas på de tre förklarande delhypoteserna, som ju ligger på *individnivå*. Den eventuella inverkan av "kan", "förstår" och "vill" på "verkar" kan provas oavsett om medelvärden på den beroende variabeln är högt eller lågt. Valet

av SLL som kontext motiverades ju av att de goda bakgrundsförutsättningarna skulle göra prövningen av den professionella hypotesen 2c ("vill inte") tydlig. Att "kan" inte inverkar signifikant på "verkar" i SLL övertygar oss däremot inte om att det inte skulle göra det i ett annat landsting där de politiska och strukturella förutsättningarna allmänt sett är sämre.

Enligt UWS pekar resultaten också på en *allmän svårighet att implementera reformer inom sjukvården* till följd av oklarheten i det politiska ansvaret. Denna oklarhet leder till bristande styrning av implementeringsprocessen, vilket i sin tur kan leda till ett ojämnt utnyttjande av vården och på sikt hota den demokratiska legitimiteten. Hade landstingen givits bättre förutsättningar och tydligare vägledning hade implementeringen blivit bättre, är tanken. Om vi skall tro författaren har implementeringsteorin inte så mycket att bidra med i detta sammanhang heller, eftersom diskussionen kring implementeringsmisslyckanden sällan behandlar beslutsfasens betydelse för genomförandet (s 213–14). Jag har inte tillräcklig överblick för att avgöra om kritiken är rättvis, men visst har det på senare år ändå förekommit en diskussion kring begreppet "policy design"?

Oavsett detta kvarstår ändå frågan hur långt man i just detta fall kunde ha kommit med tydligare riktlinjer från Landstingsförbundet, det rör sig som sagt om ett osedvanligt "hard case" av implementering genom professioner. Vem känner egentligen till något exempel på att man har lyckats få läkarkåren att verkligen engagera sig i patienternas valfrihet?

Då tror jag mer på de generella implikationer som mera direkt gäller *professionernas roll i implementeringen*, nämligen att den starka läkarprofessionen skulle styras av den biomedicinska kunskapsmodellen även när det handlar om frågor som val av vårdgivare (s 215). I sin intressanta teorigenomgång finner UWS att den statsvetenskapliga implementeringsteorin inte tillräckligt beaktar skillnader mellan olika yrkesgrupper. Detta gäller även för Lipsky och andra författare, som i och för sig betonar mötet mellan professionella tjänstemän och klienter. Den sociologiska professionslitteraturen å andra sidan analyserar visserligen skillnader mellan yrkes-

grupper, men har sällan något policy- eller implementeringsperspektiv. "Professionerna tycks existera inom ett tomrum där politiska direktiv och strukturella förhållanden aldrig synliggörs" (s 216). Det är här som UWS ger sitt bidrag genom att i sin undersökning koppla samman de båda diskurserna. (Ett annat viktigt svenskt bidrag bör också framhållas i sammanhanget, nämligen Bo Rothsteins doktorsavhandling, där han bland annat studerar lärarkårens roll i den bristfälliga implementeringen av enhetsskolereformen. Rothstein diskuterar visserligen inte frågan i termer av implementering genom professioner, men det skulle han säkerligen ha gjort om han skrivit avhandlingen i dag!)

Att utgå från de politiska intentionerna I avhandlingens teorikapitel tar UWS bland annat upp den seglivade distinktionen mellan "top-down" och "bottom-up" i statsvetenskaplig implementeringsteori. Det är dock inte helt klart var hon vill placera sin avhandling längs den dimensionen. Å ena sidan framhåller hon (s 45) att bottom-upperspektivet "betonar olika yrkesgruppers centrala roll", och att man med denna utgångspunkt intresserar sig för den nedersta delen av organisationen (s 58), något som stämmer väl med hennes egen empiriska frågeställning. Å andra sidan betonar hon att top-down "tar sin utgångspunkt i de politiskt fattade besluten i organisationens topp" (s 52), och att enligt detta tänkande "...en implementering är lyckad när de uppsatta målen leder till motsvarande förändring av verksamheten" (s 53–55), samt att sådana misslyckanden ofta förklaras med brister i den bakomliggande programteorin (s 57–58).

I själva verket är dock, som ofta påpekats, distinktionen top-down kontra bottom-up alltför endimensionell – och ofta polemisk. Även den som primärt är intresserad av politisk måluppfyllelse bör rimligen intressera sig för vad som händer på de lägre nivåerna i en organisation. Och även den som är intresserad av spelet mellan olika aktörer inom förvaltningen har goda skäl att fråga sig vilken roll de uttalade politiska målen kan ha i sammanhanget. Den intressanta perspektivfrågan handlar inte om analysnivån och inte heller om hur makten de facto är förde-

lad mellan olika nivåer – det är en empirisk fråga – utan om huruvida en studie är relaterad till politiska mål och intentioner eller inte. Själv föredrar jag därför att tala om *policiperspektiv*, då man på något sätt ställer sina resultat mot politiska intentioner, kontra *spelperspektiv*, då man mer förutsättningslöst studerar samspelet mellan olika aktörer och institutioner.

I så fall har UWS i huvudsak ett *policiperspektiv*. Det är uppenbart att de politiska målen med reformen tilldelas en central roll. Författaren citerar bland annat med gillande Evert Vedungs argumentation om fördelarna med en s.k. måluppfyllelsemodell för utvärdering, som utgår från de politiska mål som fastställts och institutionaliserats i demokratisk ordning.

Jag instämmer i att en sådan utgångspunkt ofta är den mest fruktbara i ett *policiperspektiv*. Frågan är bara vilken som är *normkällan* i det aktuella fallet, där den reform som studeras inte byggs på ett riksdagsbeslut. UWS talar om ett "gradvis uppbyggt pussel" av statlig lagstiftning och överenskommelser och rekommendationer på landstingsnivå. Hon ser dock Landstingsförbundets rekommendation från 1989 som den i sammanhanget viktigaste pusselbiten. Men kan verkligen rekommendationer utfärdade av ett samarbetsorgan mellan landstingen uppfattas som demokratiskt institutionaliserade på samma sätt som ett riksdagsbeslut?

Svaret är enligt min uppfattning ja, förutsatt att man som i detta fall verkligen kan härleda rekommendationen ur riksdagens och landstingens beslutsfattande. Det är då inte rekommendationen i sig som är normkällan utan det faktum att dess innehåll antagits i demokratisk ordning av SLL, som i sin tur fått frågan delegerad till sig från staten. Uppgiften blir då att rekonstruera den så kallade programteorin för det program man undersöker genom att göra vad Evert Vedung beskriver som "en rekonstruktiv tolkning av reformbärarnas föreställningar". I det aktuella fallet gäller det framför allt två frågor: Vilken valfrihet för patienterna har man mer precis tänkt sig att uppnå genom reformen? Och hur har man närmare bestämt tänkt sig att läkarna skall bidra till denna valfrihet?

Problemet är att de normkällor som UWS utgår från inte är särskilt tydliga om intentionerna

i dessa båda avseenden. Vad jag kan se är två olika tolkningar möjliga, en stark och en svag. Den *starka tolkningen* innebär att varje val av specialistvård skall göras så autonomt som möjligt av patienten med beaktande av hela det relevanta utbudet av vårdalternativ och med hänsyn till andra medicinska och administrativa hinder och möjligheter. Om detta skall fungera ställs långtgående krav på att läkarna skall vara behjälpliga i valen. Och då pekar UWS' undersökning på problem. Den *svaga tolkningen* innebär att valfriheten i första hand skall ge den patient som så önskar möjlighet att välja bort alternativ som han eller hon är missnöjd med och att undvika alternativ som han eller hon är tveksam till. Med den tolkningen kan det kanske vara tillräckligt att läkarna informerar på begäran, som de flesta trots allt säger sig göra.

Det är uppenbart att författaren utgår från den förra, starkare, tolkningen i sin analys. Målet måste vara att *varje* patient skall känna att den valt sjukhus eller i alla fall erbjudits denna möjlighet", skriver hon t.ex. (s 115). Det räcker inte att patienterna känner till att de får välja och upplever att de har faktiska möjligheter, de måste även faktiskt utnyttja sina valmöjligheter för att man skall kunna tala om inflytande (s 24, 111). Och slutsatsen blir också, tämligen kategoriskt, att läkarna inte ändrat sitt beteende på det sätt som reformernas genomförande kräver (s 207). Om vi kompletterar den slutsatsen med de goda politiska och strukturella förutsättningarna i SLL ser det onekligen mörkt ut för valfriheten i sjukvården. Vi har då ännu ett fall att införliva med förvaltningsforskningens välfyllda samling av implementeringsmisslyckanden.

Frågan är emellertid vilket stöd författaren egentligen har för sin starka tolkning. Det talas i "förarbetena" (mina citationstecken föranleds av att det alltså inte rör sig om lagstiftning) om att klinikerna har skyldighet att informera patienterna, om samråd med läkaren i samband med valen (s 130) och om att landstinget har förväntningar på läkarna (s 140). Men något klart definierat ansvar kan inte utläsas, och UWS framhåller själv att det är otydligt hur reformen egentligen är tänkt att implementeras (s 120, 209). Läkarna är ju inga vanliga förvaltnings-tjänstemän som mer allmänt har att uppfylla de

politiska intentionerna, utan deras främsta ansvar är fortfarande att bota patienterna. Och de styrmedel som riktas mot dem i valfrihetsreformen är enbart informativa.

Om reformbärarna verkligen avsett att läkarna på eget initiativ skulle presentera olika vårdalternativ för patienterna borde det nog ha framgått explicit i förarbetena. Själv är jag därför mer benägen att tolka intentionerna som en valfrihet i den svagare meningen. Och då blir skälet att vara missnöjd med implementeringsprocessen och läkarnas agerande genast svagare.

Åtminstone borde UWS ha diskuterat sina resultat i ljuset av båda de alternativa tolkningarna, särskilt som "most likely"-logiken ger helt olika inferenser beroende på om man väljer den starka eller svaga. Försöket att genomföra en valfrihetsreform med stöd av läkarkåren kan ses som ett "least likely case" av implementering via professioner. Om vi finner att flertalet läkare i SLL inte bara tycker att patienternas valfrihet är viktig utan också faktiskt ger information om olika vårdalternativ – om så bara på patientens begäran – är det kanske inte så illa i ett minst troligt fall. Man skulle rent av kunna tala om en oväntad implementeringsframgång.

Symbolpolitik?

Är inte hela reformen bara en fråga om symbolpolitik? Det är en tanke som ligger nära till hands, men UWS avvisar den och hävdar att den politiska viljan att öka valfriheten verkligen var äkta.

Har hon rätt i det? Det finns onekligen indikationer som pekar mot symbolpolitik. Det bristfälligt preciserade informationskravet, frånvaron av anvisningar från Socialstyrelsen, det faktum att egentligen inga ekonomiska resurser sätts på reformens genomförande (s 104), avsaknaden av formell reglering i överenskommelserna mellan staten och Landstingsförbundet. Och detta trots att tidigare erfarenheter faktiskt visat på att informationen till läkarna om vad som förväntas av dem kunde vara ett problem. Har politikerna inte tänkt igenom problemen – eller handlar det om symbolpolitik trots allt?

Var finner vi svaret på en sådan fråga? I huvudet på politikerna är ett närliggande bud, men

vilken eller vilka politikers huvud i så fall? Den institutionaliserade måluppfyllelsemodellen innebär ju att intentionerna lösgjorts från de enskilda aktörerna och nedlagts i de demokratiska besluten. Såvitt jag kan förstå rymms idén om symbolpolitik inte i tanken om att utgå från de intentioner som institutionaliserats genom demokratiska beslut – åtminstone så länge det inte i förarbetena direkt framgår att en reform bara är symbolisk! (En annan sak är att en tänkbar *förklaring* till oklara eller motsägelsefulla intentioner skulle kunna vara att politikerna egentligen inte själva menat allvar med de intentioner som de institutionaliserat, något som UWS alltså avvisar i detta fall. En *uppfattning* om att det kan röra sig om symbolpolitik skulle också kunna vara en förklaring till att vissa *läkare* inte tar valfriheten på allvar, något som UWS också framhåller, jfr nedan)

Man kan hävda att idén om institutionaliserade programteorier tar politiken och demokratin på allvar. Man kan möjligen också hävda att detta är naivt. Men vad man inte kan hävda är att man med en sådan utgångspunkt borde komma fram till att en viss reform handlar om symbolpolitik. Svaret på frågan om symbolpolitik eller ej kan inte ges med det policyperspektiv som UWS har i sin avhandling. Det är en annan studie som kräver ett perspektiv som inte tar den institutionaliserade programteorin på lika stort allvar.

Valfrihet och konkurrensutsättning

Valfrihetsreformerna har inte bara syftat till ökat patientinflytande utan ibland även till ökad konkurrensutsättning inom vården, t.ex. inom ramen för den så kallade Stockholms-modellen. UWS avgränsar dock bort dessa aspekter från sin undersökning. Eftersom avhandlingen inte utgör någon utvärdering mot mål, utan programteorin bara tjänar syftet att nagla fast intentionerna bakom reformen implementering uppfattar jag den avgränsningen som onödig. Läkarnas roll i implementeringen har direkt betydelse för patienternas valfrihet. Om en eventuellt ökad valfrihet i sin tur leder till ökad konkurrens är detta i så fall en effekt i nästa steg och på makronivå. Läkarnas agerande i remissituationen för-

väntas inte vara annorlunda i en programteori som bara syftar till valfrihet än i en som också i nästa steg syftar till ökad konkurrensutsättning på en marknad.

Den som är intresserad av hur läkarna genom sitt agerande indirekt bidrar till reell konkurrens mellan vårdalternativen kan därför läsa avhandlingen med samma behållning som den som bara intresserar sig för valfriheten direkt. Den avgränsning från konkurrensfrågor som UWS deklarerar får bara studieobjektet att oförtjänt framstå som mindre allmänintressant än vad det egentligen är.

Lundquists modell

UWS framhåller att hon – till skillnad från upphovsmannen själv – prövar användbarheten hos Lundquists modell på ett empiriskt material. Hon hävdar också att det tämligen låga förklaringsvärde hon finner "skall betraktas som en kritik av den ursprungliga modellen" (s 203).

Man kan dock sätta frågetecken för denna kritik. Om en läkares eventuella valfrihetsbefrämjande agerande inte sammanhänger med i vilken utsträckning han eller hon kan, förstår eller vill, vad beror det då på? Om problemet ligger i modellen borde det vara möjligt att peka på någon viktig faktor som Lundquist bortser från, *och denna faktor bör då vara möjlig att integrera i modellens allmänna struktur*. UWS diskuterar en del alternativa förklaringar: att läkarna av politiska skäl inte vill verka för reformen, att frågan är underordnad akuta resursproblem, att äldre och sjuka patienter inte anses kunna ta ställning, och att läkarna inte tar valfriheten på tillräckligt allvar (s 203). Alla dessa bakomliggande förklaringar kan i och för sig ha sin relevans, men jag kan inte förstå annat än att de i så fall mycket väl skulle rymmas bakom Lundquists "kan", "förstår" och "vill".

Frågan är dock om modellen alls är tänkt att prövas empiriskt. Jag läser den i stället som en abstrakt och förenklad idealtypsmodell som i princip innefattar alla faktorer som på mikronivån påverkar den rationelle aktörens val. Den gör därmed i princip anspråk på att alltid vara sann givet sina rationalistiska förutsättningar. Som jag ser saken är det åtminstone en sådan

idealtypisk tolkning av modellen som gör den mest användbar. (De flesta samhällsvetenskapliga teorier kan användas både som förslag till empiriska generaliseringar och som idealtypisk tolkningsrelief—bara man inte försöker göra bådadera samtidigt. Att jag menar att Lundquists modell lämpar sig bäst för det senare hänger samman med att den är så renodlad och generell. Det är också det som ibland gör det svårt att i en verklig kontext dra gränsen mellan "kan", "förstår" och "vill".)

Det kan tyckas att den idealtypiska tolkningen bara gör saken värre för modellen. Om den gör anspråk på att alltid vara sann borde den väl förklara mycket mer av läkarnas agerande än den tycks göra. Men om den inte uppfattas som ett förslag till empirisk generalisering utan som en teoretisk renodling är det inte ens meningsfullt att försöka verifiera eller falsifiera den empiriskt. "Om verkligheten inte stämmer överens med idealtypen är det verklighetens problem", har Olof Petersson träffande framhållit. Kanske är hans formulering väl tillspetsad—även en renodling bör nog vara relevant för den verklighet som den avser att renodla—men den belyser väl logiken bakom idealtypsanalys.

Att det inte är meningsfullt att testa Lundquists modell i termer av sant eller falskt hindrar inte att den kan användas som utgångspunkt för mer specifikt teoretiserande och för operationalisering på det sätt som UWS gör. Hon gör det också på ett övertygande sätt och väl anpassat till sina egna aktörer, dvs. läkarna. Men den empiriska operationaliseringen kan alltså inte användas för att vederlägga idealtypsmodellen, så länge man inte kan peka på någon dimension som saknas i den, och det gör inte UWS. Som jag ser det bör hennes operationalisering snarare ses som *inspirerad av* Lundquists modell än som ett test av den. I det avseendet—som idealtypisk utgångspunkt—har den uppenbarligen varit fruktbar.

Även om jag således menar att kritiken mot Lundquist utifrån avhandlingens empiriska resultat skjuter över målet, kan jag instämma med UWS då hon skriver att det finns anledning att utveckla hur "kan", "förstår" och "vill" hänger ihop (s 217–18). Och detta gäller både idealtypiskt och i olika empiriska kontexter.

I ett avseende hade avhandlingen mått väl av ett friare förhållningssätt till Lundquists idealtyp, och det är i operationaliseringen av "vill". Redan oavsett frågan om den fria viljan står det klart att begreppet "vill" inrymmer en rad olika dimensioner, något som UWS själv också framhåller. Hon diskuterar dock mest en av dem, nämligen att läkarna inte skulle vilja därför att deras autonomi i så fall skulle gå förlorad. Ofta formuleras avhandlingens slutsatser om "vill" i termer av maktbalans och att läkarna "känner sig hotade" av valfriheten. Mindre utrymme lämnas åt en annan politiskt relevant dimension, nämligen den som har att göra med den biomedicinska kunskapsmodellens dominans och den upplevda risken för att patienten gör medicinskt felaktiga val. En tredje aspekt av "vill" handlar om rena arbetsmiljöfrågor som bristande tid, ökade kostnader och besvär. Alltså ett "vill inte" som i förlängningen kan bli ett "kan inte". I ett politiskt perspektiv skulle det då vara en fråga om otillräckliga resurser. En fjärde aspekt, som redan antytts, skulle vara att läkarna inte vill verka för något som de uppfattar som symbolpolitik.

Med de frågor som ställts och de index som konstruerats blir det svårt att i analysen skilja mellan olika "vill" (eller egentligen mellan olika *bakomliggande förklaringar* till "vill inte"), något som nog borde ha problematiserats mer. Däremot ser jag inga motsvarande problem med "kan" och "förstår", där UWS låter "kan" stå ganska entydigt för upplevda yttre hinder och "förstår" för kunskap om reformens innebörd.

Slutord

UWS behandlar ett ämne som borde vara helt centralt inom implementeringsteorin, men som tidigare inte ägnats särskilt mycket empirisk forskning. Hon har på ett systematiskt och övertygande sätt genomfört en empirisk studie baserad på två egna material, och särskilt är hennes enkätundersökning en imponerande prestation inom ett forskningsfält där kvantitativa ansatser är sällsynta. Hennes operationaliseringar är genomgående rimliga och välmotiverade i relation till de teoretiska diskurserna om implementering och professioner. Framställningen är föredömligt tydlig och väldisponerad med pedago-

giskt inlagda presentationer och sammanfattningar av de olika kapitlen och delavsnitten.

Vad jag skulle ha velat se mer av är framför allt diskussioner och analyser kring de olika "vill". I vilken utsträckning står ovilja för rå maktlystnad, välvillig paternalism, allmän resursbrist eller bristande tilltro till politikernas avsikter? Svaret på den frågan är av stor betydelse för hur man skall se på de politiska implikationerna av studien.

Att implementera valfrihetsreformer genom läkarkåren kan förefalla ungefär lika vådligt som att leta efter en gasläcka med cigarrretändare. Åtminstone ställer det den grundläggande spänning som finns vid implementering genom professioner på sin spets. Läkarnas professionella ansvar är betydligt äldre och mer etablerat än välfärdsstaten – och deras legitimitet sannolikt högre. Så här om någonsin kan vi tala om ett kritiskt fall av implementering via professioner. Med den svaga tolkning av reformens intentioner som jag föreslagit behöver vi inte se resultaten som ett entydigt implementeringsmisslyckande. Men genom att UWS håller på sin starka tolkning finner hon ingen anledning att resonera i sådana banor.

Kan man dra några generella slutsatser om olika yrkeskårens roll i implementeringen av politik? Eller är varje profession unik? Om vi ställer Ulrika Winblad-Spångbergs och Bo Rothsteins avhandlingar bredvid varandra ser vi två professioner som inte uppfyller den roll i implementeringen som de tilldelats (med reservation alltså för min svaga tolkning av valfrihetsreformen). I båda fallen ligger problemet i att reformbäramnas förväntningar strider mot kårens egen, vetenskapligt grundade, syn på sin yrkesroll. Om staten skall kunna utnyttja en stark profession för politiska syften bör den åtminstone göra det på ett sätt som inte står i strid mot kårens yrkesetik. Valfrihetsreformer i vården och jämlikhetsreformer i skolan innebär däremot att staten stryker professionen mothårs. Och då finns det tydliga gränser för vad som kan uppnås.

Bo Bengtsson

ALEX CALLINICOS: *Jämlikhet*. Daidalos, 2002. ISBN: 91-7173-159-8.

Vid sidan av frihet och rättvisa är jämlikhet det ämne som debatterats flitigast inom modern politisk filosofi vilket är föga förvånande med tanke på att ojämlikheten i världen ökat dramatiskt på sistone. Inkomstskillnaden mellan den rikaste och den fattigaste femtedelen av världens befolkning har vuxit från 30 mot 1 1960 till 74 mot 1 1997 (s. 7). Ökad ojämlikhet är dock inte enbart ett nord/syd problem. Även väst har drabbats. I Storbritannien har andelen fattiga under de senaste tjugo åren ökat från fyra till fjorton miljoner, vilket motsvarar en dryg fjärdedel av landets befolkning. Samtidigt har landets medelinkomst stigit! Under samma tid har Ginikoefficienten, som mäter graden av jämlikhet i ett samhälle, stigit dramatiskt (s. 10).

Den brittiske statsvetaren Alex Callinicos spårar jämlikhetstankens födelse till sjuttonhundratalets borgerliga revolutioner. Vid denna tidpunkt var kravet på jämlikhet blott ett krav på att den politiska sfären skulle vara öppen för alla "medborgare" och inte längre vara reserverad för en aristokratisk elit. Det är först i och med socialismens framväxt som jämlikhetstanken kopplas till tillgången på materiella resurser och viljan att förbättra villkoren för de sämst ställda. På denna punkt misstar han sig emellertid. Jämlikhetstanken är inte en relativt modern företeelse. Tankar om jämlikhet i ordets moderna betydelse, som rör utjämningen av ekonomiska och sociala villkor, finner vi redan i antikens Grekland. Även i de urkristna församlingarna med sin närmast kommunistiska livsstil fanns ett starkt utvecklat jämlikhetspatos.

När det gäller den moderna debatten kring jämlikhet ligger fokus på det brittiska Labourpartiet. De brittiska socialdemokraternas syn på hur ojämlikheten skall åtgärdas har varierat. Mest påtaglig är den förändrade inställningen till offentligt ägande. Från att ha haft en framträdande plats på dagordningen under trettioalet så ledde efterkrigstidens högkonjunktur till att statligt ägande spelat ut sin roll. En nationellt organiserad kapitalism tillsammans med en ekonomisk politik som garanterar full sysselsättning ansågs vara fullt tillräckligt för att skapa ett jäm-

likt samhälle. Under de senaste trettio åren har synen på jämlikhet förändrats drastiskt i en nyliberal riktning. Blairs Nya Labour tror att ojämlikheten i samhället minskar om blott de arbetslösa motiveras att arbeta. Detta uppnås genom att skära ned de arbetslösas välfärdsförmåner, samtidigt som företagen ges incitament, i form av skattelättnader, till nyanställningar.

Jämlikhet och filosofin

Den filosofiska diskussionen kring jämlikhet på nittonhundratalet har enligt Callinicos kretsat kring två skolbildningar. De som förespråkar *jämlik välfärd* anser att jämlikhet är uppnått när människors välfärdspreferenser är uppfyllda medan *egalitärister* betonar en utjämning av tillgången på materiella resurser. Välfärdisternas position är problematisk då de kan bli tvungna att tillfredsställa kostsamma preferenser och preferenser som kan vara djupt kränkande för andra om detta är vad mottagarna av välfärd eftersträvar, vilket är bisarrt. Slutligen talar förekomsten av adaptiva preferenser, dvs det faktum att människor har en benägenhet att anpassa sina preferenser efter levnadsförhållandena, emot välfärdismen. Enligt Callinicos måste en anhängare av jämlik välfärd hävda att ett samhälle är jämlikt även om det finns stora skillnader i resursfördelning så länge människor med eländiga levnadsförhållanden accepterar sin lott i livet. Detta är emellertid absurt vilket gör att denna jämlikhetssyn måste förkastas.

Även tanken att jämlikhet är liktydigt med jämlikhet i resurser kritiserar. Egalitärister beskylls för att acceptera betydande ojämlikheter ifall dessa gynnar de sämst ställda (Rawls) eller om de grundas i de val som människor gjort, som hon är ansvarig för (Dworkin). Enligt Callinicos är problemet med Dworkin att han inte tar hänsyn till adaptiva preferenser. Som en följd av detta beskylls Dworkins teori om *jämlika resurser* för att spela den jämlikhetsfientliga högen i händerna genom att personer vars levnadsförhållanden gjort dem odriftiga och oambitiösa missgynnas av nämnda teori. Eller som John Roemer uttrycker det: "*Preferenser anpassas ofta efter vad personen felaktigt bedömer som nödvändigt, och samhället gör honom ing-*

en tjänst genom att acceptera konsekvenserna av att de fullföljs" (s. 61f).

Dagens filosofer kritiserar även för att lägga för stor vikt vid tillgången på materiella resurser. Enligt Callinicos handlar jämlikhet om mer än pengar. Den måste kopplas till människors livsmöjligheter. Amartya Sens teori om "*jämlika förmågor*" har tagit fasta på detta. Denna teori, som utgör ett mellanläge mellan välfärdister och egalitärister, hävdar att det är friheten att uppnå jämlikhet snarare än medlen för uppnåendet av jämlikhet eller det faktiska uppnåendet av välfärd som är viktigt. Målet med jämlikhetssträvandet är, enligt Sen, att åstadkomma jämlikhet i våra olika förmågor att fungera och den därtill hörande möjligheten att leva det liv vi värdesätter. Fördelen med denna teori är, enligt Callinicos, att den visar att det Nya Labour missar sig när de hävdar att jämlikhet och frihet står i motsatsförhållande. Enligt Sen förutsätter frihet och jämlikhet varandra genom att friheten tillhör jämlikhetens möjliga tillämpningsfält medan jämlikheten tillhör frihetens möjliga fördelningsmönster (s. 65).

Moderne filosofer beskylls vidare för att ha ignorerat de ojämlika maktförhållandena i det kapitalistiska systemet. Exempelvis tar Rawls' tes att ojämlikhet i resurser kan accepteras om detta leder till att villkoren för de sämst ställda förbättras inte hänsyn till storföretagens utpressningspotential: Företagen kan utnyttja differensprincipen och hota att flytta produktionen utomlands om de inte får gehör för sina ekonomiska krav. Callinicos liknar de som hävdar att de kommer att producera mindre om de inte får behålla sina ekonomiska belöningar vid kidnappare som hotar att skada det bortrövade barnet om föräldrarna inte betalar lösensumman!

Här slår Callinicos huvudet på spiken. Vi svenskar behöver bara erinra oss folkomröstningen om medlemskap i EU 1994 för att inse företagets utpressningsförmåga. Vid denna tidpunkt sökte ledarna för svenska storföretag få gehör för kravet på ett svenskt EU-medlemskap genom att, likt tjuriga tonåringar, hota att "flytta hemifrån" och lägga produktionen utomlands, med ökad arbetslöshet som följd, om svenskar inte röstade "Ja".

Vidare hävdar Callinicos att maktförhållandena på arbetsmarknaden är ofria och orättvisa då arbetskraften utnyttjas till att ta lågavlönade jobb. Det ojämlika ägandet av produktionsmedel tvingar arbetarna att erbjuda sin arbetskraft på kapitalisternas villkor vilket han anser vara liktydigt med exploatering av arbetskraften. Slutligen tror han att den ökande ojämlikheten i världen, som är en följd av den växande polariseringen mellan fattiga och rika, kan kopplas till exploateringen. Detta påstående underbyggs med statistik som visar att mervärdeskvoten i USA ökat från 170 % 1949 till 214 % 1989 (s. 74).

På detta kan man fråga sig vad det faktum att vissa människor frivilligt bjuder ut sin arbetskraft har att göra med exploatering. Callinicos benägenhet att se lönearbete som exploaterande på grund av att kapitalisterna äger produktionsmedlen är att hårdra det hela. Alla människor är inte intresserade av det merarbete som drivande av företag innebär, och låter sig således "utnyttjas". Därtill går det på goda grunder ifrågasätta ifall den ökade ojämlikheten i världen beror på en ökad exploatering av arbetskraften. För det första är Marx' tes om mervärdet ytterst kontroversiell. Dessutom är det troligt att den utbredda fattigdomen och ojämlikheten i världen orsakats av korrupta politiker som spenderat pengar på ett omoraliskt sätt.

Jämlikheten i framtiden

Som avslutning undersöks vilka möjligheter kapitalismen har att minska den sociala ojämlikheten i världen. Slutsatsen blir nedslående på grund av det kapitalistiska systemets inneboende brister i form av de återkommande ekonomiska kriser som drabbar systemet. Dessutom har den avreglering av ekonomin som ägt rum efter Bretton Woods-systemets kollaps på sjuttioalet lett till en ökad social och ekonomisk ojämlikhet. Samtidigt har medeltillväxten i USA minskats till en nivå i linje med den som rådde under slutet av artonhundratalet (s. 109).

Lika tveksam är han till marknadssocialismen som kombinerar kollektivt ägande av produktionsmedlen med marknadsmekanismer som en metod att allokera resurser mellan sektorer och

företag. Han vill ge socialismen en chans. Han säger dock inte mycket om hur detta system skall vara uppbyggt. Det måste emellertid handla om ett decentraliserat planeringssystem där information och beslut strömmar horisontellt mellan olika grupper av producenter och konsumenter och inte vertikalt mellan centrum och produktionsenheter som i Östeuropa.

Callinicos har förvisso rätt i att kapitalismen är ett bristfälligt ekonomiskt system som i mångt och mycket spår på ojämlikheten snarare än utjämnar den. De faror som den ökande globaliseringen innebär för levnadsstandarden för den fattigare delen av världens befolkning är uppenbara. Det är emellertid en helt annan sak att säga att ett socialistiskt ekonomiskt system är det enda rätta om vi vill ha ett jämlikare samhälle. Marknadsekonomin är nämligen inte liktydigt med den aggressiva bolagskapitalism som råder i USA. Det går att kombinera marknadsekonomin mekanismer med socialism utan att en ökad ojämlikhet blir följden vilket funktionsocialismen är ett bevis på.

Som helhet har Callinicos skapat ett gediget verk som ger en systematisk bild av jämlikheten och dess möjligheter i en kapitalistisk värld. Genom att ta hänsyn till både filosofiska och sociologiska faktorer korrigeras de olika ansatsernas brister, de egalitära filosofernas ignorans av de maktförhållandenas betydelse och marxisternas överbetoning av produktionsförhållandenas betydelse. Därtill är hans avlivande av påståendet att vi måste välja mellan frihet och jämlikhet, ett påstående som av många politiker och ekonomer ses som en dogm, värt beröm.

Det finns även brister hos verket. En faktor som borde uppmärksammas mer är kopplingen mellan socioekonomisk och kulturell rättvisa. Vidare saknas ett genusperspektiv. Den könsordning som existerar i väst med dess systematiska förtryck av kvinnor lämnas helt åt sidan vilket är underligt i en bok som vill ge en utförlig bild av jämlikhetsproblemet. Som helhet är dock Callinicos verk en ovärderlig källa för alla som är intresserade av att få en djupare kännedom om jämlikhetsfenomenet.

Som avslutning håller jag med om att jämlikhetsfrågan är den viktigaste sociala frågan i modern tid. Då frihet och jämlikhet inte utgör mot-

poler så finns det ingen anledning att sluta kämpa för en jämlikare värld. Det kommer dock inte att bli lätt att uppnå en jämlikare värld då det finns motståndare till jämlikhet både inom den politiska och den ekonomiska sfären. Callinicos har helt rätt när han säger: "Att kräva jämlikhet är att föreslå revolution" (s. 130).

Nichlas Johansson

KARIN LINDGREN: *Vad styr ledaren? Om beslutsfattare och policyförändring i säkerhetspolitiska kriser.* Uppsala universitet, Institutionen för freds- och konfliktforskning 2003.

Karin Lindgren gifter i sin doktorsavhandling ihop två populära forskningsområden. Det ena är utrikespolitiska kriser, det andra är politisk förändring. Studiet av utrikespolitik har sedan länge präglats av en livaktig diskussion kring det mest fruktbara sättet att konstruera förklaringar. Precis som inom andra delar av samhällsvetenskapen handlar det om vilken vikt som skall tillmätas strukturella omständigheter i förhållande till de överväganden som görs av enskilda beslutsfattare och andra typer av aktörer. Spelar det någon roll om den svenske regeringschefen heter Carl Bildt eller Göran Persson? Eller kommer Sveriges relationer till omvärlden att utvecklas på ungefär samma sätt, oberoende av personliga och ideologiska skillnader hos ledande beslutsfattare?

Många svarar obetingat ja på den typen av frågor. Om vi skall kunna förklara varför stater gör som de gör inom utrikespolitiken, hävdar man, så räcker det inte med att studera sådant som internationella maktförhållanden eller världskapitalismens utveckling över tiden. Den typen av omständigheter kan bara utgöra ett slags yttre parametrar för politiskt handlande. Inom ramen för sådana strukturer kan enskilda beslutsfattare ändå välja att agera på väldigt olika sätt. Som forskare gäller det således att studera de beslutsprocesser varigenom staten lägger fast sin hållning mot omvärlden. Endast genom att "öppna upp den svarta lådan", för att använda en i sam-

manhanget sliten metafor, anses det möjligt att studera hur aktörer och strukturella omständigheter ömsesidigt påverkar varandra i utformningen av en stats utrikespolitiska hållning.

Det är också i det ljuset som man skall se den traditionella förkärleken för att studera kriser. Vid kriser inträder ett hot mot någon form av värden, det råder stor osäkerhet om vart utvecklingen är på väg, och beslutsfattarna befinner sig i brist på tid. En sådan tillsynpunkt anses instrumentell ur forskningssynpunkt såtillvida att variationerna i mänskligt agerande då tänkes vara större än vad de skulle vara under mer normala omständigheter. En klassisk inspirationskälla för forskningen kring utrikespolitiska kriser är Graham Allison (1971) inflytelserika bok *Essence of Decision*.

Även det andra forskningsområdet, studiet av politisk förändring, bygger på en närmast evig problemställning. Samhällsvetare anser sig ju vanligtvis vara ganska bra på att förklara varför saker och ting är som de är. Det finns i stort sett alltid en stor uppsättning omständigheter som skulle kunna anföras som tänkbara orsaker till en given situation. Den teoribildning som syftar till att förklara stabilitet och social tröghet av olika slag är följaktligen mycket omfattande. Problemet är bara det att verkligheten ingalunda är konstant över tiden. Saker och ting förändras, och då stöter forskarna genast på problem. Den teoribildning som syftar till att förklara dynamik i sociala förhållanden är således klart mindre omfattande. Samtidigt finns det naturligtvis en imponerande intellektuell tradition även kring detta. Förändring är ett viktigt tema för Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Herbert Spencer och andra berömda och beryktade 1800-talstänkare.

Även inom forskningen kring politisk förändring finns en stark betoning av kriser. Här finns således ett gemensamt tema. Under normala omständigheter, tänker man sig, kringgärdas politiken av en betydande stabilitet och tröghet. Särintressen och administrativa rutiner låser fast den rådande ordningen. Att på avsiktlig väg driva igenom någon stor förändring av den politiska inriktningen är således mycket svårt.

I samband med krissituationer öppnar sig emellertid en sådan möjlighet. Hot och stress

tenderar att lösa upp stabiliserande strukturer och göra det möjligt att föra in utvecklingen i nya hjulspår.

Det här är en krisstudie på svensk botten. Lindgren studerar policyförändringar som uppstår i samband med säkerhetspolitiska kriser. Säkerhetspolitik definieras brett och sägs innefatta såväl militära som ekonomiska hotsituationer. Undersökningen utgår från två huvudfrågor. Den ena har en psykologisk dimension och handlar om hur beslutsfattare påverkas av den press som de utsätts för i samband med en kris. Den andra har en strategisk inriktning och handlar om hur krisen kan utnyttjas för att driva igenom en önskvärd politisk förändring.

De två frågorna förs samman till en huvudfrågeställning: "Vad styr svenska ledare på strategiska positioner i riksdag, regering och myndigheter vid utformningen av inriktningen på centrala beslut tagna under försvarspolitisk respektive ekonomisk kris?" (p. 4). Termen "styr" tilldelas således en dubbel innebörd: å ena sidan syftar den på hur krisen påverkar beslutsfattarna, å andra sidan på hur dessa försöker påverka beslutsprocessen i eget syfte.

Avhandlingen i korthet

Undersökningen är upplagd som en hypotesgenererande studie. Författaren utgår från den teoretiskt orienterade litteraturen kring ledarskap, kriser och förändring. På grundval av det deducerar hon fram fyra hypoteser som först provas empiriskt, och sedan formuleras om på grundval av studiens resultat. Den teoretiska grundvalen för hypotesbildningen är relativt komplex, det är således svårt att göra författaren full rättvisa i det här formatet. De två första hypoteserna handlar emellertid om det egenhändigt konstruerade begreppet "press" och den inverkan som det kan tänkas ha på beslutsfattarna i en krissituation. Författaren tar fasta på teoribildningen kring det som på engelska brukar betecknas som "framing", dvs. problemets inramning. Hur människor reagerar på ett visst problem tänkes bero på hur problemet tolkas och definieras i det ögonblick som det uppstår: tillhör det här en kategori som jag har hanterat och löst tidigare, eller representerar det något nytt och annorlunda?

Hypoteserna A1 och A2 går ut på att inramningen av problemet samvarierar med graden av press. Sambandet är U-format i den meningen att om beslutsfattarna befinner sig vid någon av presskurvans båda utkanter, där de antingen upplever låg eller mycket hög press, antas de klassificera problemet som något de är bekanta med sedan tidigare. Under sådana omständigheter tänkes beslutsfattarna inte vara särskilt benägna att genomföra någon radikal förändring av rådande politik. Skulle de däremot befinna sig på kurvans mittpunkt, där de är utsatta för medelhög press, tenderar de i stället att göra en "situationsanpassad" inramning av problemet. De hämtar då in mer information och är mer känsliga för att problemet kanske kräver specifika och skraddarsyddna lösningar.

Hypotes B handlar om ledarens agerande i beslutsprocessen. Författaren tänker sig, med gott stöd i litteraturen på området, att politisk förändring förutsätter att ett nytt policyförslag stöds av någon centralt placerad person som på ett strategiskt vis söker lotsa förslaget igenom policyprocessen. Operationaliseringen sker här genom en rad olika kriterier för att uppskatta den grad av inflytande som en sådant beslutsfattare åtnjuter i beslutsprocessen.

Hypotes C kan sägas utgöra en vidareutveckling av föregående hypotes. Lindgren tänker sig att sannolikheten för att en substantiell förändring skall äga rum är större om ledaren utövar en hög grad av styrning av interaktionen i beslutsprocessen. Den teoretiska inspirationen hämtas här från teoribildning kring "manipulation" av små beslutsgrupper. En ledare som önskar sig ett visst beslut kan t ex försöka manipulera beslutsgruppens storlek. Det kan innebära att beslutsgruppen expanderas i syfte att försätta kända motståndare i minoritet, eller att gruppen minskas i syfte att utesluta personer som inte är beredda att gå "den rätta vägen".

Uppläggnings kompletteras med en typologi över policyförändring. Som en viktig inspirationskälla fungerar här bland annat Charles Hermanns (1990) typologi över förändringar på utrikespolitikens område. Lindgren modifierar Hermanns typologi, lägger till två egenhändigt konstruerade typer, och skapar sex möjliga utfall. Dessa delas in i huvudkategorierna "ingen

eller måttlig förändring" samt "substansiell förändring".

Hypoteserna provas sedan på ett omfattande empiriskt material. Det rör sig om två svenska kriser av tämligen olika karaktär. Den ena är den situation som uppstod när en sovjetisk u-båt av whiskeytyp, känd under beteckningen U-137, gick på grund i Karlskrona skärgård 1981. Den andra är den valutakris som uppstod på hösten 1992 då riksbanken, trots en höjning av räntan till hela 500 procent, tvingades överge den fasta växelkursen. De två huvudfallen bryts ned till inte mindre än 36 beslutstillfällen, och det är dessa som är föremål för den empiriska analysen.

Undersökningen vilar till stora delar på sekundärmaterial. Lindgren studerar framför allt memoartexter, offentliga utredningar och de undersökningar av fallen som gjorts av andra forskare som arbetat med andra frågeställningar och teoretiska utgångspunkter. Det finns också ett inslag av dagboksanteckningar, samt en skriftlig uppteckning från ett forskar- och praktikersymposium kring valutakrisen 1992.

Resultaten från den empiriska undersökningen är mest imponerande för Hypotes A1 och A2. Det visar sig nämligen att hela 13 av de totalt 15 beslut som innebar att politiken förändrades på ett substantiellt sätt fattades i en situation där ledarna befann sig under medelhög press. Av de totalt 21 beslut som inte innebar någon stor förändring fattades 20 i en situation där pressen på beslutsfattarna var låg eller mycket hög. Stödet för hypoteserna är således mycket starkt.

Vad gäller Hypotes B och C är bilden avsevärt mer splittrad. Ledarens inflytande förefaller vara viktigt vid sådana beslut som leder till en substansiell förändring, däremot saknas ett samband för de beslut som inte gör det. Variabeln har här ett positivt värde endast vid 9 av 21 sådana beslut. När det gäller ledarens styrning av interaktionen i beslutsprocessen gäller i stället det omvända. Hypotesen har stöd vid beslut som inte leder till substansiell förändring, men saknar stöd för de beslut som faktiskt gör det. Endast vid 7 av totalt 15 sådana beslut bedöms graden av styrning ha varit hög.

I sin summering av undersökningen drar Lindgren följaktligen slutsatsen att Hypotes A1

och A2 kan betraktas som verifierade. För hypoteserna B och C presenterar hon i stället vissa revideringar som skulle kunna ligga till grund för fortsatt forskning. Den inledande tankegången om betydelsen av ledarens inflytande preciseras genom att hon för in en distinktion mellan formellt och faktiskt inflytande. I fallet med styrning av beslutsprocessen föreslår hon i stället en utvidgning av den tidigare definitionen så tillvida att styrning inte nödvändigtvis behöver ske av den eller de personer som har identifierats som ledare i gruppen. Uppfattade på det här viset så skulle hypotes B och C få ett starkare stöd i det empiriska materialet.

Kritik av den metodologiska upplägningen

Avhandlingen vilar på positivistisk grund. Så är för övrigt fallet med merparten av forskningen kring kriser och policyförändring. Verkligheten anses således åtkomlig endast genom empiriska observationer, sociala fenomen anses kunna förklaras i termer av orsak och verkan, och empiriska fall behandlas med experimentell logik.

Det finns många skäl till varför detta kan betraktas som ett mycket rimligt val av vetenskapsteoretisk utgångspunkt, inte minst det faktum att problemområdet har jämförelsevis tydliga praktiska implikationer. Däremot tycker jag att författaren kunde ha bemödat sig om att motivera detta i avhandlingen. Det hade då blivit tydligt att hon är medveten om att det är just ett val, och att de resultat hon kommer fram till är beroende av det valet. En fördel med den vetenskapsteoretiska diskussion som tilldragit så stort intresse inom samhällsvetenskapen under senare år – förvisso ofta ett orimligt stort intresse – är att den trots allt tvingar fram tydligare och mer genomtänkta ställningstaganden i metodologiska grundfrågor.

Men det är inte bara för att hålla ryggen fri i förhållande till icke-positivistiska läsare som jag tycker att det hade varit på sin plats med en vetenskapsteoretisk diskussion. Jag föreställer mig nämligen att en sådan diskussion, även om det metodologiska grundperspektivet hade behållits, hade kunnat bidra till en något mindre mekanisk syn möjligheterna att använda sig av na-

turvetenskapliga analystekniker inom samhällsvetenskaplig forskning.

En fysiker eller kemist studerar "döda ting", de saknar i alla fall varje form av medvetande. Ett experiment som innebär att forskaren manipulerar värdet på en eller flera oberoende variabler kan således göras om gång efter annan, och utfallet kommer vid varje tillfälle att vara exakt detsamma. Vi som studerar människor har det betydligt svårare. Våra studieobjekt kan reflektera kring sin egen situation, lära sig av sina egna och andras erfarenheter, och inte minst blicka framåt och förutse att vissa saker kan komma att ske i framtiden. Till skillnad från naturvetarens experiment kan de "fall" som vi studerar därför aldrig vara helt oberoende av varandra. Det som händer idag lagras på det som hände igår, och en viss situation kan i strikt mening aldrig uppträda mer än en enda gång.

Hur viktigt är då denna insikt? En del kritiker påstår att det skulle utgöra grundskott mot hela den naturvetenskapligt inspirerade forskningsansatsen. Andra menar att ansatsen ändå är fruktbar – särskilt vid en jämförelse med de alternativ som står till buds – men att det samtidigt manar till försiktighet. En vanlig teknik för att försöka minimera problemet är att välja observationer som på förhand verkar vara så litet beroende av varandra som möjligt. Det kan till exempel innebära att de kommer från helt olika tidpunkter i historien, eller från olika geografiska och kulturella miljöer.

Lindgren gör i stället tvärtom. De två huvudfallen är hämtade från samma land, och de ligger relativt nära varandra i tiden. Inom ramen för huvudfallen finns sedan ett stort antal observationer där en begränsad krets av personer är inblandade i långa serier av beslut. Hennes motivering till det valet är att många omgivningsfaktorer då kan konstanthållas, och att ett sådant urval ökar möjligheterna till jämförelser. Något ligger det självfallet i detta; här finns ett avvägningsproblem som inte har någon enkel lösning. Samtidigt innebär det emellertid att t.ex. en person som ÖB Lennart Ljung är inblandad i inte mindre än elva av de beslut som studeras i samband med hanteringen av U-137. Riksbankschef Bengt Dennis figurerar på motsvarande vis i tio

av de beslut som studeras i samband med valutakrisen 1992.

Är Lennart Ljung verkligen densamme vid det första som vid det elfte beslutet? För mig verkar det rimligt att tänka sig att en beslutsfattare som under stor medial uppmärksamhet tvingas fatta en serie viktiga beslut i ett utdraget säkerhetspolitiskt krisförlopp skulle påverkas av det. Kanske blir en sådan person klokare och mer självsäker efter att framgångsrikt ha hanterat de beslut som krävdes i krisens inledningsskede. Kanske blir en sådan person efter en tid i stället trött, nervös och ouppmärksam? Jag vet inte. Däremot tycker jag inte att det verkar rimligt att tänka sig att beslutsfattaren kan reduceras till en oföränderlig enhet som reagerar på exakt samma vis varje gång han eller hon utsätts för ett visst stimuli.

Två lösningar hade här varit möjliga. En hade varit att välja andra fall där beroendet mellan beslutstillfällena hade varit något mindre uppenbar. Givet att författaren har haft tillgång till ett material kring två fall som i sig själva har ett betydande intresse, åtminstone för den svenske läsaren, har jag viss förståelse för att hon inte gjort på det viset. Den andra, och kanske mer realistiska lösningen, hade därför varit att på ett explicit sätt diskutera hur den här problematiken kan tänkas påverka de resultat hon får fram. En teoretisk nyckel hade här kunnat vara begreppet "inläring" som ju sätter sökarljuset just på det faktum att beslutsfattare påverkas och förändras över tid.

Kritik av analysmodellen och vissa begrepp

Lindgren sätter ledarskapet i centrum. Avhandlingens utgångspunkt är att politisk förändring skall förstås genom att studera ledaren och vad det är som får denne att göra på det ena eller det andra viset. Jag har i det avseendet ingen annan uppfattning än författaren, men det ställningstagandet är inte oproblematiskt. Den realism som man vinner genom att föra in riktiga människor i analysen har ett pris i form av att det blir betydligt svårare att generalisera och teoretisera. Den teoretiska komplexitet som utmärker Lindgrens avhandling är ett gott exempel på detta. De som väljer att tänka bort de enskilda aktörerna kan

däremot formulera enkla och eleganta teorier. Inom det som brukar betecknas som realistisk IP-teori tänker man sig ju som bekant att politisk förändring sker som en snabb och smidig anpassning till förskjutningar i den internationella maktbalansen. Inom marxistiskt inspirerad teori är det i stället den teknologiska utvecklingen och världskapitalismens utveckling som driver på i en viss riktning.

Vad är det då för fel på den typen av teori? Allmänt sett brukar vi ju tycka att enklare förklaringar är att föredra framför mer komplicerade. Lindgren hade här kunna bemöda sig mer om att försvara sin position. En central försvarslinje är att strukturellt inriktad teori, i sina bästa stunder, kan säga något om kausalitet. Däremot kan den aldrig säga något om *hur* saker och ting sker. För att förstå de mekanismer som ligger bakom ett visst fenomen krävs att forskaren ger sig ned på lägre analysnivåer och för in aktörer i analysen. Därtill kommer det uppenbara drag av reifiering som ofta utmärker den strukturellt orienterade forskningen. I praktiken kan ju strukturella förhållanden inte ha någon objektiv och självständig existens. Strukturer måste alltid tolkas, förmedlas och reproduceras av handlande individer. Ett interaktivt perspektiv av det slaget förutsätter att aktörer finns med i analysen. Med en argumentering uppbyggd på det viset så hade valet av perspektiv varit mer övertygande.

En betydande del av undersökningen ägnas åt begreppsbestämningar. Det är en naturlig följd av det positivistiska grundperspektivet som ju förutsätter klara definitioner och precisa operationaliseringar. En del av dessa är inte helt övertygande. Det gäller t ex nyckelbegreppet "centrala beslut" vilket definieras som "sådana beslut som togs i de två kriserna med anledning av de problem eller dilemman som bekymrade beslutsfattarna mest och som upptog mest tid och/eller uppmärksamhet" (sid. 31). I mina ögon framstår en sådan definition som mer än lovligt vag. Hur har författaren egentligen gått tillväga för att avgöra hur mycket tid och uppmärksamhet som ägnats ett visst problem, och hur mycket krävs egentligen för att ett beslut skall bli just "centralt"?

Jag sätter också ett visst frågetecken för definitionens sakliga innehåll. Är tid och uppmärk-

samhet verkligen de bästa kriterierna för att avgöra ett besluts centralitet? En forskare har naturligtvis rätt att definiera begreppen som han eller hon vill. För mig verkar det emellertid mer rimligt att tänka sig att det som gör ett beslut centralt är att det har vissa konsekvenser, eller en viss betydelse för utfallet. Beslutsfattare kan ju mycket väl tänkas ägna betydande tid och uppmärksamhet åt sådant som på det stora hela framstår som perifert.

En annan oklarhet gäller uttrycket 'beroende variabel'. Författaren låter genomgående detta syfta på utfallet i en tänkt beslutsprocess, dvs. på frågan om besluten leder till en policyförändring eller ej (t.ex. på sid. 31). Som vägledning genom modellbeskrivningen är detta möjligtvis riktigt. Uppfattat som en beteckning på det som faktiskt förklaras i avhandlingen framstår det däremot som en aning vilseledande. En stor del av undersökningen handlar ju om hur en viss oberoende variabel, "graden av press", påverkar "svenska ledare". Enligt min läsning är det då ledarna som utgör den beroende variabeln, inte frågan om policyförändring. En sådan tolkning ligger också närmast den mest naturliga läsningen av den fråga som ingår i avhandlingens titel: "Vad styr ledaren?". Det inslag av förvirring som detta ger upphov till hade kanske undvikits bäst om uttrycket helt enkelt hade utelämnats.

Den typologi över just policyförändring som författaren arbetar med vållar mig också visst huvudbry. De sex tänkbara utfallen ställs upp som en skala där graden av förändring tänkes gå från inget till mycket. De beteckningar som används är: ingen förändring, anpassningsförändring, medelförändring, problem- och/eller målförändring, paradigmatiske procedurförändring och paradigmskifte. Det som ställer till problem är den egenhändigt konstruerade typen "paradigmatisk procedurförändring" som avviker från de övriga. Begreppet sägs syfta på "ett skifte av makten över policy" (sid. 34), dvs. att ansvaret för en fråga på något vis flyttas från en institution eller beslutskoalition till en annan. En sådan förändring kan förvisso vara av stor betydelse. Men den kan också vara en skenmanöver som syftar till att dölja att beslutsfattarna egentligen inte vill göra något alls. Det förefaller mig i alla fall inte särskilt rimligt att på förhand utgå

från att en sådan förändring skulle vara mer omfattande en förändring som befinner sig längre ned på skalan.

Kritik av hypoteserna

Utformningen av Hypotes A1 och A2, med vidhängande teoretiska definitioner och operationaliseringar, har enligt min uppfattning klara förtjänster. Det finns sedan tidigare självfallet en hel del psykologiskt inspirerad krisforskning som tar fasta på begreppet "stress". Lindgrens innovativa användning av "press" är besläktad med denna. Men den teoretiska grunden skiljer sig åt så tillvida att hon på ett finurligt sätt kopplar sitt begrepp till teoribildningen kring "inramning" och det sätt på vilket detta kan tänkas påverka ledarens benägenhet att genomföra förändringar. Den brist på kumulativitet och jämförelsemöjligheter som uppstår genom att hon lanserar ett nytt begrepp, snarare än att bygga vidare på det som finns, uppvägs av att hon då kan föra in en intressant typ av teori till frågan om kriser och förändring.

De andra två hypoteserna är inte lika övertygande. Vid utformningen av Hypotes B, som handlar om ledarens inflytande, väljer författaren en operationalisering baserad på ett antal maktkriterier hämtade från litteraturen på området. Det rör sig om sådant som ledarens sakkunskap, formella befogenheter, de länkar som finns mellan krisen och andra sakfrågor som kräver ledarens uppmärksamhet, samt huruvida beslutsgruppens storlek understiger sex personer. Operationaliseringen är delvis välgjord, men hade ändå kunnat få bättre stadga om hon på ett tydligare sätt tagit sitt avstamp i en mer teoretisk diskussion kring maktbegreppet och olika typer av maktbaser. Det kriterium som handlar om beslutsgruppens storlek innebär också en onödig komplikation. Här finns förvisso en hållbar teoretisk grund: det verkar rimligt att tänka sig att ledarens inflytande samvarierar med gruppens storlek. Men hypotesen tenderar då att glida ihop med Hypotes C, som ju handlar om just beslutsprocessen och ledarens möjligheter att säkerställa ett gynnsamt utfall genom att på olika sätt påverka beslutsgruppens sammansättning.

Hypotes C säger att sannolikheten för en substantiell politikförändring är större om ledaren utövar en hög grad av styrning av interaktionen i beslutsprocessen. Lindgren låter sig här inspireras av den intressanta teoribildningen kring "manipulation" av små beslutsgrupper. Huvudtanken är att ledaren kan ägna sig åt "inneslutning", då beslutsgruppen expanderar på ett sådant sätt som försätter förändringsmotståndare i minoritet, och "uteslutning", varvid motståndarna i stället stängs ute från centrala möten. De flesta som någon gång varit föreningsaktiva kan nog dela uppfattningen att begrepp av det slaget har en underskattad förklaringspotential. Samtidigt är det svårt att bedriva forskning kring detta. Manipulationer av beslutsprocessen är inget som beslutsfattare gärna talar högt om, inte heller lämnar det några spår i skriftlig dokumentation.

Lindgren gör ett försök att komma åt fenomenet ändå. Men operationaliseringarna blir enligt min uppfattning alltför vaga för att säkerställa en rimlig grad av validitet. Hon frågar således om beslutsgruppen vid ett visst beslutstillfälle hade utökats eller begränsats. Men det är oklart vad hon använder som referenspunkt. I krisförlopp av det här slaget finns det ju sällan någon formell eller självklar beslutsenhet som bör innehålla beslutsfattare X, Y och Z. Gruppens sammansättning beror i stället delvis på sakfrågans karaktär, delvis på rena slumpen. Ännu mer problematiskt är att det här saknas ett kriterium för att avgöra om variationer i beslutsgruppens storlek beror på att någon förespråkade en annan linje än den som föredragits av ledaren. Frånvaro från ett visst möte kan ju faktisk bero på helt andra saker.

Avhandlingens bidrag

Hur skall avhandlingen då bedömas? På det teoretiska planet har undersökningen klara förtjänster. Lindgren håller forskningsfanan högt genom att hon strävar efter att teoretisera och generalisera. Hon ger allmänt sett prov på goda kunskaper om den principiellt inriktade litteraturen på en rad olika forskningsområden. De mindre goda resultat som presenteras för två av hypoteserna beror således inte på ett dåligt teo-

retiskt fotarbete, utan snarare på de metodologiska och begreppsliga problem som diskuterats ovan.

De teoretiska diskussionerna tillmätts emellertid inget egenvärde. Här i ligger enligt min bedömning en annan klar förtjänst. Lindgren är praktiskt inriktad: ambitionen är inte att förse världen med ytterligare en uppsättning abstrakta spekulationer, utan att mejsla fram verktyg som faktiskt kan prövas empiriskt. Till det mest intressanta i avhandlingen hör, som nämnts ovan, hennes innovativa konstruktion av variabeln "press". Fortsatt forskning kring beslutsfattande i kriser kan utvisa hur användbar denna nykonstruktion är, men de goda resultaten i den här undersökningen verkar lovande.

Flera av operationaliseringsdiskussionerna kring såväl ledarens inflytande som styrningen av beslutsprocessen framstår även de som välgjorda. Mitt intryck är att de problem som finns med utformningen av dessa hypoteser till viss del beror på begränsningar hos det empiriska materialet. Så förefaller till exempel vara fallet med ledarens styrning av interaktionen i beslutsprocessen. För att verkligen komma åt den typ av manipulationer som författaren är ute efter så krävs förmodligen en annan typ av empiriskt material, framför allt kvalitativa intervjuer med personer som själva varit inblandade i beslutsprocessen.

Frånvaron av sådana intervjuer skulle således kunna anföras som något negativt för undersökningen som helhet. Men författaren har här valt en annan väg, och givet detta så framstår ändå avhandlingens empiriska inslag som en avsevärd prestation. Det är svårt att inte låta sig imponeras av den synnerligen detaljrika beskrivningen av de aktuella händelseförloppen. Andra forskare som studerat de här fallen har förlitat sig på en mer översiktlig empiri. Lindgrens avhandling utgör således den mest grundliga och systematiska framställningen av beslutsgången kring U-137 och valutakrisen 1992 som finns idag.

Jakob Gustavsson

Referenser

- Allison, G T, 1971. *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis*. Harper Collins Publishers.
 Hermann, C F, 1990. "Changing Course: When Governments choose to Redirect Foreign Policy", i *International Studies Quarterly*, 34:1, 3–21.

STIG HADENIUS: *Dagens Nyheter historia. Tidningen och makten 1864-2000*. Stockholm 2002: Bokförlaget DN.

I den svenska tidningsvärlden är Dagens Nyheter det företag som genom åren har satsat hårdast på att utforska sin egen historia. Om man bortser från ett antal jubileumsnummer – som man inte bör bortse från – kan man dela in DN-litteraturen i två grupper.

Den en gruppen präglas av mer eller mindre memoarbetnade bidrag från pensionerade eller allttjämt verksamma DN-anställda, ingalunda enbart journalister. Som exempel från senare år kan man nämna två volymer, ombesörjda av de framstående reportrarna Karl-Anders Adrup och Bengt Nordell.

Den andra gruppen består av forskningsbase-erade arbeten om betydelsefulla personer eller perioder i tidningens historia. Från senare årtionden kan man här peka på bidrag av två välkända historiker, Jarl Torbacke och Alf W. Johansson. De har skrivit om perioderna 1922–46 respektive 1946–52. I samma kategori föreligger sedan någon tid ett omfattande arbete av den statsvetenskaplige pressforskaren Stig Hadenius.

Bokens titel antyder, att Hadenius har haft ett dubbelt syfte, vilket kortfattat utreds i förordet. För det första har han velat sammanfatta DN:s historia från starten 1864 till 2000 – ett slags syntes, med andra ord. I denna framställning har det, för det andra, "funnits en strävan att ge underlag för de grundläggande frågeställningarna: Vad har Dagens Nyheter haft för makt och vilka har haft makten över DN?" (s. 11).

För en statsvetenskaplig läsare är det andra syftet, maktaspekten, särskilt intressant – samtidigt som denna aspekt ofrånkomligen är sammanväxt med utvecklingsaspekten.

Som alla statsvetare känner till, är maktstudier en mycket besvärlig forskningsgren. Vad är makt? Hur skall man definiera maktbegreppet för att kunna gå vidare till operationalisering? Vilka aktörer har man att räkna med? Skall man "frysa" enskilda fall och specialstudera dem, eller skall man försöka kartlägga strukturer och utvecklingsförlopp? Osv.

Någon inledande genomgång av dessa grundläggande frågor företar Hadenius inte – han ställer dem inte ens. Det är synd. Med hjälp av en sådan genomgång hade han kunnat strukturera *hela* framställningen bättre. Först i det sista kapitlet för han en del allmänna resonemang om makt och inflytande. Det är för litet och för sent.

I framställningen av DN:s utveckling sedan 1864 har Hadenius i huvudsak haft att lita till de här inledningsvis berörda föregångarna. Det innebär ingalunda, att han inte skulle ha några egentliga nyheter att komma med – tvärtom. Hadenius anlägger exempelvis genomgående ett bredare perspektiv på sitt studieobjekt än tidigare forskare. De inriktade sig främst, sitt uppdrag likmätigt, på avdelningarna för politik och, i viss mån, kultur i DN. Som goda exempel kan man nämna två avsnitt i Hadenius' bok: "Sporten i centrum" (s. 198–212) och "Samverkan och samhörighet" (s. 220–226).

I det sistnämnda avsnittet beskriver Hadenius med hjälp av de gamla läggen hur DN på 1930-talet skildrade och deltog i firandet av två nationella festligheter: riksdagsjubileet 1935 och Gustaf V:s 80-årsdag 1938.

När den "kungliga veckan" började (1938-06-12), publicerade tidningen en intervju med den gamle republikanen Z. Höglund (s), som bland annat meddelade, att han för dagen inte hade några republikanska tankar. Samma dag fanns det på första sidan en monarkistisk dikt, där andra strofen löd:

*Så gå på vår blågula mark,
som gullris och ärenpris fylla,
vårt lands demokrater att hylla
en vördnad och aktad monark.*

Det kunde ha varit Grönköpings Veckoblad, men det var alltså Dagens Nyheter.

Spänningar och konflikter mellan olika personer och grupper är ganska vanliga på större tidningar. Ofta har man att räkna med två falanger. Den första är den politiska ledningen med /den politiske/ chefredaktören i spetsen. Den andra är ägarna/styrelsen, ibland i förbund med direktörerna.

DN har inte varit något undantag i det här avseendet, tvärtom. Under andra världskriget exempelvis pågick en utdragen konflikt mellan å ena sidan chefredaktören Sten Dehlgren och politiske redaktören Leif Kihlberg och å andra sidan innehavarna av aktiemajoriteten, dvs. familjen Bonnier. Familjens ålderman Tor Bonnier var sedan 1940 styrelsens ordförande.

Konflikten gällde främst DN:s inställning till Hitler-Tyskland och till samlingsregeringens försiktiga, för att inte säga undfallande linje i de svensk-tyska relationerna. Ledande medlemmar av ägarfamiljen arbetade på olika sätt för att få till stånd en skärpning av DN:s hållning i båda avseendena. Den politiska ledningen stod dock fast, och ägaroffensiven misslyckades i stort sett. Konflikten kom emellertid att påverka valet av ny chefredaktör efter krigsslutet.

Inför pensioneringen av Dehlgren utgick man inom och utom DN allmänt från att Kihlberg skulle bli hans efterträdare. DN:s styrelse med Tor Bonnier i spetsen var av en annan mening: Kihlberg kunde inte komma ifråga; budet gick istället till den tidigare socialdemokraten och nyblivne liberalen Herbert Tingsten, professor i statskunskap vid Stockholms högskola.

Valet av Tingsten och maktspelet under hans chefredaktörstid är ett särskilt viktigt och intressant kapitel i boken, kanske det intressantaste. Hadenius' rubrik lyder: "Tingstens tid – och ägarnas 1946–1960." Kapitlet förtjänar en utförlig granskning.

Att Kihlberg ratades och Tingsten valdes hängde samman med flera omständigheter. En sådan har antydningssvis berörts ovan: Bonniers' ogillande av DN:s politiska linje under kriget. Utan att vara någon utpräglad "segerstedtare" – Torgny Segerstedt i Handelstidningen var samlingsregeringens fiende nr 1 – hade Tingsten i den socialdemokratiska tidskriften *Tiden* kritiserat inskränkningarna i tryckfriheten under kriget.

En annan omständighet var av mera personlig eller – som det numera heter – social art. Dehlgren hade tillämpat en stram och opersonlig ledarstil – i dubbel bemärkelse – på DN; inte för intet var han kommandörkapten i Flottans reserv. Det var nu inte Kihlberg, men inte heller han hade mycket av Tingstens gemyt och humor.

Viktigare var dock andra omständigheter. ”Tingsten var utomordentligt kompetent inom sitt område”, skriver Hadenius. Det är det minsta man kan säga. Man bör säga en hel del till.

Från 1930 och framåt skrev Tingsten en rad högklassiga arbeten om idéer och problem i den moderna demokratin – liksom i de totalitära diktaturena, främst Hitlers Tyskland och Stalins Ryssland. Om exempelvis *Demokratiens seger och kris* (1933) hade blivit översatt till engelska, hade boken sannolikt blivit kurslitteratur också vid utländska universitet.

Mot denna bakgrund kan man säga, att Tingsten som DN:s chefredaktör från 1946 var rätt man på rätt plats *vid rätt tidpunkt*. Demokratierna med Storbritannien och Förenta Staterna i spetsen hade just besegrat den tyska nazistdiktaturen. Vapenbrodern från kriget, den sovjetkommunistiska Stalin-diktaturen, var på väg att bli ett minst lika farligt hot. I denna kritiska situation fanns det gott om stoff för ledande artiklar i en liberal tidning.

Valet av Tingsten hängde slutligen samman med en annan omständighet av åsiktsmässig art. Liksom Tingsten var Tor Bonnier en skarp antikommunist. De båda var dessutom eniga också i många andra politiska frågor. Bonniers tredje hustru Jytte skrev så här i sina 1979 utgivna memoarer:

”Vilka frågor var Herbert Tingsten och Tor Bonnier eniga om och vilka var femtiotalets stora frågor? Vad hände under de år då Tor och Herbert nästan alltid var överens? Det kalla kriget. Atlantpakten. Marshallhjälpen. Avvecklingen av kolonierna. Israel. Sydafrika. Vilka ledande personligheter diskuterades? Amerikas presidenter. Foster Dulles, Dag Hammarskjöld, de Gaulle, Östen Undén, Gunnar Myrdal, Bertil Ohlin” (s.194).

Med hänsyftning på Israel hette det något längre fram så här:

”Det var alltså en punkt där vi alla fyra (paren Bonnier och Tingsten/TV) var överens. Likaså om rasismen i Sydafrika.” Däremot hade Jytte B. vissa reservationer mot de båda herrarnas skarpa antisovjetism.

Åsiktsöverensstämelsen mellan styrelseordföranden och chefredaktören gällde inte bara politiska ting utan också ”djupa frågor” av filosofisk, livsåskådningsmässig art. I ett porträtt av Bonnier skrev Tingsten så här i tredje delen av sina memoarer:

”Hos de flesta av mina jämnåriga och äldre bekanta – utom några forskare och författare – fann jag vid denna tid inte mycket känsla för de enkla och stora tingen, Gud, kärleken och döden, som jag brukar säga... de var fångna i sin miljö, sitt arbete, sina ambitioner... Tor hade kvar en ungdomlig oro och iver... 'Die Stunde der Verzweiflung naht', sade han en gång plötsligt under en Djurgårdspromenad – det ger en antydning om samhörigheten” (s. 97 f).

De statsvetenskapliga maktforskarna brukar framhålla, att konflikter och kriser i relationerna mellan olika makthavare är en god utgångspunkt för studier i branschen. Låt oss här ta fasta på detta goda råd.

Hur skall man då lämpligen definiera maktbegreppet?

Schon Max Weber wusste; hör här: ”Macht bedeutet jede Chance innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen gegen Widerstreben durchzusetzen, gleichviel worauf diese Chance beruht” (Weber 1972 s. 28, Petersson 1987 s.10). Alltså – makt är att under motstånd genomdriva sin egen vilja.

Trots de nyss angivna gynnsamma omständigheterna vid starten förekom det under Tingstens tid akuta konflikter mellan chefredaktören och Bonniers under två perioder, början och slutet av 1950-talet.

Under den första perioden förekom det två eller snarare tre sådana konflikter. Alla tre finns utförligt redovisade i tredje delen av Tingstens memoarer; sidhänvisningarna nedan hänför sig till den. Två av dem hängde på sätt och vis samman; den gemensamma nämnaren var skogsäggande och skogsvinster.

Den första av dessa konflikter var främst av ekonomisk art. Våren 1949 hade Dagens Nyheter AB inköpt AB Billingfors-Långed, ett bruksföretag i skogsbranschen. Våren 1951 sålde DN företaget till Åhlén & Åkerlund, alltså till Bonniers. Vid försäljningen hade köpesumman inte höjts i förhållande till marknadsprisets stegring under de två gångna åren.

DN:s verkställande direktör Helge Heilborn var tveksam till affären, och DN:s revisorer hade vissa anmärkningar mot köpeavtalet. Tingsten, som hade deltagit i styrelsens beslut om försäljning, tog upp saken med Tor Bonnier och senare på nytt i styrelsen.

Konflikten avvecklades; "Bonniers gick med på en förändring av de ursprungliga försäljningsvillkoren, som styrelsen och revisorerna fann vara tillfredställande" (s.244 f). Chefredaktören triumferade alltså över styrelseordföranden.

Den andra konflikten var främst av politisk art. Som en följd av det 1950 utbrutna Koreakriget hade bruksföretag som Billingfors haft lysande ekonomiska konjunkturer. Detsamma gällde de svenska skogsbönderna. Mot den bakgrunden hade DN:s ledaravdelning i Tingstens frånvaro med Sven-Erik Larsson som pådrivare inlett en kampanj. Stridsropet löd: Skärp beskattningen på de enorma skogsvinsterna!

Kravet riktade sin spets mot skogsbönderna och deras främsta politiska företrädare, bondeförbundet, nyblivet stödparti i Erlanders rödgröna koalitionsregering. Partiet reagerade skarpt mot DN:s "jordbruksfientliga" kampanj.

Tidningens linje ogillades även av styrelsens ordförande och vice ordförande, Tor Bonnier och Yngve Larsson. Duon krävde vid ett möte med Tingsten, att chefredaktören skulle lägga om kursen. Tingsten, som vid sin hemkomst omedelbart hade godtagit Larsons linje, blev upprörd och förklarade alla försök till påverkan hopplösa. Duon hade bara att ge upp.

Den tredje konflikten var av internt slag. Inför årsskiftet 1951/52 ville Tingsten ge ekonomihistorikern Kurt Samuelsson – som sedan ett par år medarbetade på ledarsidan – fast anställning. Från styrelsehåll hördes en viss kritik; man hade – felaktigt – fått för sig, att Samuelsson hade varit den drivande kraften bakom kampanjen i

skogsvinstfrågan. Kritiken preciserades i två brev från Tor Bonnier, som ställde vissa villkor för att godta fast anställning för Samuelsson.

Tingsten avvisade skarpt Bonniers antydningar om att Samuelsson borde få sådan anställning först efter en politisk sinnesändring: Tingsten fortsatte: "Om styrelsen... önskar en ändring av tidningens politik kan det blott ske genom att avskeda mig och möjlighet härtill finnes ju, som Du väl vet, inom ganska kort tid"; chefredaktörens kontrakt var på väg att löpa ut (s. 239 f).

Kontraktet förnyades, och Samuelsson fick fast anställning utan särskilda villkor, konstaterade Tingsten torrt i memoarerna (s. 239 f).

Av dessa tre konflikter nämner Hadenius endast en, den om Billingfors. Denna "uteslutningsmetod" framstår som obefogad och obegriplig.

Mot slutet av 1950-talet inträffade mellan chefredaktören och styrelseordföranden två allvarliga konflikter med djupgripande följder: dels spräcktes den gamla vänskapen mellan familjerna Tingsten och Bonnier, dels kom chefredaktören – mer eller mindre frivilligt – att avgå ett år före den ordinarie kontraktstidens utgång.

Torsten Kreuger (TK) var från mitten av 1930-talet ägare till Aftonbladet och Stockholms-Tidningen. Han framstod som Sveriges ledande tidningskung, i skarp konkurrens med – för att inte säga fiendskap mot – familjen Bonnier. TK höll sina tidningar i ett fast grepp; i ST hade han satt in sin son Carl som ansvarig utgivare och chefredaktör. Efter försäljningen av tidningarna till Landsorganisationen 1956 lyckades TK behålla ett visst inflytande över AB.

I januari 1952 hade TK i sina tidningar låtit inleda en kampanj med grova beskyllningar mot Bonniers. Beskyllningarna gick ut på att ägarfamiljen under andra världskriget skulle ha varit villig att sälja DN till nazisterna.

Tingsten kommenterade kampanjen i flera signerade ledare. Därvid anslöt han sig till det från flera håll framförda kravet på en opartisk undersökning i tidningsorganisationernas regi; kravet godtogs av Bonniers men avvisades av TK. Efter ett par veckor visade det sig, att beskyllningarna var lögnaktiga.

I december 1957 återkom TK med liknande beskyllningar, publicerade i AB. Tingsten var inställd på att – precis som 1952 – omgående på ledarsidan kräva en opartisk utredning. Efter en vädjan från Tor Bonnier gick Tingsten efter någon tvekan med på att vänta en dag med sin kommentar, inte längre. Hans beslutsamhet ledde till upprörda diskussioner med olika medlemmar av familjen Bonnier – utan resultat. Ledaren publicerades; konflikten mellan chefredaktören och ägarfamiljen var ett faktum.

Senare visade det sig, dels genom en polisundersökning, dels genom en undersökning i tidsningsorganisationernas regi, att beskyllningarna mot Bonniers även denna gång var ogrundade. Långt senare beskrev mannen bakom TK:s ”bevis”, författaren Tage Thiel, i sina memoarer hur han fabricerat de falska dokumenten.

Nästa konflikt seglade upp sommaren 1958. Den kom att gälla den då centrala stridfrågan i svensk politik, reformeringen av pensionssystemet; detaljerna här kan förbigås.

Den socialdemokratiska regeringen Erlanders mål var en lag om ett obligatoriskt tilläggspensionssystem enligt fördelningsmetoden. De icke-socialistiska partierna – som genom 1956 års andrakammarval hade fått majoritet i kammaren – drev olika förslag med större eller mindre inslag av frivillighet. Folkpartiet hade våren 1958 lagt fram ett förslag baserat på dispositiv, icke-bindande lagstiftning och ett premiereservsystem.

Våren 1958 upplöste regeringen andra kammaren och utlyste nyval till 1 juni. Syftet var att försöka återställa den socialistiska (s+k) majoriteten i kammaren och därmed bana väg för den önskade pensionsreformen.

Målet uppnåddes, nästan: bortsett från /den socialdemokratiska/ talmannen – som enligt då gällande regler inte hade rösträtt – blev ställningen 115-115 mellan de politiska blocken. För en pensionsreform enligt socialdemokratisk modell skulle därför av allt att döma krävas, att minst en icke-socialistisk ledamot stödde regeringen.

I kampanjen före upplösningsvalet hade DN kraftfullt stött folkpartiet. Efter valet – som för folkpartiet innebar en stark tillbakagång – bytte

tidningen fot och yrkade bestämt på en kompromiss med regeringen i pensionsfrågan.

Omsvängningen framkallade bestörtning och kritik, för att inte säga ilska, på två håll: folkpartiets ledning och familjen Bonnier, ibland i samverkan. Sålunda fick Tingsten i mitten av juni en framställning från Tor och Kaj Bonnier med krav på en kursändring. Enligt de båda bröderna hade brevet kommit till efter en överläggning med folkpartiledaren Bertil Ohlin.

Tingsten stod fast. I ett svarsbrev, återgivet i fjärde delen av memoarerna, skrev han bland annat så här: ”Att partiledaren söker påverka en självständig tidning genom ägarna verkar inte sympatiskt” (s. 239 f).

Frammot kommunvalet i mitten av september skärptes konflikten ytterligare. Tor Bonnier framförde genom ombud – först Olof Lagercrantz, senare Jytte Bonnier – krav på att Tingsten i en ledare på valdagen skulle rekommendera röstning på folkpartiet eller avgå. Kravet mildrades sedan till att Tingsten skulle uppmana läsarna att inte rösta på socialdemokraterna.

Tingsten stod fast. I hans ledare på valdagen (21 september) löd det centrala avsnittet så här: ”...i pensionsfrågan stöder vi det socialdemokratiska kravet på uppgörelse om en lagfäst pension; i en rad andra sekundära frågor som tidigare tagits upp, känner vi oss höra till folkpartiets radikala flygel. Vi har ansett det vara det riktiga, det enda hederliga, att i denna situation inte ge väljarna en bestämd rekommendation före valet”.

Sammanfattningsvis kan man alltså slå fast, att det under Tingstens tid förekom fem belagda konflikter mellan chefredaktören och ägarfamiljen. I samtliga fall avgick Tingsten med segern.

”Makten över DN” är rubriken på det sista avsnittet i Hadenius’ bok. Det är dessvärre ganska kort, endast sju sidor. Där berör Hadenius på fyra ställen kortfattat Tingstens chefredaktörstid. Dessa kommentarer följer här in extenso; numreringen har jag själv tillfogat:

1. ”I Dagens Nyheters historia finns inte någon annan redaktör som arbetat så nära tillsammans med ägarna som Herbert Tingsten. Dagliga samtal och flera måltider i veckan, brev och

promemorior utbyttes mellan styrelseordföranden/ägaren och chefredaktören”.

2. ”Samarbetet mellan Tingsten och Bonnier gick bra – utomordentligt bra”.

3. ”Naturligtvis hade Tingsten stor makt över DN. Men den var inte obegränsad. Den stora konflikten mellan Tingsten och ägarna kom i och med Torsten Kreugers falska anklagelser hösten 1957 om att tidningen varit till salu till tyskarna. Kreuger publicerade sin artikel i *Aftonbladet* och den väckte självklart stor uppmärksamhet. Men Bonnier krävde tystnad från Tingstens sida. Han skulle inte i DN komma med krav på utredningar.

I efterhand har striden om ATP och åsiktskillnader mellan ägarna och Tingsten i denna fråga ofta beskrivits som den egentliga orsaken till den djupgående konflikten. Givetvis bidrog ATP-frågan till att försämrade förhållandet mellan Bonniers och Tingsten och kanske hade den också kunnat leda till en definitiv brytning. Men det är ingen tvekan om att Kreuger-affären var den verkliga orsaken till att Tingsten tvingades avgå.

Ingen annan gång har ägarna haft sådan makt som under Tingstens chefredaktörstid. De tillsatte honom och hade möjlighet att varje dag – fram till slutet – påverka innehållet i tidningen. Detta är en paradox: den starkaste chefredaktören DN haft var också den som var mest beroende av ägarna”.

4. ”*Samförståndets* period 1946–1958. Tidningens linje bestämdes i hög grad under samtal mellan chefredaktören Tingsten och företrädaren för ägarna, Tor Bonnier och hans hustru Jytte. Denna samverkan upphörde efter brytningen 1957 då Tingsten vägrade att följa order i Kreuger-affären och konflikten fördjupades under ATP-striden” (s. 456 ff).

Denna bild av relationen mellan Tingsten och Bonniers är enligt min mening ohållbar, särskilt på två punkter.

För det första överdriver Hadenius sannolikt omfattningen och i varje fall betydelsen av de regelbundna sociala kontakterna mellan familjerna Tingsten och Bonnier.

Mellan Tingsten och Tor B. fanns det från början en djupgående åsiktsöverensstämmelse, redovisad ovan. I annat fall hade något erbjudande

om chefredaktörsposten inte kommit ifråga. Så långt var det naturligtvis styrelseordföranden, som hade bestämmanderätten – men inte längre. Med ett treårskontrakt på fickan kunde chefredaktören självständigt utforma DN:s politiska linje.

Professor Tingsten var allmänt känd för sin politiska sakkunskap, intellektuella skärpa och påtagliga självsäkerhet, för att inte säga arrogans. Man kan knappast tänka sig, att han – stabil förankrad i chefredaktörstolen – i politiska diskussioner skulle ha tagit nämnvärt intryck av amatörer i vänkretsen.

En som insåg detta, i varje fall så småningom, var den skarpsynta Jytte Bonnier. Så här heter det i hennes memoarer:

”Av Tingstens memoarer förstod jag att inte heller han tog mig på allvar. Jag var ett redskap, utan någon egen åsikt. Om jag hade en åsikt uppfattades det som ’inblandning’ till och med vid de tillfällen då jag tillfrågades om min uppfattning eller stödde hans” (s. 194).

Intressant nog finns det i DN:s tidigare 1900-talshistoria ett parallellfall till relationerna mellan Tingsten och Tor Bonnier under de ”goda” åren. Fallet inträffade hösten 1932, i kölvattnet av börskraschen efter Ivar Kreugers självmord på våren samma år. I augusti visade det sig, att den frisinnade statsministern C. G. Ekman, trots tidigare förnekanden, för partiets räkning hade tagit emot pengar av Kreuger.

Om denna episod skriver Hadenius – utan att notera likheterna mellan de båda fallen – i boken så här:

Det finns varierande uppgifter om i vilken mån familjen Bonnier låg bakom DN:s starka engagemang mot Kreuger och därmed också mot Ekman. I brev till Dehlgren i maj 1932 förklarade Karl Otto Bonnier att han med ’uppriktigaste glädje’ tagit del av tidningens ställningstaganden. Men detta behöver naturligtvis inte betyda att man utsatt tidningen för påtryckningar. Jarl Torbacke anser i sin DN-bok att brevet visar att varje påverkan hade varit överflödigt (s. 190).

För det andra – på den här punkten kan jag fatta mig kort – belägger redovisningen ovan, att under alla de fem betydelsefulla konflikterna mel-

lan Tingsten och Bonnier var det Tingsten som avgick med segern.

Tingsten berättar i sina memoarer (tredje delen s. 99), att Tor Bonnier i ett middagstal för chefredaktören citerade August Strindbergs berömda formulering (i dikten Lokes smädelser): "I han makten, jag har ordet/Jag har ordet i min makt." Dessbättre, fortsätter Tingsten, "var inte tanken att *han* (Tor B./TV) utan jag hade makt över ordet."

Just så! Förvisso hade Tingsten ordet i sin makt – men han hade också makten över orden på DN:s ledarsida.

Hadenius' bok har, sammanfattningsvis, såväl förtjänster som svagheter. Låt oss börja med de förstnämnda.

I den omfattande litteraturen om DN är Hadenius framställning den enda, som täcker tidningens hela historia, från starten 1864 fram till 2000. Boken har vidare större bredd än de jämförbara föregångarna. Den behandlar inte enbart ledaravdelningen och kulturavdelningen – den rymmer också allmänjournalistiska aspekter.

Svagheterna är knutna till Hadenius' behandling av maktspekterna, dvs. behandlingen av DN:s makt och – framförallt – makten över DN.

Torbjörn Vallinder

Värdefulla synpunkter på en tidigare version har lämnats av Peter Eklundh, Bengt Lundell och Mats Sjölin.

Referenser

- Bonnier, Jytte, 1979. *Inblandning. Snitt ur en livshistoria*. Stockholm: Bonniers.
- Johansson, Alf W., 1995. *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946–1952*. Stockholm: Tiden.
- Petersson, Olof, red., 1987. *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlssons.
- Stormarnas hus. En krönika om DN 1964–1989, Del 2*, 1989. Stockholm: Förlaget DN.
- Thiel, Tage, 1973. *Den förlorade sonen*. Lund: Cavefors.
- Tingsten, Herbert, 1963. *Mitt liv. Tidningen 1946–1952*. Stockholm: Norstedts.
- Tingsten, Herbert, 1964. *Mitt liv. Tio år 1953–1963*. Stockholm: Norstedts.
- Tingstens tid. En krönika om DN 1946–1963, Del 1*, 1989. Stockholm: Förlaget DN.
- Torbacke, Jarl, 1972. *Dagens Nyheter och demokratiens kris 1922–1936. Friheten är vår lösning*. Stockholm: Bonniers.
- Torbacke, Jarl, 1972. *Dagens Nyheter och demokratiens kris 1937–1946. Genom stormar till seger*. Stockholm: Bonniers.
- Weber, Max, 1972. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehende Soziologie*, Fünfte, rev. Aufl. Tübingen: J. C. Mohr.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Fil. dr Patrik Hall är verksam vid enheten IT och Arbetslivets Lärande vid Malmö Högskola.

Martin Carlstedt är studerande vid statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Nichlas Johansson är studerande vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping.

Docent Bo Bengtsson är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Fil. dr Jakob Gustavsson är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Docent Torbjörn Vallinder är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Abstracts

PATRIK HALL: *Autonoma krafter och anpassade människor: diskursiv makt inom svensk IT-politik.* (AUTONOMOUS FORCES AND ADAPTED SUBJECTS: DISCURSIVE POWER IN SWEDISH IT-POLICY).

The objective behind this article is to study the proliferation of the politics of information technology in Sweden in the years of 1994–2003 based on a discourse analysis. The article argues that the Swedish IT-political discourse is characterised by a guiding rule according to which there exist an autonomous and inevitable historical path towards the “information society”. Swedish citizens are defined as dependent subjects, without any means to influence the advent of this new society. Instead they have to comply with new requirements in terms of swift social adaption and life-long learning. In addition, the IT-political discourse is distinguished by nationalist optimism, as well as democratic ambitions. This also gives rise to peculiar contradictions within the discourse, for instance in the educational arena where there is a clash between individualist pedagogical doctrines and collective compliance to the information society. The author concludes that Swedish IT politics have hitherto mainly focused on affecting definitions and perceptions through the persuasive use of a model of steering which the author labels “visionary governance”, i.e. the establishment of an authoritative definition of the future by certain experts or “visionaries”. Discursive power within such a model consists in making all actors addressing the political issue unanimously.

MARTIN CALRSTEDT: *Aristotelisk dygdeetik och deliberativ demokratiteori – En jämförande idéanalys.* (ARISTOTELEAN VIRTUE ETHICS AND DELIBERATIVE DEMOCRATIC THEORY – A COMPARATIVE IDEA ANALYSIS).

The article argues that Aristotelian virtue ethics and deliberative democratic theory can beneficially be considered to have a shared normative structure. The review is conducted as a comparative idea analysis, through which the respective perspectives are reconstructed. The first reconstruction, that of the Aristotelian virtue ethics, is lead by three dimensions of relevance to ethical theory. These dimensions are, although indirectly, also guiding the reconstruction of the second theory, i.e. the deliberative democratic theory. The conclusion we reach is that the theories, be it with different emphasis, generally share a common view in relation to all three of the aforementioned dimensions, as well as regarding the value of deliberation. They both have a dialectical or structured approach regarding ontological basics. Both of them also motivate their main values with intrinsic as well as instrumental reasons. In addition, they share a mainly particularistic conviction, as they believe that the values are determined through a deliberative process. The concluding remarks stress the need for further and ongoing discussions on the relationship between theories of ethics and theories of democracy.

STATSVETENSKAPLIG
Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige

TIDSKRIFT

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Uppsatser granskas genom anonym peer-review. Författaren får dock ta del av granskarnas kommentarer. Litteraturgranskningar, översikter och meddelanden genomgår redaktionell granskning. Efter beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript som ordbehandlingsdokument per e-post till statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund, tel. 046-222 10 71, bengt.lundell@jur.lu.se.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord. Uppsatsers omfång bör ej överstiga 75 000 tecken, inkl. noter, exkl. litteraturlista.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentessystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturlista, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.